

ΡΟΥΝΤΟΛΦ ΡΟΚΕΡ

ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ Ἄρδην

Α' ΤΟΜΟΣ

Άλμπερτ Αϊνστάιν

"Πρόκειται για ένα έργο εξαιρετικά διδακτικό".

Μπέρτραντ Ράσελ

"Το «Εθνικισμός και Πολιτισμός» του Ρούντολφ Ρόκερ αποτελεί μία λαμπρή κριτική της κρατολατρίας, της κυρίαρχης και πιο βλαβερής προκατάληψης των καιρών μας".

Τόμας Μαν

"Πρόκειται για ένα βιβλίο βαθύτατα πνευματικό".

ISBN 960 - 7575 - 10 - 5

960 - 7575 - 11 - 3

ΡΟΥΝΤΟΛΦ ΡΟΚΕΡ
ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Μετάφραση Α΄ Τόμου
Γιάννης Καρύτσας
Μαρία Καστανάρα

Επιμέλεια Μετάφρασης Α΄ Τόμου
και Εισαγωγικό Σημείωμα
Γιάννης Καρύτσας

Η Ελληνική μετάφραση του "Εθνικισμός και Πολιτισμός" έγινε με βάση την Αμερικάνικη έκδοση του MICHAEL E. COUGHLIN (επανεκδοση το 1978 της πρώτης μετάφρασης του 1937 του Ray E. Chase, που είχε γίνει με τη σύμφωνη γνώμη του Ρόκερ) και την Ιταλική έκδοση των εκδόσεων "Anarchismo" (επανεκδοση το 1977 της πρώτης Ιταλικής μετάφρασης του Virgilio Gozzoli, που είχε ξεκινήσει τη μετάφραση ζώντος ακόμη του Ρόκερ και με τη σύμφωνη γνώμη του).

Εκδόσεις Άρδην
Αριστοτέλους 14, 104 32 - ΑΘΗΝΑ
Τηλ: 8836035

Ηλεκτρονική Σελιδοποίηση
Εκδόσεις Άρδην

Εκτύπωση
ΕΚΔΟΤΙΚΗ - ΕΚΤΥΠΩΤΙΚΗ
Διονύσου 6, 104 42 - ΑΘΗΝΑ

Βιβλιοδεσία
Θ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ - Π. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΣ Ο.Ε
Ορφέως 200, 122 41 - ΑΙΓΑΛΕΩ

Α' Έκδοση: Σεπτέμβριος 1998

ISBN 960 - 7575 - 10 - 5
960 - 7575 - 11 - 3

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ Α' ΤΟΜΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ.....σελ 7	
Κεφάλαιο 1	
Η ΑΝΕΠΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΥΛΙΣΜΟΥ.....σελ 25	
Κεφάλαιο 2	
ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.....σελ 71	
Κεφάλαιο 3	
Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ.....σελ 119	
Κεφάλαιο 4	
Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ.....σελ 157	
Κεφάλαιο 5	
Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ.....σελ 183	
Κεφάλαιο 6	
Η ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΝΕΟ ΚΡΑΤΟΣ.....σελ 211	
Κεφάλαιο 7	
Η ΑΠΟΛΥΤΑΡΧΙΑ ΩΣ ΕΝΑ ΕΜΠΟΔΙΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ.....σελ 243	

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο Ντιέγκο Αμπάντ ντε Σαντιγιάν, ο Ισπανός αναρχο-συνδικαλιστής αγωνιστής και συγγραφέας, είχε γράψει πως “εάν για τον Γκαίτε έχει ειπωθεί ότι περισσότερο και από Γερμανός ήταν ένας πολίτης της Ευρώπης, για τον Ρούντολφ Ρόκερ μπορούμε να πούμε ότι είναι ένας πολίτης του κόσμου”. Και πράγματι, η ανεξάντλητη ενεργητικότητά του εκτυλίχθηκε και στη Γερμανία και στη Μεγάλη Βρετανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Ακάματος μαχητής, αρχικά μέσα στα πλαίσια του ισχυρού Εβραϊκού αναρχικού εργατικού κινήματος της Μεγάλης Βρετανίας και αργότερα μέσα στα πλαίσια του Γερμανικού αναρχοσυνδικαλιστικού κινήματος, μπόρεσε συγχρόνως να μας αφήσει μία μεγάλη συγγραφική εργασία, με κορυφαίο του έργο το “Εθνικισμός και Πολιτισμός”. Διαβάζοντας κανείς το “Εθνικισμός και Πολιτισμός”, μένει έκπληκτος μπροστά στην απεραντοσύνη των γνώσεων του Ρόκερ γύρω από την παγκόσμια πορεία των ανθρώπινων πολιτισμών.

Ο Ρούντολφ Ρόκερ γεννήθηκε στη Μαγεντία της Γερμανίας στις 25 Μαρτίου του 1873. Ο ελευθεριακός και δημοκρατικός χαρακτήρας της σκέψης του οφείλει πολλά στο αντιπρωσοϊκό, φεντεραλιστικό πνεύμα της γε-

νέτειράς του. “Τα δημοκρατικά αισθήματα αυτής της περιοχής της Γερμανίας ήταν ενσωματωμένα μέσα στα έθιμα του λαού ... ως αποτέλεσμα των πολλών επιρροών της μεγάλης Γαλλικής Επανάστασης”, θα γράψει ο ίδιος στον 1^ο τόμο των Αναμνήσεών του (“Η νεότητα ενός επαναστάτη” -*La juventud de un rebelde*-, Μπουένος Άιρες, 1947). Ένα μεγάλο μέρος του λαού της Μαγεντίας κράτησε ευνοϊκή στάση, θα μας θυμίσει πάλι ο Ρόκερ, απέναντι σε έναν από τους σημαντικότερους αντίπαλους του Βίσμαρκ και της Πρωσικής κρατικής πειθαρχίας, τον Νότιο-Γερμανό φεντεραλιστή Constantin Frantz.

Χάνοντας και τους δύο γονείς του σε πολύ μικρή ηλικία, μεγάλωσε σε ορφανοτροφείο. Περνώντας από διάφορα επαγγέλματα, κατέληξε να γίνει βιβλιοδέτης, γεγονός που του επέτρεψε να έλθει σε επαφή και να “καταβροχθίσει” μία τεράστια ποσότητα βιβλίων. Συγχρόνως, μέσω του θείου του Rudolf Naumann, ήλθε σε επαφή με τις σοσιαλιστικές ιδέες της εποχής. Έγινε μέλος των “Jungen” (“Νέοι”), μιας ομάδας που λειτουργούσε μέσα στα πλαίσια του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (του SPD). Οι “Jungen” χαρακτηρίζονταν από μία αντιδογματική και ελευθεριακή στάση, που τους έφερνε σε αντίθεση με το συγκεντρωτικό-κρατιστικό πνεύμα του Μαρξ και του Λασσάλ, που επικρατούσε μέσα στη Γερμανική Σοσιαλδημοκρατία. Μέσα στα πλαίσια των “Jungen”, ο Ρόκερ άρχισε να διαμορφώνει την άποψη ότι ο μετασχηματισμός της κοινωνίας δεν είναι ένα απλό οικονομικό ζήτημα, ένα ζήτημα “γεμάτης κοιλιάς”, αλλά ένα ζήτημα πολιτισμού, που θα πρέπει να βασίζεται κυρίως στο σεβασμό της προσωπι-

κότητας και στην ελεύθερη πρωτοβουλία των ανθρώπων. Γνώρισε τον Γουσταύο Λαντάουερ, έναν από τους σημαντικότερους Γερμανούς αντιεξουσιαστές και διάβασε για πρώτη φορά την αναρχική εφημερίδα “Freiheit” (“Ελευθερία”), που εξέδιδε ο Γερμανός αναρχικός Γιόχαν Μοστ.

Στο Σοσιαλιστικό Συνέδριο των Βρυξελλών, τον Αύγουστο του 1891, ήλθε πιο κοντά στον αναρχισμό και κατανόησε τη βαθύτατη διαφορά μεταξύ του κρατιστικού σοσιαλισμού και του ελευθεριακού αναρχισμού. Γνώρισε πολλούς νεαρούς Γερμανούς αναρχικούς, συνδέθηκε φιλικά και επηρεάστηκε σημαντικά από τον σπουδαίο Ολλανδό αναρχικό Ντομέλα Νιβένχους. Αμέσως αναλαμβάνει δράση. Επιστρέφοντας στη Γερμανία, εισάγει από το Βέλγιο, παράνομα, έντυπο επαναστατικό υλικό, γιατί στη Γερμανία απαγορευόταν νομικά κάθε σοσιαλιστική και αναρχική δραστηριότητα. Ανάμεσα στο υλικό που εισήγαγε, ήταν το “Θεός και Κράτος” του Μπακούνιν και η “Αναρχική Ηθική” του Κροπότκιν. Δραστηριοποιείται μέσα στα πλαίσια της “Ένωσης των Ανεξάρτητων Σοσιαλιστών”, που δημιουργήθηκε το 1891 από αντικοινοβουλευτικά και αντισυγκεντρωτικά στοιχεία που αποχώρησαν από το Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα. Ο Ρόκερ εξελίχθηκε σε έναν από τους ικανότερους ελευθεριακούς ρήτορες και ακτιβιστές, γεγονός που τον ανάγκασε, για να αποφύγει τη δίωξη, να εγκαταλείψει τη Γερμανία και να καταφύγει ως πολιτικός πρόσφυγας στη Γαλλία.

Μέσω Βιέννης, φθάνει στο Παρίσι στις 30 Δεκεμβρίου του 1893. Εργάζεται ως βιβλιοδέτης και συνάπτει

στενή φιλία με τον εκδότη της αναρχικής εφημερίδας “Εξέγερση” Ζαν Γκραβ. Έρχεται σε επαφή με τις Γαλλικές αναρχικές ομάδες και κυρίως με τις ομάδες των αναρχικών Εβραίων της Γαλλίας. Παίρνει μέρος στη διαμάχη, που είχε ξεσπάσει τότε στους χώρους των Γάλλων αναρχικών, μεταξύ των υποστηρικτών της “προπαγάνδας δια του γεγονότος” και των υποστηρικτών του επαναστατικού συνδικαλισμού και είναι τότε που για πρώτη φορά ασπάζεται τις βασικές αρχές του αναρχοσυνδικαλισμού. Η παραμονή του, όμως, στη Γαλλία, επρόκειτο να είναι σύντομη. Το 1894, μετά τη δολοφονία του Καρνώ και τη Δίκη των Τριάντα, η Γαλλική αστυνομία εξαπέλυσε ένα ανθρωποκυνηγητό εναντίον των αναρχικών και ο Ρόκερ, προκειμένου να αποφύγει τη σύλληψη, στις 31 Δεκεμβρίου του 1894 εγκατέλειψε το Παρίσι και κατέφυγε στο Λονδίνο.

Η Μεγάλη Βρετανία, με τη μεγάλη της δημοκρατική παράδοση, αποτελούσε την εποχή εκείνη ένα ασφαλές καταφύγιο για όλους τους επαναστάτες που καταδιώκονταν από τις αυταρχικές κυβερνήσεις των χωρών τους. Μέχρι την έκρηξη του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, το 1914, θα παραμείνει στη Μεγάλη Βρετανία, εκτός από ένα συντομώτατο διάστημα παραμονής του στις Ηνωμένες Πολιτείες, το 1898. Στη Μεγάλη Βρετανία θα γνωρίσει τον Πέτρο Κροπότκιν, την Λουίζα Μισέλ, τον Ερρίκο Μαλατέστα, κ.α. Θα δραστηριοποιηθεί κυρίως μέσα στα πλαίσια του αναρχικού κινήματος του Λονδίνου, εκτός από δύο μικρά διαστήματα δραστηριοποίησής του στο Λοντς και στο Λίβερπουλ: στο Λοντς παρέμεινε από τα μέσα κυρίως του 1901 μέχρι το Σε-

πτέμβριο του 1902, ενώ στο Λίβερπουλ ανέλαβε τη σύνταξη της εφημερίδας των αναρχικών Εβραίων της περιοχής, εκδίδοντας 8 τεύχη από τις 29 Ιουλίου μέχρι τις 17 Σεπτέμβρη του 1898.

Το 1896, αφού έμαθε τη διάλεκτο των Εβραίων “γίντις” (“yiddish”: μεικτή διάλεκτος των Εβραίων της Αμερικής και της Ευρώπης, αποτελούμενη από λέξεις Εβραϊκές, Γερμανικές και Σλαβονικές), άρχισε να γράφει στην εφημερίδα των Εβραίων αναρχικών του Λονδίνου “Ο Φίλος των Εργατών” και ένα από τα πρώτα του κείμενα αναφερόταν στη Παρισινή Κομμούνια του 1871. Από το 1898 μέχρι το 1914 αναλαμβάνει τη σύνταξη του “Φίλου των Εργαζομένων” και κατά τη διάρκεια της μεγάλης εργατικής απεργίας του 1912 θα καταφέρει να εκδίδεται καθημερινά. Το 1900 θα γράψει στην εφημερίδα 25 κείμενα μέσα από τα οποία διατυπώνει μία συγκροτημένη κριτική στον ιστορικό υλισμό των μαρξιστών και αποκρούει κάθε εγκλεισμό της σκέψης μέσα σε δόγματα, που οδηγούν, σύμφωνα με τον Ρόκερ, στην τυραννία. Από το 1900 μέχρι το 1908 εξέδιδε και το μηνιαίο περιοδικό “Ζερμινάλ”, που με τον υπότιτλό του αυτοπροσδιοριζόταν ως “όργανο της αναρχικής ιδέας για τον κόσμο”.

Το αίσθημα της δικαιοσύνης, που ήταν βαθειά χαραγμένο μέσα του, δεν μπορούσε να τον αφήσει ασυγκίνητο μπροστά στα βάσανα των Εβραίων εργαζομένων της Ανατολικής Πλευράς του Λονδίνου και έγινε ένα μαζύ τους. Υπήρχαν τότε –θα γράψει αργότερα στην αυτοβιογραφία του– χιλιάδες ανθρώπων που δεν είχαν ούτε κρεβάτι να κοιμηθούν και που κουλουριάζονταν τις νύ-

χτες σε κάποιες βρώμικες γωνιές όπου η αστυνομία δεν μπορούσε να τους ενοχλήσει. Στην Ανατολική Πλευρά θα κάνει και την πρώτη του ομιλία στο Λονδίνο με θέμα “Η σημασία του Καρλ Μαρξ και του Λασσάλ για το εργατικό κίνημα”. Η ομιλία έγινε στις 18 Νοεμβρίου του 1895, αλλά επαναλήφθηκε, λόγω της μεγάλης της επιτυχίας, δύο φορές: στις 29 Νοεμβρίου 1895 και στις 3 Ιανουαρίου 1896. Το 1902, οι Εβραϊκές αναρχικές ομάδες του Λονδίνου ανέθεσαν στον Ρόκερ την προετοιμασία ενός αναρχικού συνεδρίου, που διεξήχθη επιτυχώς στις 25 και 26 Δεκεμβρίου του 1902 και κατέληξε στην ίδρυση της Ομοσπονδίας των Εβραϊκών Αναρχικών Ομάδων της Μεγάλης Βρεταννίας και του Παρισιού.

Εκτός από την ενεργό συμμετοχή στο Εβραϊκό αναρχικό κίνημα, αγωνίσθηκε με τόλμη εναντίον των αντι-Εβραϊκών πογκρόμς. Στη μεγάλη διαδήλωση που έγινε το 1903 εναντίον ενός αντι-Εβραϊκού πογκρόμ και κατά την οποία 25.000 άτομα είχαν συγκεντρωθεί στο Hyde Park του Λονδίνου, ο Ρόκερ ήταν ένας από τους βασικούς ομιλητές. Η μέγιστη, όμως, προσφορά του Ρόκερ ήταν η συμβολή του στην κατάργηση του λεγόμενου sweating system, ένα εργασιακό σύστημα σκληρής εκμετάλλευσης των Εβραίων εργατών από τους Άγγλους καπιταλιστές. Αυτό το σύστημα εργασίας -από την αγγλική λέξη sweat=ιδρώτας- χαρακτηριζόταν από βαρεία, σκληρή και πολύωρη εργασία έναντι πάρα πολύ μικρής αμοιβής· στην ελληνική γλώσσα θα μπορούσε να αποδοθεί περιφραστικά σαν “δουλειά που σου βγαίνει το λάδι για πενταροδεκάρες”. Μέχρι τη μεγάλη απεργία του 1912, ήταν νόμιμο και υπήρχαν μάλιστα εργοστά-

σια που λειτουργούσαν αποκλειστικά με αυτό το σύστημα και γι’ αυτό ονομάζονταν sweat-shops. Το 1912, η μεγάλη απεργία των Άγγλων και των Εβραίων εργατών της υφαντουργίας οδήγησε στην κατάργηση αυτού του συστήματος εργασίας. Πολλά χρόνια μετά, με αφορμή το θάνατο του Ρόκερ το 1958, τα “Εβραϊκά Χρονικά” θα γράψουν για τον Ρόκερ: “*υπήρξε ο άνθρωπος που ενέπνευσε, οργάνωσε και οδήγησε τη μεγάλη απεργία των Εβραίων εργατών της υφαντουργίας το 1912, που έθεσε ένα οριστικό τέλος στο sweating system*”.

Με την έκρηξη του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, συνελήφθη και κλείσθηκε σε στρατόπεδο αιχμαλώτων στη Μεγάλη Βρεταννία. Ο διεθνισμός του και η συνακόλουθη αντιμιλιταριστική, αντιεθνικιστική στάση του ήλθαν αντιμέτωπα με τη συλλογική αντιγερμανική υστερία των μαζών της Μεγάλης Βρεταννίας και έτσι συνελήφθη στις 2 Δεκεμβρίου του 1914. Αργότερα, το 1925 στο Βερολίνο, θα γράψει τις “Αναμνήσεις από ένα Αγγλικό Στρατόπεδο Αιχμαλώτων”. Πέρα από τη στέρηση της ελευθερίας του, εκείνο που ήταν περισσότερο οδυνηρό για τον Ρόκερ ήταν η παραίτηση των σοσιαλιστικών κομμάτων αλλά και των λαϊκών μαζών από τις αντιμιλιταριστικές, αντιεθνικιστικές αρχές και η στράτευσή τους στο πλευρό των κυβερνήσεών τους. Από αυτή τη στιγμή, ο Ρόκερ, βλέποντας τους λαούς να σφάζονται ο καθένας για το δικό του έθνος, άρχισε να συνειδητοποιεί βαθειά τη βλαπτική επίδραση του εθνικισμού (της δημιουργίας και της εξέλιξης του έθνους-κράτους) ως παράγοντα ασυμβίβαστου με την ανθρώπινη αλληλεγγύη, την ελευθερία και τον ανθρώπινο πολιτισμό.

Λίγο πριν το τέλος του πολέμου, το Μάρτιο του 1918 απελάθηκε στη Γερμανία. Στην αρχή δεν έγινε δεκτός από τις Γερμανικές αρχές και πήγε ένα διάστημα στην Ολλανδία, αλλά τελικά εγκαταστάθηκε στο Βερολίνο, το Νοέμβριο του 1918.

Φθάνοντας στη Γερμανία, άρχισε αμέσως να δραστηριοποιείται μέσα στα πλαίσια του Ελεύθερου Ενοποιημένου Συνδικάτου των Γερμανών Εργαζομένων (Freie Vereinigung Deutscher Gewerkschaften), που είχε δημιουργηθεί το 1897 από επαναστατικά σοσιαλιστικά στοιχεία που ήλθαν σε σύγκρουση με τη συγκεντρωτική-κρατιστική λογική των σοσιαλδημοκρατικών συνδικάτων. Ο Ρόκερ αγωνίσθηκε και πέτυχε το συνδικάτο αυτό να αποδεχθεί -στο 22^ο Συνεδριό του που διεξήχθη από τις 27 μέχρι τις 30 Δεκεμβρίου του 1919- τις βασικές αρχές του επαναστατικού συνδικαλισμού, δηλαδή "την άρνηση του Κράτους και του κοινοβουλευτισμού". Έτσι, μετατράπηκε σε ένα αναρχοσυνδικαλιστικό συνδικάτο και μετονομάσθηκε σε "Ελεύθερη Ένωση των Γερμανών Εργαζομένων" (FAUD: Freie Arbeiter Union Deutschlands). Ο αριθμός των μελών του έφθασε τις 120.000 και η εβδομαδιαία εφημερίδα του "Ο Συνδικαλιστής" πουλούσε 100.000 φύλλα. Μετά την ήττα της Δημοκρατίας των Συμβουλίων της Βαυαρίας (Φεβρουάριος του 1919), ο Ρόκερ θα συλληφθεί από τα όργανα του Σοσιαλδημοκράτη Νόσκε και θα φυλακισθεί για έξι εβδομάδες με την κατηγορία ότι ήταν "ένας επικίνδυνος αναρχικός αγκιτάτορας". Με την αποφυλάκισή του, άρχισε να συγκεντρώνει το υλικό για το μεγάλο του έργο "Εθνικισμός και Πολιτισμός", θεωρώντας τον εθνι-

κισμό ως τον μεγαλύτερο εχθρό της δημοκρατίας και του σοσιαλισμού.

Με το ευρύ φιλελεύθερο πνεύμα του, ήταν από τους πρώτους αναρχικούς που συνέλαβε τον καταπιεστικό χαρακτήρα του μπολσεβίκικου καθεστώτος που είχε εγκαθιδρυθεί στη Ρωσία και άσκησε τη δριμεία κριτική του -πριν ακόμη γίνουν γνωστές έξω από τη Ρωσία οι άμεσες μαρτυρίες της Γκόλντμαν, του Μπέρκμαν, του Αρσίνοβ και του Σαπίρο- σε ένα άρθρο του με τον τίτλο "Το Σύστημα των Σοβιέτ και η Δικτατορία", που δημοσιεύθηκε στις 15 Μαΐου του 1920 στην εφημερίδα "Ελεύθερη Εργατική Φωνή" των Εβραίων αναρχικών της Νέας Υόρκης. Σ' αυτό του το άρθρο, ο Ρόκερ συνέλαβε την ανακολουθία που υφίσταται μεταξύ της ιδέας της Σοβιετικής (συμβουλευτικής) οργάνωσης της κοινωνίας, από τη μια, και της ιδέας της Δικτατορίας, από την άλλη. Το σύνθημα των αναρχικών -έγραφε- πρέπει να είναι: "Όλη η εξουσία στα Σοβιέτ. Καμία εξουσία πάνω απ' αυτά". Το άρθρο έγινε ευρύτερα γνωστό, αφού μεταφράσθηκε και δημοσιεύθηκε και στους Γαλλικούς "Le Temps Nouveaux" (Αύγουστος-Σεπτέμβριος του 1920). Το 1921, εκδίδεται στο Μπουένος Άιρες το βιβλίο του "Σοβιέτ ή Δικτατορία" και στο Βερολίνο "Η χρεωκοπία του Ρωσικού Κρατικού Κομμουνισμού". Επίσης, την ίδια χρονιά εκδίδεται πάλι στο Βερολίνο το έργο του "Αναρχισμός και Οργάνωση".

Το 1922, ως αντίβαρο στην επιχειρούμενη μέσω της Κομμουνιστικής Διεθνούς υποταγή του διεθνούς εργατικού κινήματος στα κελεύσματα του μπολσεβίκικου κράτους, πρωτοστάτησε στην ίδρυση της ΑΙΤ (της Διεθνούς

Ένωσης των Εργαζομένων). Η ΑΙΤ δημιουργήθηκε στο Συνέδριο του Βερολίνου, που διεξήχθη από τις 25 Δεκεμβρίου του 1922 μέχρι τις 2 Ιανουαρίου του 1923, και ο Ρόκερ εκλέχθηκε, μαζί με τον Σούχου και τον Σαπίρο, μέλος της Διεθνούς Γραμματείας. Το 1922, εκδίδεται στο Μπουένος Άιρες το βιβλίο του “Καλλιτέχνες και Επαναστάτες: λογοτεχνικά και κοινωνικά γραπτά”. Το 1924, εκδίδεται στο Βερολίνο ένα βιβλίο του αφιερωμένο στο Γερμανό αναρχικό Γιόχαν Μοστ, με εισαγωγή του Μπέρκμαν και με τίτλο “Γιόχαν Μοστ: η Ζωή ενός Επαναστάτη”. Το 1928, εκδίδεται στη Βαρκελώνη το βιβλίο του “Ιδεολογία και τακτική του σύγχρονου προλεταριάτου” και το 1930 στο Μπουένος Άιρες το “Επίκαιρα προβλήματα του αναρχισμού”, ενώ το 1934, πάλι στο Μπουένος Άιρες, εκδίδεται το βιβλίο του “Δημιουργικός Σοσιαλισμός”. Μέχρι την άνοδο του Χίτλερ στην κρατική εξουσία το 1933, θα έχει ολοκληρώσει και τη συγγραφή του μεγάλου του έργου “Εθνικισμός και Πολιτισμός”.

Μετά τον εμπρησμό του Ράιχσταγκ από τους ναζί πήρε ξανά το δρόμο της εξορίας και έφθασε στη Γαλλία, όπου φιλοξενήθηκε για μερικές εβδομάδες στο σπίτι της Έμμας Γκόλντμαν στο Σαιντ-Τροπέζ. Με ομιλίες και προσωπικές συζητήσεις, προσπάθησε να κάνει κατανοητή τη μόνιμη απειλή που αποτελούσε για το εργατικό κίνημα και τις δημοκρατικές κατακτήσεις της Ευρώπης η άνοδος του Χίτλερ στην εξουσία, αλλά δεν βρήκε τη δέουσα ανταπόκριση. Οι περισσότεροι παρέμειναν φυλακισμένοι μέσα σε μία προοδευτική και αισιοδοξιστική αντίληψη της ιστορίας, αντίληψη που βρήκε την πιο πλήθια

και συγγρόως καταστρεπτική έκφρασή της στην άποψη των Γερμανών Κομμουνιστών ότι “μετά το σύντομο διάλειμμα του Χίτλερ είναι η σειρά μας”.

Φεύγοντας από τη Γαλλία, πήγε στην Αγγλία όπου έμεινε μερικούς μήνες και στις 27 Αυγούστου του 1933 έφθασε στις Ηνωμένες Πολιτείες. Το 1937 θα εγκατασταθεί στο προάστειο Κρόμποντ της Νέας Υόρκης σε ένα σπίτι που του παραχώρησαν οι Εβραίοι αναρχικοί της Νέας Υόρκης, όπου θα ζήσει μέχρι το θάνατό του. Μεταξύ των πρώτων του γραπτών στις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν δύο κείμενά του όπου με θέρμη υπερασπίστηκε την Ισπανική Επανάσταση και τους αναρχικούς: “Η Αλήθεια για την Ισπανία” (1936) και “Η Τραγωδία της Ισπανίας” (1937), δημοσιευμένα και τα δύο στην εφημερίδα των Εβραίων αναρχικών της Νέας Υόρκης “Ελεύθερη Εργατική Φωνή”. Το 1938, δημοσιεύεται στο Λονδίνο το βιβλίο του “Αναρχοσυνδικαλισμός: Θεωρία και πρακτική”, όπου προβαίνει σε μία σύντομη περιγραφή της καταγωγής, των ιδεών και των δημιουργικών δραστηριοτήτων του αναρχοσυνδικαλισμού.

Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, ο Ρόκερ υποστήριξε τους Συμμάχους στον αγώνα τους εναντίον του Χίτλερ και του Ναζισμού και δεν υιοθέτησε τη γενικευμένη αντιπολεμική άποψη που είχε κρατήσει κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Έτσι, ήλθε σε σύγκρουση με πολλούς αναρχικούς που τον κατηγορήσαν ως ένα “φιλοπόλεμο στην υπηρεσία των ιμπεριαλιστικών κυβερνήσεων”. Ο Ρόκερ επέμενε στην άποψή του και μάλιστα υποστήριξε ότι αυτή βρίσκεται μέσα στα πλαίσια του ελευθεριακού αναρχισμού, αν αυτός νοείται ως ένα ανοι-

κτό σύστημα σκέψης και όχι ως ένα δόγμα. Έβλεπε ότι με το ίδιο σθένος με το οποίο αντιμετώπισε από το 1920 τον κομμουνιστικό ολοκληρωτισμό των μπολσεβίκων έπρεπε να αντιμετωπίσει και τον χιτλερικό ναζισμό ως μία άλλη όψη του σύγχρονου ολοκληρωτισμού. Θεωρούσε τον ολοκληρωτισμό, τον ναζιφασισμό και την εξαπόλυση του πολέμου από τον Χίτλερ εναντίον της Ευρώπης ως ιστορικούς παράγοντες που έθεταν υπό απειλή τις φιλελεύθερες και δημοκρατικές κατακτήσεις των λαών και τον ίδιο τον ανθρώπινο πολιτισμό.

Μετά το τέλος του Πολέμου δεν του επιτράπη η είσοδος στη Γερμανία και έτσι παρέμεινε στο Κρόμποντ της Νέας Υόρκης, γράφοντας και δίνοντας διαλέξεις. Το 1944, θέλοντας να υπενθυμίσει στους νέους του συμπατριώτες της Αμερικής τη σημαντικότητα της δικής τους φιλελεύθερης παράδοσης, δημοσίευσε το έργο του “Οι Πρωτοπόροι της Αμερικάνικης Ελευθερίας”. Το 1945, δημοσιεύεται στο Μεξικό “Η επίδραση των απολυταρχικών ιδεών πάνω στο σοσιαλισμό”, ενώ το 1946, στη Νέα Υόρκη, “Ο Μιχαήλ Μπακούνιν και η εποχή του”. Με την επίμονη προτροπή του αναρχικού και ιστορικού Μαξ Νεττλώ, είχε αρχίσει να γράφει τις αναμνήσεις του, που εκδόθηκαν σε τρεις τόμους μεταξύ των ετών 1947-1952 στο Μπουένος Άιρες (1^{ος} τόμος: 1947 με τίτλο “Η Νεότητα ενός Επαναστάτη”, 2^{ος} 1949 με τίτλο “Μέσα στην καταιγίδα. Χρόνια της εξορίας” και 3^{ος} 1952 με τίτλο “Επανάσταση και Οπισθοδρόμηση). Ο 2^{ος} τόμος αυτών των Αναμνήσεών του κυκλοφόρησε και στο Λονδίνο, το 1956, υπό τον τίτλο “Τα Χρόνια του Λονδίνου” (“The London Years”). Μετά το θάνατο του Μαξ Νεττλώ,

δημοσίευσε, το 1950, στο Μεξικό το βιβλίο του “Μαξ Νεττλώ: Ο Ηρόδοτος της Αναρχίας”. Το 1958, στις 10 Σεπτεμβρίου, πεθαίνει από έμφραγμα στο Κρόμποντ.

* * * * *

Από την εποχή του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, ο Ρόκερ άρχισε να συλλέγει το υλικό για τη συγγραφή του έργου του “Εθνικισμός και Πολιτισμός”. Το 1933 είχε γράψει και το τελευταίο κεφάλαιο και λίγο πριν την άνοδο του Χίτλερ στην κρατική εξουσία ήταν έτοιμο ολόκληρο το έργο για εκτύπωση. Φεύγοντας εξαναγκαστικά και βιαστικά από τη Γερμανία, για να γλυτώσει την επικείμενη σύλληψή του, δεν κατάφερε να περισώσει -όπως έγραψε ο ίδιος το 1936 στον πρόλογό του για την Αγγλική έκδοση του “Εθνικισμός και Πολιτισμός”- παρά μόνον τα χειρόγραφα αυτού του έργου. Έτσι, το έργο κατέληξε να μην πρωτοκυκλοφορήσει, όπως ήταν στους σχεδιασμούς του Ρόκερ, στη Γερμανία.

Το έργο κυκλοφόρησε το 1937 στις Ηνωμένες Πολιτείες σε μετάφραση του Ray E. Chase από επιτροπή που συστήθηκε για την έκδοση του έργου του Ρόκερ (“Rocker Publications Committee”) και επανεκδόθηκε το 1978 από τον Michael E. Coughlin. Συνήθως, αυτή η έκδοση του 1937 αναφέρεται ως η πρώτη έκδοση του έργου του Ρόκερ. Όμως, το έργο μεταφράστηκε και δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στα Ισπανικά, χωρίς να φέρει τον τίτλο “Εθνικισμός και Πολιτισμός”, από τον εκδοτικό οίκο “Γη και Ελευθερία” του ισχυρού τότε αναρχοσυνδικαλιστικού κινήματος της Βαρκελώνης. Συγκεκριμένα

εκδόθηκε, σε μετάφραση του Ντιέγκο Αμπάντ ντε Σαντιγιάν, σε τρεις τόμους με τρεις διαφορετικούς τίτλους: 1^{ος} τόμος: “Οι Ρίζες της Εξουσίας” (1935), 2^{ος} τόμος: “Πολιτική Θεολογία” (1936) και 3^{ος} τόμος: “Οικονομία χωρίς Καπιταλισμό και Κοινωνία χωρίς Κράτος” (1937). Μάλιστα, το 1942, υπήρξε επανέκδοση των τριών αυτών τόμων στο Μπουένος Άιρες. Το 1939, εκδόθηκε στην Ολλανδία σε μετάφραση του Jeanne de Jong. Το 1949, εκδόθηκε στο Μπουένος Άιρες η μετάφραση του έργου στην Εβραϊκή διάλεκτο “γίντις” και το ίδιο έτος εκδόθηκε τελικά στη Γερμανία (Αμβούργο) –στη χώρα για την οποία αρχικά προοριζόταν– με τον τίτλο “Η Κρίση της Δύσης”, τίτλος που χρησιμοποιήθηκε από τον Γερμανό εκδότη εν αγνοία του Ρόκερ. Την ίδια χρονιά, εκδόθηκε και στη Σουηδία (Στοκχόλμη) σε μετάφραση του Carl-Elof Svenning. Στο διάστημα 1960–1968 εκδόθηκε και στην Ιταλία (Νάπολη–Κατάνια) σε δύο τόμους σε μετάφραση του Virgilio Gozzoli και επανεκδόθηκε το 1977 από τις εκδόσεις “Anarchismo”. Συνολικά, όπως έχει γράψει ο Ιταλός φίλος και σύντροφος του Ρόκερ Βαλέριο Ίσκα, το “Εθνικισμός και Πολιτισμός” έχει εκδοθεί σε 16 γλώσσες με πιο πολυδιαβασμένη τη μετάφρασή του στα Ισπανικά που έχει φθάσει στη 12^η έκδοση, πουλώντας 120.000 αντίτυπα.

Η απήκηση και το ενδιαφέρον για το “Εθνικισμός και Πολιτισμός” υπερέβησαν τα όρια του αναρχισμού και αγκάλιασαν ένα μεγάλο και σημαντικό τμήμα των σκεπτόμενων ανθρώπων της εποχής του. Ο μεγάλος φυσικός Άλμπερτ Αϊνστάιν το χαρακτήρισε ως ένα έργο “εξαιρετικά διδακτικό”. Ο φιλελεύθερος και ανθρωπιστής

Άγγλος φιλόσοφος Μπέρτραντ Ράσελ το θεώρησε ως “μία λαμπρή κριτική της κρατολατρίας, της κυρίαρχης και πιο βλαβερής προκατάληψης των καιρών μας”. Ο Τόμας Μαν το χαρακτήρισε ως “ένα βιβλίο βαθύτατα πνευματικό”.

* * * * *

Στην Ελληνική γλώσσα έχει δημοσιευθεί ένα ελαχιστότατο τμήμα του πλούσιου έργου του Ρόκερ. Μέχρι στιγμής, απ’ ό,τι γνωρίζουμε, έχουν κυκλοφορήσει τα εξής κείμενα του Ρόκερ:

– “**Αναρχισμός και Αναρχοσυνδικαλισμός**”, σε μετάφραση Νίκου Β. Αλεξίου στις εκδόσεις “Ελεύθερος Τύπος” (1^η έκδοση 1975, 2^η έκδοση 1990).

– “**Ο Μαρξ και ο Αναρχισμός**”, σε μετάφραση Κ.Τ. στις εκδόσεις “ΩΡΑ ΝΙΧΙΛ” (1994).

– “**Και το Κράτος Δημιούργησε το Έθνος**”, σε μετάφραση Γιάννη Καρύτσα (απόσπασμα από το “Εθνικισμός και Πολιτισμός”, μεταφρασμένο από το ιταλικό περιοδικό “Volonta”, στο 10^ο τεύχος του περιοδικού “Ελευθεριακή Κίνηση” του 1995).

– “**Η Τραγωδία της Ισπανίας**”, σε μετάφραση “ομάδας μεταφραστών”, που περιλαμβάνεται μαζί με άλλα κείμενα στο βιβλίο των εκδόσεων “Ελεύθερος Τύπος” με τίτλο “Ο Ισπανικός «Εμφύλιος» Πόλεμος. – Ανατομία της ισπανικής επανάστασης”. (1996).

– “**Εκτός Νόμου**” (Αναρχικό περιοδικό Θεσσαλονίκης, τεύχος 15^ο, Φεβρουάριος 1992), όπου περιέχεται το κφάλαιο 5 του “Εθνικισμός και Πολιτισμός”, με τον τίτλο “η άνοδος του Εθνικού Κράτους”.

* * * * *

Για τον Έλληνα αναγνώστη που μπορεί και θέλει να προσφύγει στην Αγγλική και την Ιταλική βιβλιογραφία παραθέτουμε ορισμένα κείμενα που βοηθούν στην καλύτερη κατανόηση των συνθηκών μέσα στις οποίες έζησε, έδρασε και έγραψε το “Εθνικισμός και Πολιτισμός” ο Ρόκερ καθώς και στην καλύτερη κατανόηση του όλου έργου του:

-Ρούντολφ Ρόκερ: *“Preface to the English Edition”* (“Πρόλογος στην Αγγλική Έκδοση”), γραμμένος από τον Ρόκερ το Σεπτέμβριο του 1936 για την έκδοση του “Εθνικισμός και Πολιτισμός” του 1937 και δημοσιευμένος και στην έκδοση του 1978 του Michael E. Coughlin.

-*“Introduzione di Alfredo Bonanno”* (“Εισαγωγή του Αλφρέντο Μπονάννο”), δημοσιευμένη στη δεύτερη Ιταλική έκδοση του έργου “Εθνικισμός και Πολιτισμός” από τις εκδόσεις “Anarchismo”, το 1977.

-Πίτερ Μάρσαλ *“A History of Anarchish”* (“Μία Ιστορία του Αναρχισμού”, εκδόσεις “Fontana Press”, 1993), όπου στις σελίδες 417-421 υπάρχει μία γενική αναφορά στη δράση και τις ιδέες του Ρόκερ.

-Φούριο Μπατζίνι *“il «rabbino» anarchico”* (“Ο αναρχικός «ραββίνος»”): κείμενο δημοσιευμένο στο 187^ο τεύχος (Δεκέμβριος 1991-Ιανουάριος 1992) του Ιταλικού περιοδικού “rivista anarchista”.

-Βαλέριο Ίσκα *“Ricordo di Rudolf Rocher”*: αναμνηστικό κείμενο του Ιταλού αναρχικού και φίλου του Ρόκερ Βαλέριο Ίσκα, δημοσιευμένο στο 4^ο Δελτίο του “Αρχείου Πινέλλι”.

-Μιρέλλα Λόλλι *“Stato e Potere nell’ Anarchismo”* (“Κράτος και Εξουσία στον Αναρχισμό”, που περιλαμβάνεται στη σειρά “Η σύγχρονη πολιτική σκέψη” των Ιταλικών εκδόσεων “Franco Angeli”, 1986). Το 9^ο Κεφάλαιο αυτού του βιβλίου αναλύει και τονίζει τη σημαντικότητα του “Εθνικισμός και Πολιτισμός” για τη σύγχρονη πολιτική σκέψη.

Γιάννης Καρύτσας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΑΝΕΠΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΥΛΙΣΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΑΝΕΠΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΥΛΙΣΜΟΥ

Η ΒΟΥΛΗΣΗ ΓΙΑ ΕΞΟΥΣΙΑ ΩΣ ΕΝΑΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ. ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ. Η ΑΝΕΠΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΥΛΙΣΜΟΥ. ΟΙ ΝΟΜΟΙ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ "Η ΦΥΣΙΚΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ". Η ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΟΡΩΝ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ. ΟΙ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΕΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. ΟΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ. ΠΑΠΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΙΡΕΣΕΙΣ. Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΩΣ ΕΝΑ ΕΜΠΟΔΙΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ. Ο ΦΑΤΑΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ "ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑΣ" ΚΑΙ ΤΗΣ "ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ". Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΣΗ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΜΠΟΥΡΖΟΥΑΖΙΑΣ. ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΕΣ. ΟΙ ΨΥΧΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ. ΜΟΝΟΠΩΛΙΟ ΚΑΙ ΑΠΟΛΥΤΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑ. ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ.

Όσο βαθύτερα ερευνούμε τις επιδράσεις της εξουσιαστικής πολιτικής μέσα στην ιστορία, τόσο περισσότερο καταλήγουμε να είμαστε πεπεισμένοι ότι η "βούληση για εξουσία" έχει υπάρξει μέχρι σήμερα μία από τις ισχυρότερες κινητήριες δυνάμεις στην ανάπτυξη των μορφών των ανθρώπινων κοινωνιών. Η ιδέα ότι όλα τα

πολιτικά και κοινωνικά γεγονότα δεν είναι τίποτε άλλο παρά το αποτέλεσμα των δεδομένων οικονομικών συνθηκών και ότι είναι εξηγήσιμα μέσω αυτών δεν μπορεί να αντέξει μπροστά σε μία προσεκτική εξέταση. Το γεγονός ότι οι οικονομικές συνθήκες και οι ιδιαίτερες μορφές της κοινωνικής παραγωγής έχουν διαδραματίσει ένα ρόλο στην εξέλιξη της ανθρωπότητας αναγνωρίζεται από όλους όσους έχουν προσπαθήσει να κατανοήσουν εις βάθος τα διάφορα κοινωνικά φαινόμενα. Αυτό το γεγονός ήταν πολύ καλά γνωστό, προτού ο Μαρξ διατυπώσει τη δική του εξήγηση. Είχε καταδειχθεί μέσα στα γραπτά μιας ολόκληρης σειράς σπουδαιών Γάλλων σοσιαλιστών, όπως ο Σεν-Σιμόν, ο Κονσιντεράν, ο Λουί Μπλαν, ο Προυντόν και πολλοί άλλοι, και είναι γνωστό ότι ο Μαρξ κατέληξε στο σοσιαλισμό διαμέσου της μελέτης αυτών ακριβώς των γραπτών. Επιπλέον, η αναγνώριση της σπουδαιότητας και της επίδρασης των οικονομικών συνθηκών πάνω στη δομή της κοινωνικής ζωής βρίσκεται στην ίδια τη φύση του σοσιαλισμού.

Δεν είναι η αποδοχή αυτής της ιστορικής και φιλοσοφικής ιδέας που μας εκπλήσσει μέσα στο Μαρξιστικό εξηγητικό μοντέλο, αλλά η δογματική μορφή με την οποία εκφράστηκε και ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της σκέψης του Μαρξ πάνω στον οποίο στήριξε αυτή την ιδέα. Διαβλέπει κανείς, κατά τρόπον αδιαμφισβήτητο, την επίδραση του Χέγκελ, του οποίου ο Μαρξ υπήρξε μαθητής. Κανείς άλλος, εκτός από το "φιλόσοφο του Απολύτου", τον επινοητή των "ιστορικών αναγκαιοτήτων" και των "ιστορικών αποστολών", δε θα μπορούσε να μεταδώσει στον Μαρξ μία τέτοια υπέρμετρη αυτοπεπεοίηση για

τις απόψεις του. Μόνον ο Χέγκελ θα μπορούσε να του έχει εμφυσήσει την πεποίθηση ότι είχε φθάσει στα ίδια τα θεμέλια των "νόμων της κοινωνικής φυσικής", σύμφωνα με τους οποίους όλα τα κοινωνικά φαινόμενα πρέπει να εκλαμβάνονται ως ντετερμινιστική εκδήλωση μίας φύσει αναγκαίας πορείας. Και είναι αλήθεια ότι οι διάδοχοι του Μαρξ συνέκριναν τον "οικονομικό υλισμό" με τις ανακαλύψεις του Κοπέρνικου και του Κέπλερ και ήταν ο ίδιος ο Ένγκελς που ισχυρίστηκε ότι μέσω της υλιστικής ερμηνείας της ιστορίας ο σοσιαλισμός έγινε επιστημονικός.

Το θεμελιώδες σφάλμα αυτής της θεωρίας είναι ότι τοποθετεί στο ίδιο επίπεδο τις αιτίες των κοινωνικών φαινομένων και τις αιτίες των μηχανιστικών φυσικών διαδικασιών. Η επιστήμη ασχολείται αποκλειστικά με όσα φαινόμενα εκδηλώνονται μέσα στο μεγάλο πλαίσιο που ονομάζουμε Φύση, τα οποία περιορίζονται από το χώρο και το χρόνο και υπόκεινται στις προβλέψεις της ανθρώπινης σκέψης. Διότι το βασίλειο της Φύσης είναι ένας κόσμος εσωτερικών σχέσεων και μηχανιστικών αναγκαιοτήτων, όπου κάθε γεγονός λαμβάνει χώρα σύμφωνα με τους νόμους της αιτίας και του αποτελέσματος. Σ' αυτόν τον κόσμο δεν υπάρχουν απρόβλεπτα γεγονότα. Κάθε αυθαιρεσία είναι αδιανόητη. Γι' αυτόν το λόγο, η επιστήμη ασχολείται με τα ακριβή γεγονότα· κάθε μοναδικό γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με τα προηγούμενα πειράματα και δεν εναρμονίζεται με τη θεωρία μπορεί να καταρρίψει ακόμη και την πιο έντονα εκλογικευμένη θεωρητική κατασκευή.

Στον κόσμο της μεταφυσικής σκέψης, η εύχρηστη

δήλωση ότι η εξαίρεση επιβεβαιώνει τον κανόνα μπορεί να είναι έγκυρη, εν αντιθέσει με την επιστήμη όπου δεν ισχύει κάτι τέτοιο. Μολονότι τα είδη που παράγει η Φύση χαρακτηρίζονται από μία απέραντη ποικιλία, καθένα από αυτά υπόκειται στους ίδιους αναλλοίωτους νόμους. Κάθε κίνηση μέσα στον κόσμο λαμβάνει χώρα σύμφωνα με αυστηρούς και άκαμπτους κανόνες, όπως ακριβώς και η φυσική ύπαρξη κάθε επίγειου δημιουργήματος. Οι νόμοι της φυσικής μας ύπαρξης δεν υπόκεινται στις ιδιοτροπίες της ανθρώπινης βούλησης. Αποτελούν ένα αναπόσπαστο τμήμα του είναι μας και χωρίς αυτούς θα ήταν αδιανόητη και η ίδια η ύπαρξή μας. Γεννιόμαστε, τρεφόμαστε, αποβάλλουμε τις άχρηστες ουσίες, κινούμαστε, τεκνοποιούμε και πεθαίνουμε, χωρίς να έχουμε την ικανότητα να μεταβάλλουμε κάποιο τμήμα αυτής της διαδικασίας που αποτελείται από αναγκαιότητες, οι οποίες υπερβαίνουν τη βούλησή μας. Ο άνθρωπος μπορεί να καταστήσει τις φυσικές δυνάμεις εξυπηρετικές των σκοπών του, μπορεί να τις οδηγήσει, μέχρις ενός σημείου, προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις, αλλά δεν μπορεί να τις σταματήσει. Εξίσου αδύνατο είναι να παρακάμψει τα ιδιαίτερα γεγονότα που καθορίζουν τη φυσική μας ύπαρξη. Μπορούμε να επεμβαίνουμε στα διάφορα φαινόμενα που μας συνοδεύουν και συχνά να τα προσαρμόζουμε στη βούλησή μας, αλλά δεν μπορούμε να τα εκδιώξουμε από τη ζωή μας. Δεν είμαστε αναγκασμένοι να λαμβάνουμε την τροφή μας υπό τη μορφή που μας την προσφέρει η φύση ή να πέφτουμε για ύπνο στο πρώτο βολικό μέρος που θα συναντήσουμε, αλλά δεν μπορούμε να αποφύγουμε το φαγητό ή τον ύπνο, εάν δε θέ-

λουμε να θέσουμε τέλος στη φυσική μας ύπαρξη. Σ' αυτόν το φυσικό κόσμο των αμείλικτων αναγκαιοτήτων δεν υπάρχει χώρος για μία καθοριστική επέμβαση του ανθρώπου.

Ήταν ακριβώς αυτή η εκδήλωση, μέσα στην αδιάλειπτη πορεία των κοσμικών και φυσικών γεγονότων, ενός αμείλικτου νόμου που οδήγησε πολλούς στην ιδέα ότι τα γεγονότα της ανθρώπινης κοινωνικής ζωής υπόκεινται στην ίδια αδυσώπητη αναγκαιότητα και ότι, κατά συνέπεια, μπορούν να υπολογισθούν και να εξηγηθούν με τις επιστημονικές μεθόδους. Οι περισσότερες ιστορικές θεωρίες έχουν τις ρίζες τους σ' αυτή την εσφαλμένη ιδέα, που χαρακτηρίζεται από την τοποθέτηση στο ίδιο επίπεδο των νόμων της φυσικής ύπαρξής μας, από τη μια, και των σκοπεύσεων των ανθρώπων, από την άλλη. Αυτές, όμως, οι σκοπεύσεις και οι στοχοθεσίες δεν μπορεί να θεωρηθούν παρά μόνον ως αποτέλεσμα του ανθρώπινου σκέπτεσθαι.

Δεν αρνούμαστε ότι και στην ιστορία υπάρχουν εσωτερικές σχέσεις που, όπως ακριβώς και στη φύση, μπορούν να ερμηνευθούν επι τη βάση του σχήματος της αιτίας και του αποτελέσματος. Αλλά στην περίπτωση των κοινωνικών φαινομένων πρόκειται πάντα για μία αιτιότητα ενσωματωμένη στους ανθρώπινους στόχους και σκοπούς, που δεν είναι παρά μία εκδήλωση της βούλησής μας, ενώ στη φύση πρόκειται για μία αιτιότητα εκπορευόμενη από τη φυσική αναγκαιότητα, που λαμβάνει χώρα χωρίς τη δική μας συμβολή. Θρησκευτικές ιδέες, ηθικές αντιλήψεις, ήθη, έθιμα, παραδόσεις, νομικές απόψεις, πολιτικές οργανώσεις, ιδιοκτησιακοί θεσμοί, μορ-

φές παραγωγής, κ.λ.π., δεν είναι αναγκαστικές συνέπειες της φυσικής μας ύπαρξης, αλλά ξεκάθαρα αποτελέσματα της επιθυμίας των ανθρώπων για την πραγμάτωση κάποιων σκοπών, τεθειμένων εκ των προτέρων από αυτούς τους ίδιους. Κάθε ιδέα που αναφέρεται σε ανθρώπινους σκοπούς είναι ζήτημα γνώμης που δεν εμπίπτει στη δικαιοδοσία της επιστημονικής πρόβλεψης. Η αναγκαιότητα υπάρχει μόνο στο βασίλειο των φυσικών γεγονότων. Στο βασίλειο των ανθρώπινων γνώμων υπάρχει μόνο πιθανότητα: *μπορεί να είναι έτσι, αλλά δεν είναι έτσι κατ' ανάγκην.*

Κάθε διαδικασία που απορρέει από τη φυσική μας υπόσταση και σχετίζεται μ' αυτήν αποτελεί ένα γεγονός που βρίσκεται πέραν της βουλήσεώς μας. Κάθε κοινωνική διαδικασία, όμως, εκπηγάει από τους ανθρώπινους σκοπούς και τις ανθρώπινες στοχοθεσίες και λαμβάνει χώρα εντός των ορίων της βουλήσεώς μας. Ως εκ τούτου, δεν υπόκειται στη γενική ιδέα της φυσικής αναγκαιότητας.

Ουδεμία αναγκαιότητα οδηγεί μία γυναίκα Ινδιάνα να πιέσει το κεφάλι του νεογέννητου παιδιού της ανάμεσα σε δύο σανίδες, ώστε να του δώσει το επιθυμητό σχήμα. Δεν είναι παρά ένα έθιμο που εξηγείται βάσει των πεποιθήσεων των ανθρώπων. Εάν οι άνθρωποι ακολουθούν την πολυγαμία, τη μονογαμία ή την αγαμία είναι ζήτημα της ανθρώπινης στοχοθεσίας και δεν έχει τίποτε το κοινό με τους νόμους των φυσικών γεγονότων και με τις αναγκαιότητές τους. Κάθε νομική άποψη, επίσης, είναι ζήτημα πεποίθησης των ανθρώπων που δεν εξαρτάται από καμία φυσική αναγκαιότητα. Το γε-

γονός ότι ένας άνθρωπος είναι Μωαμεθανός, Εβραίος, Χριστιανός ή λάτρης του Σατανά δεν έχει ούτε την παραμικρή σχέση με τη φυσική του ύπαρξη. Ο άνθρωπος μπορεί να ζει σε οποιοδήποτε πλαίσιο οικονομικών σχέσεων, μπορεί να προσαρμόζεται σε κάθε μορφή οργάνωσης του πολιτικού βίου, χωρίς καθόλου να προσβάλλονται οι νόμοι στους οποίους υπόκειται η φυσική του ύπαρξη. Οι συνέπειες μιας ξαφνικής διακοπής της ισχύος του νόμου της βαρύτητας θα ήταν αδιανόητες. Μία ξαφνική διακοπή των σωματικών μας λειτουργιών ισοδυναμεί με θάνατο. Όμως, εν αντιθέσει, η φυσική ύπαρξη του ανθρώπου δε θα είχε υποστεί την παραμικρή απώλεια, εάν δεν είχε ακούσει ποτέ για τον Κώδικα του Χαμουραμπί, για το Πυθαγόρειο Θεώρημα ή για την υλιστική ερμηνεία της ιστορίας.

Όλα όσα διατυπώνουμε πάνω σ' αυτό το ζήτημα δεν είναι προκατειλημμένες γνώμες, αλλά απλώς ένα αποδεδειγμένο γεγονός. Κάθε αποτέλεσμα της ανθρώπινης στοχοθεσίας έχει μία τεράστια σημασία για την κοινωνική ύπαρξη του ανθρώπου, αλλά θα πρέπει να σταματήσουμε να θεωρούμε τις κοινωνικές διαδικασίες σαν ντετερμινιστικές εκδηλώσεις μιας αναγκαστικής πορείας των γεγονότων. Μία τέτοια θεώρηση μπορεί να οδηγήσει μόνο σε πολύ εσφαλμένα συμπεράσματα και σε μια ολέθρια σύγχυση ως προς την κατανόηση των κοινωνικών γεγονότων.

Είναι αναμφισβήτως καθήκον του ιστορικού να εξακριβώνει την εσωτερική σύνδεση των ιστορικών γεγονότων και να διασαφηνίζει τις αιτίες και τα αποτελέσματά τους, αλλά πρέπει να μην ξεχνά ότι αυτή η σύνδεση

είναι εντελώς διαφορετικού τύπου από εκείνη των φυσικών γεγονότων και πρέπει, συνεπώς, τα ιστορικά γεγονότα να τυγχάνουν μιας εντελώς διαφορετικής αξιολόγησης. Ένας αστρονόμος είναι ικανός να προβλέψει με ακρίβεια δευτερολέπτου μία έκλειψη του ηλίου ή την εμφάνιση ενός κομήτη. Η ύπαρξη του πλανήτη του Ποσειδώνα είχε υπολογισθεί μ' αυτόν τον τρόπο, πριν ακόμη γίνει ορατός από το ανθρώπινο μάτι. Αλλά μία ακρίβεια αυτού του είδους είναι δυνατή μόνον όταν διαπραγματευόμαστε την πορεία των φυσικών γεγονότων. Αναφορικά με τον υπολογισμό των ανθρώπινων κινήτρων, σκοπών και προθέσεων δεν υπάρχει καμία αντίστοιχη ακρίβεια, διότι δεν επιδέχονται κανενός είδους υπολογισμό. Είναι αδύνατο να υπολογίσεις ή να προβλέψεις τη μοίρα των φυλών, των γενών, των εθνών ή άλλων κοινωνικών μονάδων. Είναι ακόμη αδύνατον να κατακτήσεις την πλήρη εξήγηση του παρελθόντος τους. Διότι η ιστορία, σε τελική ανάλυση, δεν είναι τίποτε άλλο παρά μία μεγάλη αρένα προβολής των ανθρώπινων στόχων και σκοπών και, γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, κάθε ιστορική θεώρηση αποτελεί ένα ζήτημα πεποίθησης, που θεμελιώνεται, στην καλύτερη περίπτωση, μόνον πάνω στην πιθανότητα· δεν μπορεί ποτέ να διεκδικήσει την ακλόνητη βεβαιότητα.

Ο ισχυρισμός ότι η μοίρα των κοινωνικών δομών καθορίζεται από τους νόμους της λεγόμενης "κοινωνικής φυσικής" δεν έχει μεγαλύτερη αξία από τον ισχυρισμό εκείνων των πονηρών γυναικών που καμώνονται πως είναι ικανές να διαβάσουν τη μοίρα των ανθρώπων στα φλιτζάνια και στις ανθρώπινες παλάμες. Είναι αλή-

θεια ότι το ωροσκόπιο διανέμει ρόλους στους λαούς και στα έθνη, αλλά οι προφητικές ικανότητες της πολιτικής και κοινωνικής αστρολογίας δεν έχουν καμία μεγαλύτερη αξία από τα προγνωστικά εκείνων που ισχυρίζονται ότι είναι ικανοί να διαβάσουν τη μοίρα του ανθρώπου μέσα στα άστρα.

Το γεγονός ότι μία ιστορική θεώρηση μπορεί να περιέχει σημαντικές ιδέες για την ερμηνεία των κοινωνικών γεγονότων είναι αδιαμφισβήτητο. Εμείς απλώς αντιτιθέμεθα στον ισχυρισμό ότι η πορεία της ιστορίας υπόκειται στους ίδιους (ή σε παρόμοιους) νόμους στους οποίους υπόκεινται και τα φυσικά ή μηχανικά γεγονότα. Αυτός ο εσφαλμένος και εντελώς ανυπόστατος ισχυρισμός εμπεριέχει και έναν ακόμη κίνδυνο. Από τη στιγμή που έχουμε συνηθίσει να τοποθετούμε στο ίδιο επίπεδο τις αιτίες των φυσικών και των κοινωνικών γεγονότων, είναι φυσικό να τείνουμε προς την αναζήτηση μιας θεμελιώδους πρώτης αιτίας, που θα αποτελούσε, κατά κάποιον τρόπο, το νόμο της κοινωνικής βαρύτητας, ο οποίος θα μας χρησίμευε για τη βασική εξήγηση όλων των ιστορικών γεγονότων. Από τη στιγμή που έχουμε φθάσει σ' αυτό το σημείο, είναι εύκολο να παραβλέψουμε όλες τις άλλες αιτίες των κοινωνικών δομών καθώς και τις αλληλεπιδράσεις που απορρέουν από αυτές.

Κάθε ανθρώπινη ιδέα που αναφέρεται στη βελτίωση των κοινωνικών συνθηκών είναι πρωτίστως μία επιθυμία που στηρίζεται μόνο στην πιθανότητα. Όταν τίθενται ζητήματα τέτοιου είδους, η επιστήμη φθάνει στα όριά της, διότι κάθε πιθανότητα στηρίζεται μόνο σε υποθέσεις που δεν μπορούν να υπολογισθούν, να ζυγισθούν

ή να μετρηθούν. Μολονότι είναι αλήθεια ότι η θεμελίωση μίας κοσμοαντίληψης, όπως για παράδειγμα ο σοσιαλισμός, είναι δυνατόν να επικαλείται τα αποτελέσματα της επιστημονικής έρευνας, εν τούτοις δεν είναι δυνατό να γίνει η ίδια επιστήμη, διότι η πραγμάτωση των στόχων της δεν εξαρτάται από προκαθορισμένες, ντετερμινιστικές διαδικασίες, όπως συμβαίνει με τα φυσικά φαινόμενα. Δεν υπάρχει νόμος στην ιστορία που να μας δείχνει την πορεία κάθε ανθρώπινης κοινωνικής δραστηριότητας. Οποτεδήποτε, μέχρι στιγμής, έγινε προσπάθεια να αποδειχθεί η ύπαρξη ενός τέτοιου νόμου, καθίστατο αμέσως εμφανής η παντελής παιδαριωδία αυτής της απόπειρας.

Ο άνθρωπος είναι άνευ όρων υποταγμένος μόνο στους νόμους του φυσικού του είναι. Δεν μπορεί να μεταβάλει την κατασκευή του. Δεν μπορεί να διακόψει τη λειτουργία των θεμελιωδών προϋποθέσεων της φυσικής του ύπαρξης ούτε να τις μετατρέψει σύμφωνα με την επιθυμία του. Δεν μπορεί να εμποδίσει ούτε τον ερχομό του πάνω στη γη ούτε το θάνατό του. Δεν μπορεί να αλλάξει την τροχιά του άστρου πάνω στο οποίο ολοκληρώνεται ο κύκλος της ζωής του και πρέπει να αποδεχθεί όλες τις συνέπειες της κίνησης της γης μέσα στο σύμπαν, χωρίς να είναι ικανός να τις μετατρέψει, έστω και κατ' ελάχιστον. Αλλά, η διαμόρφωση της κοινωνικής ζωής δεν υπόκειται σ' αυτήν την αναγκαστική πορεία, για τον απλό λόγο ότι είναι αποτέλεσμα της ανθρώπινης βούλησης και πράξης. Ο άνθρωπος μπορεί να αποδεχθεί τις κοινωνικές συνθήκες μέσα τις οποίες ζει ως προκαθορισμένες από τη θεϊκή βούληση ή να τις θεωρήσει ως

αποτέλεσμα αναλλοίωτων νόμων, μη υποκείμενων στη βούλησή του. Στην τελευταία περίπτωση, η πίστη εξασθενίζει τη βούλησή του και τον οδηγεί στην προσαρμογή στις δεδομένες συνθήκες. Όμως, μπορεί, εξίσου καλά, να πείσει τον εαυτό του ότι όλες οι μορφές κοινωνικής οργάνωσης υπάρχουν μόνον υπό όρους και ότι μπορούν να αλλάξουν από το ανθρώπινο χέρι και από το ανθρώπινο μυαλό. Σ' αυτήν την περίπτωση, θα προσπαθήσει να αντικαταστήσει τις κοινωνικές συνθήκες της ζωής του με άλλες και μέσω της δράσης του θα προετοιμάσει το δρόμο για την αναμόρφωση της κοινωνικής ζωής.

Όσο βαθύτερα και αν φθάσει ο άνθρωπος στη γνώση των κοσμικών νόμων, δεν θα μπορέσει, ωστόσο, να τους αλλάξει, διότι δεν είναι δικό του δημιούργημα. Όμως, κάθε μορφή της κοινωνικής του ύπαρξης, κάθε κοινωνικός θεσμός, που του παραδόθηκε από το παρελθόν ως κληροδότημα των μακρυνών του προγόνων, είναι ανθρώπινο δημιούργημα και μπορεί να αλλάξει μέσω της ανθρώπινης βούλησης και πράξης ή να καταστεί εξυπηρετικό καινούργιων σκοπών. Μόνο μία τέτοια αντίληψη είναι αληθινά επαναστατική και εμπνευσμένη από το πνεύμα του μέλλοντος. Ο οποιοσδήποτε πιστεύει στην αναγκαστική αλληλοδιαδοχή όλων των ιστορικών γεγονότων θυσιάζει το μέλλον στο παρελθόν. Ερμηνεύει τα φαινόμενα της κοινωνικής ζωής, αλλά δεν τα αλλάζει. Απ' αυτήν την άποψη, όλοι οι φαναλισμοί ταυτίζονται, ανεξάρτητα αν έχουν θρησκευτικό, πολιτικό ή οικονομικό χαρακτήρα. Οποιοσδήποτε πέφτει στην παγίδα του φαναλισμού απογυμνώνεται από το πολυτιμότε-

ρο χαρακτηριστικό της ζωής του: την σύμφωνα με τις δικές του ανάγκες αυθόρμητη ενεργητικότητα. Και είναι ιδιαίτερα επικίνδυνη η περίπτωση κατά την οποία ο φαταλισμός εμφανίζεται υπό την εσθήτα της επιστήμης, που στις μέρες μας αντικαθιστά, τόσο συχνά, το ράσο του θεολόγου. Οι αιτίες, ας το επαναλάβουμε, που υπόκεινται των διαδικασιών της κοινωνικής ζωής δεν έχουν τίποτε το κοινό με τους νόμους των φυσικών και μηχανικών γεγονότων, διότι αποτελούν σαφή αποτελέσματα της ανθρώπινης στοχοθεσίας, που δεν είναι εξηγήσιμη βάσει των επιστημονικών μεθόδων. Η αγνόηση αυτού του γεγονότος αποτελεί μία θανάσιμη αυταπάτη από την οποία μόνο μία συγκεχυμένη ιδέα της πραγματικότητας μπορεί να προκύψει.

Αυτές οι απόψεις μας ισχύουν για όλες τις θεωρίες της ιστορίας που βασίζονται πάνω στην ιδέα της αναγκαιότητας της πορείας των κοινωνικού γίνεσθαι. Ιδιαίτερα δε ισχύουν για τον ιστορικό υλισμό, που αναγάγει κάθε ιστορικό γεγονός στους κυρίαρχους όρους της παραγωγής και προσπαθεί βάσει αυτών να εξηγήσει το κάθε τι. Ουδείς σκεπτόμενος άνθρωπος των ημερών μας δεν μπορεί να μην παραδεχθεί το γεγονός ότι είναι αδύνατη κάθε ορθή αξιολόγηση μιας ιστορικής περιόδου, από τη στιγμή που δεν λαμβάνουμε υπ' όψιν μας τους οικονομικούς όρους. Αλλά, πολύ περισσότερο, ουδείς μπορεί να μην παραδεχθεί τη μονομέρεια της άποψης που υποστηρίζει ότι όλη η ιστορία είναι απλώς το αποτέλεσμα των οικονομικών όρων, υπό την επίδραση των οποίων διαμορφώνονται όλα τα άλλα φαινόμενα της ζωής.

Υπάρχουν χιλιάδες γεγονότα μέσα στην ιστορία που δεν μπορούν να εξηγηθούν με καθαρά οικονομικές αιτίες ή αποκλειστικώς και μόνο μέσω αυτών. Είναι πράγματι δυνατό να υπαγάγουμε τα πάντα μέσα στα πλαίσια ενός καθορισμένου σχήματος, αλλά το αποτέλεσμα συνήθως δεν αξίζει τον κόπο. Σπανίως εμφανίζεται ένα ιστορικό γεγονός, στη διαμόρφωση του οποίου να μην έχουν συμβάλλει οικονομικές αιτίες, αλλά οι οικονομικές δυνάμεις δεν είναι οι μοναδικές κινητήριες δυνάμεις που έχουν θέσει σε κίνηση τα πάντα. Όλα τα κοινωνικά φαινόμενα είναι το αποτέλεσμα μιας σειράς ποικίλων αιτιών, που στις περισσότερες περιπτώσεις είναι τόσο άρρηκτα συνδεδεμένες ώστε να είναι εντελώς αδύνατο να διακρίνουμε με σαφήνεια τη μία αιτία από την άλλη. Έχουμε πάντοτε να κάνουμε με την αλληλεπίδραση ποικίλων αιτιών, που, και αν ακόμη τις αναγνωρίσουμε με σαφήνεια, δεν μπορούμε να τις υπολογίσουμε κατά τον τρόπο των επιστημονικών μεθόδων.

Υπάρχουν ιστορικά γεγονότα μέγιστης σπουδαιότητας για εκατομμύρια ανθρώπων που δεν μπορούν να εξηγηθούν επί τη βάσει μιας καθαρώς οικονομικής οπτικής. Ποιός θα υποστήριζε, επί παραδείγματι, ότι οι εκστρατείες του Αλεξάνδρου υπήρξαν το αποτέλεσμα των παραγωγικών συνθηκών της εποχής του; Το ίδιο το γεγονός ότι η τεράστια αυτοκρατορία, που έχτισε ο Αλέξανδρος με το αίμα εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων, άρχισε να καταρρέει αμέσως μετά το θάνατό του αποδεικνύει πως τα στρατιωτικά και πολιτικά κατορθώματα του Μακεδόνα κοσμοκατακτητή δεν ήταν ιστορικά καθορισμένα από τις οικονομικές αναγκαιότητες. Η επί-

δραση των ενεργειών του Αλέξανδρου πάνω στην πρόοδο των παραγωγικών συνθηκών της εποχής του υπήρξε ελάχιστη. Όταν ο Αλέξανδρος συνέλαβε το πολεμικό του σχέδιο, ο πόθος για εξουσία, και όχι η οικονομική αναγκαιότητα, διαδραμάτισε ένα σημαντικότερο ρόλο. Η επιθυμία για την κατάκτηση ολόκληρου του κόσμου είχε πραγματικά προσλάβει παθολογικές μορφές μέσα στην προσωπικότητα του φιλόδοξου δεσπότη. Η παράφορη εξουσιαστική του μονομανία καθοδηγούσε ολόκληρη την πολιτική του και ήταν η δύναμη που κατάνηθε τις πολεμοχαρείς επιχειρήσεις του, που γέμισαν ένα μεγάλο τμήμα του τότε γνωστού κόσμου με φόνους και λεηλασίες. Ήταν αυτή η εξουσιαστική μονομανία που έκανε τον Αλέξανδρο να θαυμάζει υπέρμετρα τον Καισαροπαπισμό του ανατολίτη δεσπότη και να πιστεύει ότι είναι ημίθεος.

Η βούληση για εξουσία, που πάντοτε προέρχεται από κάποια άτομα ή από ορισμένες μικρές μειοψηφίες μέσα στην κοινωνία, αποτελεί, στην πραγματικότητα, τη σημαντικότερη διαμορφωτική δύναμη της ιστορίας. Η έκταση της επίδρασής της έχει μέχρι σήμερα προσεχθεί ελαχιστότατα, μολονότι συχνά υπήρξε ο καθοριστικός παράγοντας της μορφοποίησης του συνόλου της οικονομικής και κοινωνικής ζωής.

Η ιστορία των Σταυροφοριών έχει αναμφισβήτως επηρεασθεί από ισχυρά οικονομικά κίνητρα. Το όνειρο των πλούσιων γαιών της Ανατολής μπορεί να υπήρξε για πολλούς ακτήμονες Σερ και Λόρδους ένα ισχυρότερο κίνητρο από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις. Αλλά τα οικονομικά κίνητρα δε θα επαρκούσαν ποτέ από μόνα

τους για να κινητοποιήσουν εκατομμύρια ανθρώπων απ' όλες τις χώρες, εάν αυτοί δεν ήταν διαποτισμένοι από τις έμμονες ιδέες της πίστης, έτσι ώστε να ορμούν αφήφιστα στο άκουσμα της ιαχής "Είναι θέλημα Θεού!", μολονότι δεν είχαν την παραμικρή ιδέα για τις τεράστιες δυσκολίες που συνόδευαν αυτήν την παράξενη περιπέτεια. Η ισχυρή επιρροή της θρησκευτικής πίστης πάνω στους λαούς της εποχής εκείνης αποδεικνύεται από τη λεγόμενη Παιδική Σταυροφορία του έτους 1212. Αυτή η Σταυροφορία αποφασίσθηκε όταν η αποτυχία των προηγούμενων Σταυροφορικών στρατευμάτων ήταν πλέον εμφανέστατη και όταν οι φανατικοί θρησκόληπτοι ανήγγειλαν το νέο ότι ο Πανάγιος Τάφος θα μπορούσε να απελευθερωθεί μόνον από τις τρυφερές ηλικίες, μέσω των οποίων ο Θεός θα φανέρωνε στον κόσμο το θαύμα του. Ασφαλώς, δεν ήταν οικονομικά τα κίνητρα που έπεισαν χιλιάδες γονέων να στείλουν τα πλέον αγαπημένα τους πρόσωπα σε σίγουρο θάνατο.

Αλλά ακόμη και το Παπικό Κράτος, που με διστακτικότητα αποφάσισε στην αρχή να καλέσει το Χριστιανικό κόσμο στην Πρώτη Σταυροφορία, κινητοποιήθηκε περισσότερο από εξουσιαστικούς-πολιτικούς σκοπούς παρά από οικονομικούς. Στον αγώνα τους για την ηγεμονία της Εκκλησίας, ήταν πολύ εξυπηρετικό για τους εκκλησιαστικούς ηγέτες να κρατούν πολλούς από τους κοσμικούς ηγέτες, που μπορούσαν να είναι ενοχλητικοί με την παρουσία τους στη Δύση, απασχολημένους για μεγάλο διάστημα στην Ανατολή, απ' όπου δεν μπορούσαν να ενοχλούν την Εκκλησία στην επιδίωξη των σχεδίων της. Είναι αλήθεια ότι υπήρξαν και άλλοι, όπως, για

παράδειγμα, οι Βενετοί, που γρήγορα αντελήφθησαν τα μεγάλα οικονομικά πλεονεκτήματα των Σταυροφοριών και τις χρησιμοποίησαν για την επέκταση της κυριαρχίας τους πάνω στη Δαλματική ακτή, τα Ιόνια νησιά και την Κρήτη. Όμως, το να συμπεράνουμε απ' αυτό ότι οι Σταυροφορίες ήταν αναπόφευκτα καθορισμένες από τις μεθόδους της παραγωγής θα ήταν καθαρή ανοησία.

Όταν η Εκκλησία αποφάσισε να κηρύξει τον πόλεμο για την εξολόθρευση των Αλμπιγέζων, που στοίχισε τη ζωή πολλών χιλιάδων ανθρώπων, ερήμωσε το πιο ελεύθερο και πνευματικά πιο προωθημένο τμήμα της Ευρώπης, κατέστρεψε την πολύ αναπτυγμένη κουλτούρα και βιομηχανία του και άφησε πίσω του έναν αποδεκατισμένο και οδυνηρά απογυμνωμένο πληθυσμό, δεν οδηγήθηκε σ' αυτόν τον αγώνα εναντίον αυτής της αίρεσης από καμία οικονομική σκέψη. Αυτό που διακυβευόταν ήταν η ενότητα της πίστης, που αποτελούσε το θεμέλιο των προσπαθειών της Εκκλησίας για την πολιτική της επικράτηση. Κατά τον ίδιο τρόπο, και η Γαλλική Μοναρχία, που αργότερα υποστήριξε την Εκκλησία σ' αυτόν τον πόλεμο, εμπνεύσθηκε κυρίως από πολιτικές σκέψεις. Μέσω αυτού του αιματηρού αγώνα εναντίον των Αλμπιγέζων, η Γαλλική Μοναρχία έγινε κληρονόμος της Κομπίτας του Λανγκντόκ, με την οποία ολόκληρο το νότιο τμήμα της χώρας περιήλθε στα χέρια της, ενισχύοντας, φυσικά, κατά πολύ τις προσπάθειές της για συγκεντροποίηση της εξουσίας. Συνεπώς, ήταν εξαιτίας κυρίως των πολιτικών κινήτρων της Εκκλησίας και του Κράτους που η οικονομική ανάπτυξη μιας από τις παλαιότερες περιοχές της Ευρώπης ανεκόπη βιαίως και

που η παλιά εστία μιας υπέροχης κουλτούρας μετατράπηκε σ' ένα σωρό ερειπίων.

Οι μεγάλες κατακτήσεις των Αράβων, και ιδιαίτερα η εισβολή τους στην Ισπανία, που αποτέλεσαν την έναρξη του πολέμου των Επτά Εκατονταετιών, δεν μπορούν να εξηγηθούν με οποιαδήποτε μελέτη, όσο πλήρης και αν είναι, των παραγωγικών συνθηκών εκείνης της εποχής. Θα ήταν μάταιο να προσπαθήσει κανείς να αποδείξει ότι η ανάπτυξη των οικονομικών όρων ήταν η καθοριστική δύναμη μίας εποχής γεμάτης με έντονα γεγονότα. Μάλιστα, σ' αυτήν ειδικά την περίπτωση, είναι εμφανέστατο το ακριβώς αντίθετο. Μετά την κατάκτηση της Γρανάδας, του τελευταίου οχυρού των Μαυριτανών, δημιουργήθηκε στην Ισπανία μία νέα πολιτικο-θρησκευτική εξουσία, που κάτω από την ολέθρια επίδρασή της ανεκόπη για εκατοντάδες χρόνια ολόκληρη η οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Τόσο μεγάλη ήταν η καταστροφή που επέφερε αυτός ο εφιάλτης, ώστε οι συνέπειές της να είναι αισθητές, μέχρι σήμερα, πάνω σε ολόκληρη την Ιβηρική Χερσόνησο. Ακόμη και ο πακτωλός του χρυσού, που μετά την ανακάλυψη της Αμερικής έρρευσε στην Ισπανία από το Μεξικό και την παλιά Αυτοκρατορία των Ίνκας, δεν μπόρεσε να αναχαιτίσει την οικονομική παρακμή και, στην πραγματικότητα, απλώς την επιτάχυνε.

Ο γάμος του Φερδινάνδου της Αραγόνας με την Ισαβέλλα της Καστίλης έθεσε τα θεμέλια της Χριστιανικής μοναρχίας στην Ισπανία, που δεξί της χέρι ήταν ο Μέγας Ιεροεξεταστής. Ο ακατάπαυστος πόλεμος εναντίον της εξουσίας των Μαυριτανών, που διεξήχθη υπό το λάβαρο της Εκκλησίας άλλαξε θεμελιωδώς την ψυχική

και πνευματική στάση του Χριστιανικού πληθυσμού και δημιούργησε έναν απάνθρωπο θρησκευτικό φανατισμό, που κράτησε την Ισπανία τυλιγμένη στο σκοτάδι για εκατοντάδες χρόνια. Μόνον υπό αυτές τις προϋποθέσεις, μπόρεσε να αναπτυχθεί εκείνος ο απαίσιος κληρικο-πολιτικός δεσποτισμός, που, αφού έπνιξε μέσα στο αίμα τις τελευταίες ελευθερίες των Ισπανικών πόλεων, απλώθηκε μέσα στη χώρα σαν ένας φρικτός εφιάλτης για τριακόσια χρόνια. Υπό την καταπιεστική επίδραση αυτής της μοναδικής στο είδος της εξουσιαστικής οργάνωσης, ενταφιάσθηκαν ακόμη και τα τελευταία υπολείμματα της κουλτούρας των Μαυριτανών, αφού πρώτα εκδιώχθηκαν από τη χώρα οι Εβραίοι και οι Άραβες. Ολόκληρες επαρχίες, που παλιότερα έμοιαζαν με ανθισμένους κήπους, μετατράπηκαν σε αντιπαραγωγικές έρημες εκτάσεις, αφού τα αρδευτικά συστήματα και οι δρόμοι των Μαυριτανών δεν ήταν πιά παρά ένας σωρός ερειπίων. Βιοτεχνίες, που ήταν μεταξύ των πρώτων στην Ευρώπη, εξαφανίσθηκαν σχεδόν εντελώς από τη χώρα και ο λαός επέστρεψε σε απηρχαιωμένες μεθόδους παραγωγής.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Fernando Garrido, στη Σεβίλλη των αρχών του 16 αιώνα υπήρχαν 1.600 αργαλειοί μεταξωτών υφασμάτων, που απασχολούσαν 130.000 εργαζόμενους, ενώ κατά το τέλος του 17^{ου} αιώνα λειτουργούσαν μόνον τριακόσιοι.

"Δεν είναι γνωστό πόσοι αργαλειοί υπήρχαν στο Τοledo κατά τον 16^ο αιώνα, αλλά γνωρίζουμε ότι υφαίνονταν 435.000 λίβρες μετάξης ετησίως και ότι απασχολούνταν 38.484 άτομα. Μέχρι το τέλος του 17^{ου} αιώνας

όλη αυτή η βιοτεχνική δραστηριότητα είχε εξαφανισθεί. Στη Σεγκόβια, υπήρχαν κατά το τέλος του 16^{ου} αιώνας 6.000 αργαλειοί μάλλινων υφασμάτων, που θεωρούνταν την εποχή εκείνη ως οι καλύτεροι της Ευρώπης. Μέχρι τις αρχές του 18^{ου} αιώνας, αυτός ο βιοτεχνικός τομέας είχε τόσο παρακμάσει ώστε εισήχθησαν ξένοι εργαζόμενοι για να διδάξουν στους Σεγκοβιανούς την ύφανση και τη βαφή των υφασμάτων. Οι αιτίες αυτής της παρακμής ήταν η εκδίωξη των Μαυριτανών, η ανακάλυψη της Αμερικής και η μεγάλη μετανάστευση που ακολούθησε καθώς και ο θρησκευτικός φανατισμός που άδειασε τα εργαστήρια και αύξησε τον αριθμό των ιερέων και των μοναχών. Τη στιγμή που είχαν απομείνει μόνον τριακόσιοι αργαλειοί στη Σεβίλλη, ο αριθμός των μοναστηριών είχε αυξηθεί σε 62 και ο κλήρος περιελάμβανε στους κόλπους του 14.000 άτομα".¹

Επίσης, και ο Zancada γράφει σχετικά μ' αυτήν την περίοδο:

"Το έτος 1655, 17 συντεχνίες εξαφανίσθηκαν από την Ισπανία. Μαζί τους εξαφανίσθηκαν και οι εργαζόμενοι στα εργαστήρια σιδήρου, χάλυβος, χαλκού, μολύβδου, θειαφιού, αλουμίνης, κ.λ.π."²

1. Fernando Garrido: "Η σύγχρονη Ισπανία", τόμος Α', Βαρκελώνη 1865. Αυτό το έργο του περιέχει ένα πλούσιο υλικό, όπως όλα τα γραπτά του Garrido και ιδιαίτερα το έργο του "Ιστορία των εργατικών τάξεων".

2. Praxedes Zancada: "Ο εργάτης στην Ισπανία. Σημειώσεις πάνω στην πολιτική και την κοινωνική ιστορία", Βαρκελώνη 1902.

Ακόμη και η κατάκτηση της Αμερικής από τους Ισπανούς, που απογύμνωσε την Ιβηρική Χερσόνησο από τον πληθυσμό της και αιχμαλώτισε μακριά στο νέο κόσμο εκατομμύρια ανθρώπων, δεν μπορεί να εξηγηθεί αποκλειστικά από "τη δίψα για χρυσό", όσο έντονη και αν ήταν η απληστία του ατόμου. Όταν διαβάζουμε την ιστορία της ξακουστής "Κατάκτησης", καταλαβαίνουμε, μαζί με τον Prescott, ότι μοιάζει λιγότερο με μία αληθινή περιγραφή των πραγματικών γεγονότων και περισσότερο με κάποιο από τα αναρίθμητα ρομαντικά μυθιστορήματα της περιπλάνησης των ιπποτών, που, ιδιαίτερα στην Ισπανία, έχαιραν μεγάλης αγάπης και εκτίμησης.

Δεν ήταν αποκλειστικά οικονομικοί οι λόγοι που κατ' επανάληψιν ειλκυσαν ομάδες τολμηρών τυχοδιωκτών στο μυθικό El Dorado, πέρα από το μεγάλο ωκεανό. Μεγάλες Αυτοκρατορίες, όπως εκείνες του Μεξικού και των Ίνκας, που περιελάμβαναν εκατομμύρια ανθρώπων, πέρα από το γεγονός ότι κατείχαν έναν αρκετά υψηλό βαθμό πολιτισμού, κατακτήθηκαν από μία κούφτα απελπισμένων τυχοδιωκτών, που δεν δίσταζαν να χρησιμοποιήσουν οποιοδήποτε μέσο και που δεν σταματούσαν προ ουδενός κινδύνου, από τη στιγμή που και η ίδια η ζωή τους δεν είχε πλέον γι' αυτούς μεγάλη αξία. Αυτό το γεγονός εξηγείται μόνον όταν εξετάσουμε ενδελεχέστερα αυτό το μοναδικό ανθρώπινο υλικό, το σκληραγωγημένο από τον κίνδυνο, που είχε βαθμιαία δημιουργηθεί μέσα από έναν πόλεμο επτακοσίων χρόνων. Μόνο μία εποχή στην οποία η ιδέα της ειρήνης ανάμεσα στους ανθρώπους πρέπει να έμοιαζε με ένα όμορφο παραμύθι ενός πολύ μακρινού παρελθόντος και όπου οι πόλεμοι

διάρκειας αιώνων, που διεξάγονταν με κάθε ωμότητα, φαινόταν ως η κανονική συνθήκη της ζωής μπορούσε να έχει δημιουργήσει αυτόν τον αχαλίνωτο θρησκευτικό φανατισμό, που χαρακτήριζε τους Ισπανούς της εποχής εκείνης. Έτσι μόνον μπορεί να γίνει κατανοητή αυτή η ιδιαίτερη ορμή προς μία διαρκή αναζήτηση της περιπέτειας. Για μία εσφαλμένη αντίληψη της τιμής, που συχνά στερούνταν κάθε πραγματικού υποβάθρου, οι άνθρωποι ήταν έτοιμοι σε κάθε στιγμή να διακινδυνεύσουν τη ζωή τους. Δεν είναι συμπτωματικό που ο χαρακτήρας του Δον Κιχώτη αναπτύχθηκε στην Ισπανία. Ίσως αυτός ο τρόπος που βλέπουμε τα πράγματα να μας οδηγεί πολύ μακριά, στην αντικατάσταση της κοινωνιολογίας από τις ανακαλύψεις της ψυχολογίας, αλλά είναι αναμφισβήτητο ότι η ψυχολογική κατάσταση του ανθρώπου έχει μία ισχυρή επίδραση πάνω στη διαμόρφωση του ανθρώπινου κοινωνικού περιβάλλοντος.

Θα μπορούσαμε να παραθέσουμε εκατοντάδες άλλων παραδειγμάτων από τα οποία να καθίσταται σαφές ότι η οικονομία δεν αποτελεί το κέντρο βάρους της κοινωνικής ανάπτυξης εν γένει, παρ' όλον που έχει διαδραματίσει, αδιαμφισβήτητα, ένα σπουδαίο ρόλο στη διαμόρφωση των ιστορικών διαδικασιών, που δεν πρέπει ούτε να τον παραβλέπουμε ούτε να τον υπερεκτιμάμε. Υπάρχουν εποχές όπου η σπουδαιότητα των οικονομικών συνθηκών για την πορεία των ιστορικών γεγονότων είναι, σε εκπληκτικό βαθμό, ξεκάθαρη, αλλά υπάρχουν και άλλες όπου θρησκευτικά ή πολιτικά κίνητρα συγκρούονται ολοφάνερα, κατά τρόπον αυθαίρετο, με την κανονική πορεία της οικονομίας και για μεγάλο χρονικό διάστη-

μα αναχαιτίζουν τη φυσική της ανάπτυξη ή τη διοχετεύουν προς άλλα κανάλια. Ιστορικά γεγονότα, όπως η Μεταρρύθμιση, ο Τριακονταετής Πόλεμος, οι μεγάλες Επαναστάσεις στην Ευρώπη και πολλά άλλα, δεν μπορούν καθόλου να κατανοηθούν ως καθαρά οικονομικά γεγονότα. Μπορούμε, όμως, με ευκολία να παραδεχθούμε ότι σε όλα αυτά τα γεγονότα οι οικονομικοί παράγοντες διαδραμάτισαν ένα ρόλο και συνέβαλαν στη δημιουργία τους.

Η παρερμίνευση γίνεται ακόμη σοβαρότερη, όταν προσπαθούμε να προσδιορίσουμε τα διάφορα κοινωνικά στρώματα μιας συγκεκριμένης εποχής ως απλές τυπικές εκφράσεις κάποιων εντελώς καθορισμένων οικονομικών συμφερόντων. Μία τέτοια άποψη όχι μόνο στενεύει το γενικό θεωρητικό πεδίο του μελετητή, αλλά, επί πλέον, διαστρεβλώνει εν όλω την ιστορία και δεν μπορεί παρά να μας οδηγήσει σε εσφαλμένα συμπεράσματα. Ο άνθρωπος δεν είναι απλώς ένας φορέας κάποιων ιδιαίτερων οικονομικών συμφερόντων. Για παράδειγμα, η μπουρζουαζία, σε όλες τις χώρες που απέκτησε σημαντική κοινωνική δύναμη, έχει συχνά υποστηρίξει κινήματα που δεν καθορίζονταν κατά κανέναν τρόπον από τα οικονομικά της συμφέροντα, αλλά συχνά βρισκονταν σε ανοικτή αντιπαράθεση μ' αυτά. Ο αγώνας της εναντίον της Εκκλησίας, οι προσπάθειές της για την εγκαθίδρυση μιας μόνιμης ειρήνης μεταξύ των εθνών, οι φιλελεύθερες και δημοκρατικές της απόψεις σχετικά με τον χαρακτήρα της κυβέρνησης, που έφεραν τους αντιπροσώπους της σε οξύτατη σύγκρουση με τις παραδόσεις της "ελέω Θεού" Βασιλείας, και πολλές άλλες υποθέσεις,

για τις οποίες, κατά καιρούς, έδειξε μεγάλο ενθουσιασμό η μπουρζουαζία, αποδεικνύουν την ορθότητα της άποψής μας.

Δεν αποτελεί απόδειξη περί του αντιθέτου το γεγονός ότι η μπουρζουαζία, κάτω από τη συνεχώς αυξανόμενη επίδραση των οικονομικών της συμφερόντων, γρήγορα λησμόνησε τα ιδανικά της νιότης της ή ότι τα πρόδωσε, κατά τρόπο χυδαίο. Όταν συγκρίνουμε τη θυελλώδη και ορμητική περίοδο των αρχών του σοσιαλιστικού κινήματος στην Ευρώπη με τις έμπρακτες πολιτικές των συγχρόνων εργατικών κομμάτων, γρήγορα θα πεισθούμε ότι οι δήθεν εκπρόσωποι του προλεταριάτου δεν είναι καθόλου σε θέση να επικρίνουν την μπουρζουαζία για τις εσωτερικές της μεταβολές. Κανένα απ' αυτά τα κόμματα δεν έχει κάνει την παραμικρή προσπάθεια να επηρεάσει τις οικονομικές συνθήκες προς την κατεύθυνση του σοσιαλισμού, κατά τη διάρκεια της χειρότερης κρίσης που έχει ποτέ περάσει ο καπιταλιστικός κόσμος. Ποτέ άλλοτε οι οικονομικές συνθήκες δεν ήταν ωριμότερες για έναν πλήρη μετασχηματισμό της καπιταλιστικής κοινωνίας. Ολόκληρο το καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα έχει ξεφύγει από κάθε έλεγχο. Η κρίση, που άλλοτε ήταν απλώς ένα περιοδικό φαινόμενο του καπιταλιστικού κόσμου, έχει εδώ και χρόνια καταστεί η κανονική συνθήκη της κοινωνικής ζωής. Κρίση στη βιομηχανία, κρίση στη γεωργία, κρίση στο εμπόριο, κρίση στα δημοσιοοικονομικά! Τα πάντα έχουν συνενωθεί για να αποδείξουν την ανικανότητα του καπιταλιστικού συστήματος. Σχεδόν 30.000.000 άνθρωποι είναι καταδικασμένοι εφ' όρου ζωής σε μία άθλια πενία μέσα σ'

έναν κόσμο που καταστρέφεται από το παραγωγικό του πλεόνασμα. Αλλά, λείπει το πνεύμα, το σοσιαλιστικό πνεύμα, που αγωνίζεται για μία θεμελιώδη αναδιάρθρωση της κοινωνικής ζωής και που δεν μένει ευχαριστημένο με τις μικρές και ανώδυνες παρεμβάσεις, που απλώς παρατείνουν την κρίση, χωρίς ποτέ να μπορούν να απαλείψουν τις αιτίες. Ποτέ άλλοτε δεν αποδείχθηκε τόσο ξεκάθαρα ότι οι οικονομικές συνθήκες από μόνες τους δεν μπορούν να αλλάξουν την κοινωνική δομή, αν δεν είναι παρούσες μέσα στους ανθρώπους εκείνες οι πνευματικές και διανοητικές προϋποθέσεις που θα δώσουν φτερά στις επιθυμίες τους και θα ενοποιήσουν σε μια κοινή προσπάθεια τις διεσπαρμένες δυνάμεις τους.

Αλλά, τα σοσιαλιστικά κόμματα, καθώς και οι συνδικαλιστικές οργανώσεις που είναι διαποτισμένες με τις ιδέες τους, δεν έχουν αποτύχει μόνο στο ζήτημα της οικονομικής αναδιάρθρωσης της κοινωνίας· έχουν, επίσης, αποδειχθεί ανίκανα να προστατεύσουν την πολιτική κληρονομιά της αστικής δημοκρατίας. Και τούτο διότι έχουν αποδεχθεί, αμαχητί, τη συρρίκνωση των κεκτημένων, μέσα από μακροχρόνιους αγώνες, ελευθεριών και δικαιωμάτων και, συνεπώς, έχουν συμβάλλει στην άνοδο του φασισμού στην Ευρώπη, ακόμη και παρά τη θέλησή τους.

Στην Ιταλία, ένας από τους πιο επιφανείς εκπροσώπους του Σοσιαλιστικού Κόμματος υπήρξε ο δράστης του φασιστικού πραξικοπήματος και μία ολόκληρη ομάδα από τους πιο γνωστούς ηγέτες των εργατών, με επικεφαλής τον D' Aragona, βάδισε προς το στρατόπεδο του Μουσσολίνι με αναπεπταμένες τις σημαίες.

Στην Ισπανία, το Σοσιαλιστικό Κόμμα ήταν το μόνο που ήλθε σε συμφωνία με τον δικτάτορα Πρίμο ντε Ριβέρα. Και σήμερα επίσης, κατά την ένδοξη εποχή της Δημοκρατίας, που τα χέρια της έχουν βαφεί κόκκινα από το αίμα των δολοφονημένων εργατών, το Σοσιαλιστικό Κόμμα αποδεικνύεται ο καλύτερος φύλακας του καπιταλιστικού συστήματος και προσφέρει με προθυμία τις υπηρεσίες του στον περιορισμό των πολιτικών δικαιωμάτων.

Στην Αγγλία, είμαστε μάρτυρες του παράξενου θεάματος της αιφνίδιας μεταστροφής στο εθνικιστικό στρατόπεδο των γνωστότερων και ικανότερων ηγετών του Εργατικού Κόμματος, που με τη δράση τους κατέφεραν μια συντριπτική ήττα στο κόμμα, του οποίου υπήρξαν υπέρμαχοι για δεκαετίες. Έτσι, ο Philip Snowden κατηγορήσε τους παλιούς του συντρόφους ότι "είχαν τοποθετήσει τα ταξικά τους συμφέροντα πάνω από το καλό του Κράτους". Μία μομφή που δυστυχώς δεν δικαιώθηκε, αλλά που είναι πολύ χαρακτηριστική για την "Εξοχότητά Του", όπως τώρα αυτός αποκαλείται.

Στη Γερμανία, τόσο η Σοσιαλδημοκρατία όσο και τα εργατικά συνδικάτα έχουν υποστηρίξει με όλες τους τις δυνάμεις την περιβόητη προσπάθεια των μεγαλοβιομηχάνων καπιταλιστών για τον "εξορθολογισμό" της βιομηχανίας, που τόσο μεγάλες καταστρεπτικές συνέπειες είχε για τους εργαζόμενους και που πρόσφερε την ευκαιρία σε μία ηθικά τελματωμένη μπουρζουαζία να αναρρώσει από τους κλονισμούς που της είχε προξενήσει ο χαμένος πόλεμος. Ακόμη και το Κομμουνιστικό Κόμμα της Γερμανίας, που με έπαρση αυτοπροσδιοριζόταν ως

επαναστατικό κόμμα της εργατικής τάξης, υιοθέτησε τα εθνικιστικά συνθήματα της αντίδρασης, διότι ήλπιζε ότι, με αυτήν την περιφρονητική απόρριψη των σοσιαλιστικών αρχών, θα μπορούσε να αναχαιτίσει την άνοδο του απειλητικού φασισμού.

Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε, ακόμη, πλήθος παραδειγμάτων για να δείξουμε ότι οι εκπρόσωποι της μεγάλης πλειοψηφίας των οργανωμένων στα σοσιαλιστικά κόμματα εργατών δεν έχουν το δικαίωμα να μένουν την μπουρζουαζία για πολιτική αναξιοπιστία ή για προδοσία των παλιών της ιδανικών. Οι εκπρόσωποι του φιλελευθερισμού και της αστικής δημοκρατίας εκδήλωσαν στις τελευταίες εκλογές μία προσπάθεια να διασώσουν, τουλάχιστον, τα προσχήματα, ενώ οι δήθεν υπερασπιστές των προλεταριακών συμφερόντων εγκατέλειψαν τις παλιές τους ιδέες, με αδιάντροπη αυταρέσκεια, προκειμένου να κάνουν ό,τι ακριβώς έκαναν και οι αντίπαλοί τους.

Πολλοί διαπρεπείς οικονομολόγοι, που δεν διακατέχονται από σοσιαλιστικές ιδέες, έχουν εκφράσει την πεποίθησή τους ότι το καπιταλιστικό σύστημα έχει φθάσει στο τέλος του και ότι πρέπει στη θέση μιας "οικονομίας του ανεξέλεγκτου κέρδους" να δημιουργηθεί μία άλλη "οικονομία παραγωγής αξιών χρήσης", βασισμένη σε νέες αρχές, εάν θέλουμε να μην καταστραφεί η Ευρώπη. Παρ' όλα ταύτα, όλο και περισσότερο γίνεται εμφανές ότι ο σοσιαλισμός ως κίνημα δεν έχει, κατά κανέναν τρόπο, αναπτυχθεί, ούτως ώστε να μπορεί να αντιμετωπίσει αυτή την κατάσταση. Οι περισσότεροι από τους εκπροσώπους του σοσιαλιστικού κινήματος δεν έχουν ποτέ προχωρή-

σει πέρα από κάποιες ασήμαντες μεταρρυθμίσεις και σπαταλούν τις δυνάμεις τους σε άσκοπες και επικίνδυνες φατριαστικές διαμάχες, που με τη βλακώδη μισαλλοδοξία τους μας υπενθυμίζουν τη συμπεριφορά των πνευματικά απολιθωμένων εκκλησιαστικών οργανώσεων. Έλάχιστα ενδιαφέρονται για το γεγονός ότι εκατοντάδες χιλιάδες σοσιαλιστών μέσα στην απελπισία τους απέθνηκαν να πιασθούν στην παγίδα του Τρίτου Ράιχ.

Θα μπορούσε κάποιος, σ' αυτό το σημείο, να μας αντιτάξει το επιχειρήμα ότι οι αναγκαιότητες της ίδιας της ζωής, ακόμη και χωρίς τη συνδρομή των σοσιαλιστών, εργάζονται προς την κατεύθυνση της μεταβολής των οικονομικών συνθηκών, διότι μία κρίση χωρίς διέξοδο αποβαίνει στο τέλος αβάστακτη. Δεν είμαστε αρνητικοί απέναντι σ' αυτό το επιχειρήμα, αλλά φοβούμαστε ότι με την παρούσα απουσία του σοσιαλιστικού εργατικού κινήματος μπορεί να επιτελεσθεί μία οικονομική αναδιάρθρωση, μέσα στα πλαίσια της οποίας οι παραγωγοί δε θα έχουν κανένα απολύτως δικαίωμα λόγου. Θα έλθουν αντιμέτωποι με τετελεσμένα γεγονότα που άλλοι θα έχουν δημιουργήσει γι' αυτούς, έτσι ώστε, στο μέλλον, να πρέπει να είναι ευχαριστημένοι με το ρόλο των πειθήνιων εκτελεστών, που θα έχει εν τω μεταξύ σχεδιασθεί γι' αυτούς. Αν δε μας παραπλανούν όλα τα σημάδια, οδεύουμε με γιγαντιαία βήματα προς μία εποχή κρατικού καπιταλισμού, που πιθανώς να προσλάβει για τους εργαζόμενους τη μορφή ενός συγχρόνου συστήματος δουλείας, στο οποίο ο άνθρωπος θα θεωρείται απλώς και μόνον ένα όργανο παραγωγής και κάθε προσωπική ελευθερία θα εξαλειφθεί εντελώς.

Οι οικονομικοί όροι μπορούν, υπό συγκεκριμένες περιστάσεις, να οξυνθούν τόσο, ώστε η μεταβολή του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος να αποτελεί ζωτική αναγκαιότητα. Το ζήτημα, σ' αυτήν την περίπτωση, είναι προς ποιά κατεύθυνση θα κινηθεί η κοινωνία: θα ακολουθήσει ένα δρόμο προς την ελευθερία ή θα καταλήξει απλώς σε μία βελτιωμένη μορφή δουλείας, όπου οι άνθρωποι, μολονότι μπορεί να έχουν εξασφαλισμένο ένα φτωχό επίπεδο διαβίωσης, θα είναι απογυμνωμένοι από κάθε ανεξαρτησία στη δράση τους; Αυτό, και μόνον αυτό, είναι το ουσιαστικό ζήτημα. Η κοινωνική δομή της Αυτοκρατορίας των Ίνκας εξασφάλιζε σε όλους τους υπηκόους της τα αναγκαία προς το ζην, αλλά όλη η χώρα ήταν υποταγμένη σ' έναν απεριόριστο δεσποτισμό, που τιμωρούσε αμείλικτα κάθε εναντίωση στις διαταγές του και υποβίβαζε το άτομο σ' ένα άβουλο όργανο της κρατικής εξουσίας.

Ο κρατικός καπιταλισμός θα μπορούσε να είναι μία διέξοδος από την παρούσα κρίση, αλλά είναι βεβαιότατο ότι δε θα μπορούσε να αποτελέσει το δρόμο προς την κοινωνική ελευθερία. Αντιθέτως, θα βύθιζε τους ανθρώπους στο τέλμα μιας δουλείας, που θα περιφρονούσε κάθε ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Σε κάθε φυλακή, σε κάθε στρατώνα υπάρχει μία εξασφαλισμένη ισότητα κοινωνικών συνθηκών: όλοι έχουν το ίδιο φαγητό, τα ίδια ρούχα, προσφέρουν τις ίδιες υπηρεσίες ή εκτελούν τα ίδια καθήκοντα. Αλλά, ποιός θα υποστήριζε υπεύθυνα ότι μια τέτοια κατάσταση θα μπορούσε να αποτελέσει το σκοπό για τον οποίο θα άξιζε να αγωνιστούμε;

Υπάρχει τεράστια διαφορά ανάμεσα σε μία κατάσταση όπου τα μέλη μιας κοινωνικής οργάνωσης καθορίζουν

τις τύχες τους, ελέγχουν τις υποθέσεις τους και έχουν το αναπαλλοτρίωτο δικαίωμα της συμμετοχής στη διοίκηση των κοινών υποθέσεων και σε μία άλλη κατάσταση όπου τα μέλη της κοινωνίας δεν είναι παρά όργανα μιας εξωτερικής βούλησης, πάνω στην οποία δεν ασκούν καμία επιρροή. Κάθε στρατιώτης έχει δικαίωμα συμμετοχής στα κοινά συσσίτια, αλλά δεν επιτρέπεται να έχει δική του κρίση. Υποχρεούται να υπακούει τυφλά στις διαταγές των ανωτέρων του, αποσιωπώντας, εν ανάγκη, τη φωνή της συνειδήσεώς του, διότι δεν είναι παρά ένα τμήμα μιας μηχανής που άλλοι θέτουν σε κίνηση.

Καμία τυραννία δεν είναι περισσότερο αβάστακτη από εκείνη μιας παντοδύναμης γραφειοκρατίας, που επεμβαίνει σ' όλες τις δραστηριότητες των ανθρώπων και αφήνει πάνω τους το δικό της σημάδι. Όσο πιο απεριόριστη είναι η εξουσία του Κράτους πάνω στη ζωή του ατόμου, τόσο περισσότερο ακρωτηριάζει τις δημιουργικές του ικανότητες και εξασθενίζει τη δύναμη της προσωπικής του βούλησης. Ο κρατικός καπιταλισμός, ο πιο επικίνδυνος αντίπαλος του γνήσιου σοσιαλισμού, απαιτεί την υποταγή στο Κράτος όλων των κοινωνικών δραστηριοτήτων. Είναι ο θρίαμβος της μηχανής πάνω στο πνεύμα, η εξορθολογικοποίηση κάθε σκέψης, δράσης και συναισθήματος, σύμφωνα με τις αμετάβλητες νόρμες της εξουσίας, και, συνεπώς, είναι το τέλος κάθε αληθινού πνευματικού πολιτισμού. Το γεγονός ότι η έκταση αυτής της απειλητικής ανάπτυξης δεν έχει γίνει πλήρως κατανοητή μέχρι σήμερα, το γεγονός ότι έχει γίνει αποδεκτή η ιδέα πως αυτή η ανάπτυξη απορρέει ως αναγκαιότητα από τις τρέχουσες οικονομικές συνθή-

κες μπορεί κάλλιστα να θεωρηθεί ως ένα από τα πιο δυσοίωνα σημεία των καιρών μας.

Η επικίνδυνη μανία που βλέπει κάθε κοινωνικό φαινόμενο μόνον ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα των καπιταλιστικών μεθόδων παραγωγής έχει εμφυτεύσει στους ανθρώπους την πεποίθηση ότι όλα τα κοινωνικά γεγονότα απορρέουν από μία καθορισμένη αναγκαιότητα και ότι δεν μπορούν να μεταβληθούν. Αυτή η φαναλιστική ιδέα μπορεί να οδηγεί μόνο στην παράλυση της δύναμης των ανθρώπων για αντίσταση και, κατά συνέπεια, τους κατευθύνει προς ένα συμβιβασμό με τις δεδομένες συνθήκες, ανεξαρτήτως του πόσο φρικτές και απάνθρωπες μπορεί να είναι.

Όλοι γνωρίζουμε ότι οι οικονομικές συνθήκες ασκούν κάποια επίδραση στις μεταβολές των κοινωνικών σχέσεων. Όμως, ο τρόπος με τον οποίον οι άνθρωποι θα αντιδράσουν με τις σκέψεις και με τις πράξεις τους σ' αυτήν την επίδραση έχει μεγάλη σημασία για τον καθορισμό των βημάτων που πρέπει να αποφασίσουν, προκειμένου να επιτύχουν μία προφανώς αναγκαία μεταβολή των συνθηκών της ζωής τους. Αλλά, είναι ακριβώς οι σκέψεις και οι πράξεις των ανθρώπων που δεν μπορούν να περιορισθούν στο οικονομικό επίπεδο. Ποιός θα υποστήριζε, για παράδειγμα, ότι ο Πουριτανισμός, που έχει αποφασιστικά επηρεάσει την πνευματική ανάπτυξη των Αγγλοσαξόνων μέχρι σήμερα, ήταν το αναγκαστικό αποτέλεσμα της οικονομικής καπιταλιστικής τάξης πραγμάτων, που τότε βρισκόταν ακόμη στην παιδική της ηλικία, ή ποιός θα προσπαθούσε να αποδείξει ότι ο Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν εντελώς καθορισμένος από τις ανά-

γκες του καπιταλιστικού συστήματος και ότι, κατά συνέπεια, ήταν αναπόφευκτος;

Τα οικονομικά συμφέροντα διαδραμάτισαν, αναμφιβόλως, ένα σημαντικό ρόλο σ' αυτόν τον Πόλεμο, όπως και σ' όλους τους άλλους, αλλά δεν θα μπορούσαν από μόνα τους να προξενήσουν αυτή τη θανατηφόρα καταστροφή. Η διακήρυξη απλώς και μόνον κάποιων συγκεκριμένων οικονομικών στόχων δεν θα μπορούσε ποτέ να κινητοποιήσει τις μεγάλες μάζες. Ήταν, συνεπώς, απαραίτητο να υιοθετήσουν οι μάζες την ιδέα ότι ο λόγος για τον οποίον επρόκειτο να σκοτώσουν τους άλλους και να σκοτωθούν και οι ίδιες ήταν "ο καλός και δίκαιος σκοπός". Επομένως, η μία πλευρά πολέμησε "εναντίον του Ρωσικού δεσποτισμού", για την "απελευθέρωση της Πολωνίας" και, φυσικά, για τα "συμφέροντα της πατρίδας", που οι Σύμμαχοι είχαν "συνωμοτήσει" να καταστρέψουν. Και η άλλη πλευρά πολέμησε "για το θρίαμβο της Δημοκρατίας", "για την καταστροφή του Πρωσσικού μιλιταρισμού" και "για το γεγονός ότι ο πόλεμος αυτός θα ήταν ο τελευταίος".

Μπορεί να υποστηριχθεί ότι πίσω απ' όλες αυτές τις συσκοτιστικές διακηρύξεις με τις οποίες οι λαοί εξαπατήθηκαν για περισσότερο από τέσσερα χρόνια βρίσκονταν τα οικονομικά συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων. Αλλά, δεν είναι αυτό το ουσιώδες ζήτημα. Ο αποφασιστικός παράγοντας είναι ότι χωρίς τη συνεχή προσφυγή στα ηθικά συναισθήματα των ανθρώπων, στο περί δικαίου αίσθημά τους, κανένας πόλεμος δε θα ήταν δυνατός. Το σύνθημα "Ο Θεός τιμωρεί την Αγγλία!" και η κραυγή "Θάνατος στους Ούννους!" κατόρθωσαν να επι-

τελέσουν, στον τελευταίο Πόλεμο, μεγαλύτερα θαύματα απ' ό,τι τα γυμνά οικονομικά συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων. Αυτό καταδεικνύεται από το γεγονός ότι προτού οι άνθρωποι οδηγηθούν σε πόλεμο πρέπει να καταληφθούν από ένα πάθος καθώς και από το γεγονός ότι αυτό το πάθος μπορεί να διεγερθεί μόνον από πνευματικά και ηθικά κίνητρα.

Δεν ήταν οι ίδιοι ακριβώς άνθρωποι που κάθε χρόνο διεκήρυτταν στις εργαζόμενες μάζες ότι κάθε πόλεμος κατά την εποχή του καπιταλισμού προέρχεται από καθαρά οικονομικά κίνητρα και που με την έκρηξη του Παγκόσμιου Πολέμου εγκατέλειψαν την ιστορικο-φιλοσοφική τους θεωρία και ανύψωσαν τις υποθέσεις του έθνους πάνω από την υπόθεση της τάξης; Και αυτοί οι άνθρωποι ήταν εκείνοι που με θάρρος υποστήριζαν τη Μαρξιστική άποψη, τη διατυπωμένη στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, ότι "Η ιστορία όλων των κοινωνιών μέχρι σήμερα είναι η ιστορία της πάλης των τάξεων".

Ο Λένιν και άλλοι απέδωσαν αυτήν την αποτυχία των περισσότερων σοσιαλιστικών κομμάτων, κατά την έναρξη του πολέμου, στο φόβο των ηγετών τους να αναλάβουν τις ευθύνες τους και τους επέρριψαν δριμύτατες κατηγορίες γι' αυτήν την έλλειψη θάρρους. Αποδεχόμενοι ότι υπάρχει ένας μεγάλος βαθμός αλήθειας σ' αυτόν τον ισχυρισμό -μολονότι, σ' αυτήν την περίπτωση, πρέπει να προσέξουμε την απεριόριστη γενίκευση-, είναι απαραίτητο να εξετάσουμε το ερώτημα: τι αποδεικνύεται απ' αυτό το γεγονός;

Εάν, πράγματι, ήταν ο φόβος της ευθύνης και η έλλειψη ηθικού θάρρους που οδήγησε την πλειοψηφία

των σοσιαλιστών ηγετών στην υποστήριξη των εθνικών συμφερόντων των χωρών τους, τότε αυτό δεν είναι παρά μία επιπλέον απόδειξη της ορθότητας των απόψεών μας. Το θάρρος και η δειλία δεν εξαρτώνται από τις κυρίαρχες μορφές παραγωγής, αλλά έχουν τις ρίζες τους στα ψυχικά αισθήματα των ανθρώπων. Αλλά, εάν καθαρά ψυχικά κίνητρα μπόρεσαν να έχουν μία τόσο ακαταμάχητη επιρροή πάνω στους ηγέτες ενός κινήματος εκατομμυρίων ανθρώπων ώστε να εγκαταλείψουν τις βασικές τους αρχές πριν ακόμη ο αλέκτωρ λαλήσει τρις και να βαδίσουν μαζί με τους χειρότερους αντιπάλους του σοσιαλιστικού εργατικού κινήματος εναντίον του αποκαλούμενου κληρονομικού εχθρού, αυτό απλώς αποδεικνύει ότι οι πράξεις των ανθρώπων δεν μπορούν να εξηγηθούν βάσει των όρων της παραγωγής, με τους οποίους συχνά αυτές οι πράξεις έρχονται σε οξύτατη αντίθεση. Κάθε εποχή μέσα στην ιστορία μας παρέχει υπερεπαρκείς μαρτυρίες αυτού του γεγονότος.

Είναι, λοιπόν, ολοφάνερο σφάλμα η εξήγηση του τελευταίου Πολέμου αποκλειστικά και μόνον ως αναγκαίο αποτέλεσμα των αντιτιθέμενων οικονομικών συμφερόντων. Θα ήταν δυνατή μία εξέλιξη του καπιταλισμού, όπου οι αποκαλούμενοι "καπετάνιοι της παγκόσμιας βιομηχανίας" θα συμφωνούσαν μ' έναν τρόπο φιλικό σχετικά με το ζήτημα της κατοχής των πηγών των πρώτων υλών και των σφαιρών του εμπορίου και της εκμετάλλευσης, όπως ακριβώς οι ιδιοκτήτες των διάφορων οικονομικών συμφερόντων μέσα σε κάθε χώρα συμφωνούν, χωρίς να υποχρεώνονται να επιλύουν τις διαφορές τους με τη στρατιωτική ισχύ. Υπάρχει ήδη ένας αρκετά μεγάλος

λος αριθμός διεθνών οργανώσεων παραγωγής, στις οποίες οι καπιταλιστές συγκεκριμένων βιομηχανιών έχουν συγκεντρωθεί για να καθιερώσουν μία καθορισμένη ποσότητα στην παραγωγή των προϊόντων τους μέσα σε κάθε χώρα. Με αυτόν τον τρόπο, έχουν ρυθμίσει τη συνολική παραγωγή των βιομηχανικών τους κλάδων με μία αμοιβαία συμφωνία πάνω σε κάποιες βασικές αρχές. Το Διεθνές Τραστ Χάλυβος στην Ευρώπη αποτελεί ένα παράδειγμα αυτού του είδους. Με μία τέτοια ρύθμιση ο καπιταλισμός δεν κάνει τίποτε από τον ουσιώδη χαρακτήρα του· τα προνόμια του παραμένουν άθικτα. Στην πραγματικότητα, η κυριαρχία του πάνω στις στρατιές των μισθωτών σκλάβων ενισχύεται σημαντικά.

Συνεπώς, αν σκεφθούμε το ζήτημα από μία εντελώς οικονομική οπτική γωνία, ο πόλεμος δεν ήταν, κατά κανέναν τρόπο, αναπόφευκτος. Ο Καπιταλισμός θα μπορούσε να επιβιώσει και χωρίς αυτόν. Πραγματικά, μπορεί κάποιος να υποθέσει, μετά βεβαιότητας, ότι εάν οι "καπετάνιοι" της καπιταλιστικής οικονομίας μπορούσαν να προβλέψουν τα αποτελέσματα του πολέμου, αυτός δε θα συνέβαινε ποτέ.

Δεν ήταν αποκλειστικά τα οικονομικά συμφέροντα που διαδραμάτισαν ένα σημαντικό ρόλο στον τελευταίο πόλεμο, αλλά και κίνητρα πολιτικής ισχύος, τα οποία τελικά έκαναν το παν για να εξαπολυθεί ανέλεγκτη η καταστροφή. Μετά την παρακμή της Ισπανίας και της Πορτογαλλίας, κυρίαρχες δυνάμεις στην Ευρώπη ήταν η Ολλανδία, η Γαλλία και η Αγγλία, που βρίσκονταν μεταξύ τους σε ανταγωνισμό. Η Ολλανδία έχασε γρήγορα την ηγετική της θέση και μετά την Ειρήνη του Breda η

επιρροή της στην πορεία των Ευρωπαϊκών πολιτικών υποθέσεων συνεχώς μειωνόταν. Αλλά και η Γαλλία επίσης, μετά τον Επταετή Πόλεμο, είχε χάσει ένα μεγάλο μέρος της παλιάς της κυριαρχίας και δεν μπόρεσε ποτέ να το ανακτήσει, ιδιαίτερα από τη στιγμή που οι οικονομικές της δυσκολίες γίνονταν συνεχώς οξύτερες και οδήγησαν σ' εκείνη την άνευ προηγουμένου καταπίεση του λαού από την οποία προήλθε η Επανάσταση. Ο Ναπολέων αργότερα έκανε τεράστιες προσπάθειες για να ανακτήσει η Γαλλία στην Ευρώπη τη χαμένη της θέση, αλλά έμειναν χωρίς αποτέλεσμα. Η Αγγλία παρέμεινε ο αδιάλλακτος εχθρός του Ναπολέοντα, που σύντομα κατάλαβε ότι τα σχέδια του για παγκόσμια κυριαρχία δεν θα μπορούσαν ποτέ να καρποφορήσουν, εάν δεν κατακτούσε το "έθνος των εμπόρων", όπως περιφρονητικά αποκαλούσε την Αγγλία. Ο Ναπολέων έχασε το παιχνίδι, όταν η Αγγλία οργάνωσε εναντίον του όλη την Ευρώπη. Έκτοτε, η Αγγλία έχει διατηρήσει την ηγετική της θέση στην Ευρώπη και, στην πραγματικότητα, σ' ολόκληρο τον κόσμο.

Αλλά, η Βρεταννική Αυτοκρατορία δεν είναι μία συνεχής εδαφική περιοχή, όπως ήταν οι άλλες αυτοκρατορίες πριν απ' αυτήν. Οι κτήσεις της είναι διασκορπισμένες και στις πέντε ηπείρους και η ασφάλειά τους εξαρτάται από την κατάσταση αυξημένης ισχύος που κατέχει η Βρεταννία στην Ευρώπη. Κάθε απειλή αυτής της κατάστασης συνιστά και απειλή της συνεχιζόμενης κατοχής των αποικιών της. Για όσο χρονικό διάστημα, στην Ηπειρωτική Ευρώπη, η διαμόρφωση των σύγχρονων μεγάλων Κρατών με τους γιγαντιαίους στρατούς και στόλους

ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

τους, τη γραφειοκρατία τους, τις καπιταλιστικές τους επιχειρήσεις, τις υψηλά αναπτυγμένες βιομηχανίες τους, τις συμφωνίες τους για το εξωτερικό εμπόριο, τις εξαγωγές τους και τη συνεχώς αναπτυσσόμενη ανάγκη τους για επέκταση μπορούσαν ακόμη να παραβλέπονται, η θέση της Βρεταννίας ως παγκόσμιας δύναμης παρέμεινε εντελώς ανέπαφη. Αλλά, όσο ισχυρότερα γίνονταν τα καπιταλιστικά κράτη της ηπειρωτικής Ευρώπης, τόσο περισσότερο ήταν υποχρεωμένοι οι Βρεταννοί να φοβούνται για τη δική τους ηγεμονία. Κάθε προσπάθεια οποιασδήποτε Ευρωπαϊκής δύναμης να εξασφαλίσει νέες αγορές ή εδαφικές περιοχές για την προμήθεια πρώτων υλών, να επεκτείνει τις εξαγωγές της μέσω εμπορικών συμφωνιών με τις ξένες χώρες και να δώσει στα επεκτατικά της σχέδια τις μεγαλύτερες δυνατές ευκαιρίες οδηγούσαν αναπόφευκτα σε κάποιο σημείο του κόσμου σε μία σύγκρουση, αργά ή γρήγορα, με τη σφαίρα των Βρεταννικών συμφερόντων και ήταν αναμενόμενη η συγκαλυμμένη εναντίωση της Βρεταννίας.

Για το λόγο αυτό, το πρωτεύον μέλημα της Αγγλικής εξωτερικής πολιτικής έγινε, κατ' ανάγκην, η παρεμπόδιση κάθε άλλης δύναμης από την απόκτηση κυριαρχικής επιρροής πάνω στην Ηπειρωτική Ευρώπη ή, όταν αυτό ήταν αναπότρεπτο, η χρησιμοποίηση όλων των ικανοτήτων της για να στρέψει τη μία δύναμη εναντίον της άλλης. Ως εκ τούτου, η ήττα του Ναπολέοντα του Γ' από τον Πρωσικό στρατό και τη διπλωματία του Βίσμαρκ μόνον ευπρόσδεκτη, και μάλιστα σε μεγάλο βαθμό, θα μπορούσε να γίνει από τη Βρεταννία, διότι η δύναμη της Γαλλίας εξαρθρώθηκε για δεκαετίες. Αλλά, η ανά-

πτυξη της στρατιωτικής δύναμης της Γερμανίας, η εγκαίνιαση της αποικιακής της πολιτικής και, κυρίως, η δημιουργία του στόλου της και η σταθερή ανάπτυξη των επεκτατικών της σχεδίων (καθώς "η προς Ανατολάς ορμή της" γινόταν όλο και περισσότερο αισθητή και δυσάρεστη για την Αγγλία) αποτέλεσαν έναν κίνδυνο για την Βρεταννική Αυτοκρατορία, που δεν ήταν δυνατό να τον παραβλέπει.

Το γεγονός ότι η Βρεταννική διπλωματία χρησιμοποίησε αδίστακτα κάθε μέσο, προκειμένου να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο, δεν αποτελεί απόδειξη για το ότι οι αρχιτέκτονες αυτής της τακτικής ήταν εκ φύσεως περισσότερο ύπουλοι ή αδίστακτοι απ' ό,τι οι διπλωμάτες των άλλων χωρών. Η επιπόλαια έκφραση σχετικά με την "άπιστη Αλβιόνα" είναι τόσο ανόητη όσο και η φλυαρία σχετικά με έναν "πολιτισμένο πόλεμο". Εάν η Βρεταννική διπλωματία απεδείχθη ανώτερη από εκείνη των Γερμανών, εάν ήταν εξυπνότερη στις μηχανορραφίες της, αυτό συνέβη μόνον επειδή οι εκπρόσωποί της είχαν πολύ μεγαλύτερη εμπειρία και επειδή, ευτυχώς γι' αυτούς, η πλειοψηφία των υπεύθυνων Γερμανών πολιτικών από την εποχή του Βίσμαρκ δεν ήταν παρά άβουλοι λακέδες της αυτοκρατορικής εξουσίας. Κανένας απ' αυτούς δεν είχε το θάρρος να εναντιωθεί στις επικίνδυνες δραστηριότητες ενός ανεύθυνου ψυχοπαθούς και της αργυρώνητης καμαρίλας του.

Όμως, η πηγή του κακού πρέπει να αναζητηθεί όχι στα μεμονωμένα πρόσωπα, αλλά στην ίδια την εξουσιαστική πολιτική, ανεξαρτήτως του ποιός την ασκεί και του ποιοί είναι οι άμεσοι στόχοι που επιδιώκει. Η εξουσια-

στική πολιτική μπορεί να βοηθεί μόνον όταν είναι έτοιμη να χρησιμοποιήσει κάθε μέσο, όσο κι αν είναι καταδικαστέο από την ατομική συνείδηση, εφ' όσον αυτό το μέσο υπόσχεται να οδηγήσει σε θετικά αποτελέσματα, συμφωνεί με τη λογική του κράτους και εξυπηρετεί τους σκοπούς του.

Ο Μακιαβέλι, που είχε το θάρρος να συγκεντρώσει συστηματικά τις μεθόδους με τις οποίες συμπεριφέρεται η Κρατική εξουσία και να τις δικαιώσει στο όνομα της λογικής του Κράτους, το έχει ήδη διατυπώσει με σαφήνεια στους "Λόγους" του:

"Εάν έχουμε να κάνουμε με την ευημερία της Πατρίδας, δεν πρέπει να επιτρέπουμε στους εαυτούς μας να επηρεάζονται από το δίκαιο ή το άδικο ή το λάθος, από τη συμπόνοια ή τη σκληρότητα, από τον έπαινο ή τον ψόγο. Δεν πρέπει να γκρινιάζουμε δίχως λόγο, αλλά πρέπει πάντοτε να αδράχνουμε κάθε μέσο που θα σώσει τη ζωή της χώρας και θα διατηρήσει την ελευθερία της".

Για την τέλεια κρατική εξουσία κάθε έγκλημα που διαπράττεται στην υπηρεσία του Κράτους είναι μία αξιόπαινη πράξη, εάν είναι επιτυχής. Το Κράτος βρίσκεται πέραν του καλού και του κακού· είναι η επίγεια Θεία Πρόνοια που οι αποφάσεις της είναι, εν τω βάθει τους, τόσο ανεξιχνιάστες για τον κοινό υπήκοο όσο είναι και για τον πιστό τα όσα επιτάσσονται μοιραία από την εξουσία του Θεού. Όπως ακριβώς, σύμφωνα με τα δόγματα των θεολόγων και των σοφών, ο Θεός, με την ανεξιχνιάστη σοφία του, χρησιμοποιεί συχνά τα πιο σκληρά και τρομερά μέσα για να εκπληρώσει τα σχέδιά του, έτσι και το Κράτος, σύμφωνα με τα δόγματα της πολιτι-

κής θεολογίας, δεν περιορίζεται από τους κανόνες της κοινής ανθρωπίνης ηθικότητας, κάθε φορά που αποφασίζει να πραγματώσει κάποιους συγκεκριμένους στόχους, παίζοντας, επικίνδυνα και ψύχραιμα, με τις ζωές και τις τύχες εκατομμυρίων.

Όταν ένας διπλωμάτης πέφτει στην παγίδα που του έχει στήσει ένας άλλος διπλωμάτης, είναι δύσκολο να παραπονεθεί για τα τεχνάσματα και την έλλειψη συνείδησης του αντιπάλου του, διότι και αυτός ο ίδιος επιδιώκει, φυσικά προς όφελός του, τον ίδιο στόχο και υφίσταται την ήττα μόνον επειδή ο αντίπαλός του μπορεί να παίξει καλύτερα το ρόλο της Θείας Πρόνοιας. Κάποιος που πιστεύει ότι δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την οργανωμένη δύναμη που προσωποποιείται στο Κράτος, πρέπει να είναι, επίσης, έτοιμος να αποδεχθεί όλες τις συνέπειες αυτής της δεισιδαίμονος πίστεως και να θυσιάσει στον Μολώχ του Κράτους ό,τι το πολυτιμότερο έχει, την ίδια του την προσωπικότητα.

Ήταν κυρίως η σύγκρουση των εξουσιαστικών πολιτικών, αποτέλεσμα της αναπόδραστης εξέλιξης των μεγάλων καπιταλιστικών Κρατών, που συνέβαλε σημαντικά στο ξέσπασμα του Παγκόσμιου Πολέμου. Από τη στιγμή που οι λαοί, και ιδιαίτερα οι εργαζόμενοι, των διαφόρων χωρών δεν αντελήφθησαν τη σοβαρότητα της κατάστασης και ούτε μπόρεσαν να βρουν το ηθικό σθένος, ώστε να υψώσουν μία αποφασιστική αντίσταση στις υπόγειες ραδιουργίες των διπλωματών, των μιλιταριστών και των κερδοσκόπων, δεν υπήρχε καμία δύναμη πάνω στη γη που να μπορούσε να σταματήσει την καταστροφή. Για δεκαετίες ολόκληρες, κάθε μεγάλο Κράτος εμφανιζόταν

σαν ένα γιγαντιαίο στρατόπεδο, αντιτιθέμενο στα άλλα Κράτη και οπλισμένο μέχρις οδόντων, έως ότου, στο τέλος, μία σπίθα ανατίναξε τη νάρκη. Δεν ήταν επειδή όλα συνέβησαν όπως έπρεπε να συμβούν που ο κόσμος οδηγήθηκε μ' ανοικτά τα μάτια στην άβυσσο, αλλά επειδή οι μεγάλες μάζες σε κάθε χώρα δεν είχαν την παραμικρή ιδέα του τι ποταπό παιχνίδι επρόκειτο να παιχθεί πίσω από την πλάτη τους. Ήταν εξαιτίας της απίστευτης αδιαφορίας τους και, πάνω απ' όλα, της τυφλής τους πίστης στην αλάνθαστη ανωτερότητα των εξουσιαστών τους και των αποκαλούμενων πνευματικών ηγετών τους που για πάνω από τέσσερα χρόνια μπόρεσαν να σέρνονται στο σφαγείο σαν άβουλα κοπάδια.

Αλλά, ακόμη και οι μικρές ομάδες των υψηλών διαχειριστών της οικονομίας και της μεγάλης βιομηχανίας, που τόσο φανερά συνέβαλαν στο ξέσπασμα του παγκόσμιου αιματοκυλίσματος, δεν εμπνέονταν στις ενέργειές τους αποκλειστικά από την προοπτική του υλικού κέρδους. Η άποψη που βλέπει σε κάθε καπιταλιστή μόνο μία μηχανή κέρδους μπορεί να ανταποκρίνεται εξάισια στις απαιτήσεις της προπαγάνδας, αλλά μόλις και μετά βίας μπορεί να γίνει πιστευτή και να ανταποκριθεί στην πραγματικότητα. Ακόμη και στο σύγχρονο γιγαντιαίο καπιταλισμό τα εξουσιαστικά πολιτικά συμφέροντα δραματίζουν συχνά ένα μεγαλύτερο ρόλο απ' ό,τι οι καθαρά οικονομικοί υπολογισμοί, μολονότι είναι δύσκολο να διαχωρίσεις τα μεν από τους δε. Οι μεγάλοι καπιταλιστές έχουν μάθει να εκτιμούν τη γοητευτική αίσθηση της εξουσίας και τη λατρεύουν με το ίδιο πάθος που τη λάτρευαν στο παρελθόν οι μεγάλοι κατακτητές, είτε βρί-

σκονται στο στρατόπεδο των αντιπάλων των κυβερνήσεών τους, όπως ο Hugo Stinnes και οι οπαδοί του κατά την εποχή της Γερμανικής οικονομικής κρίσης, είτε αναμειγνύονται αποφασιστικά στην εξωτερική πολιτική των χωρών τους.

Ο νοσηρός πόθος να καταστήσει κάποιος εκατομμύρια ανθρώπων υποτακτικούς σε μία συγκεκριμένη βούληση και να οδηγήσει ολόκληρες αυτοκρατορίες προς μία κατεύθυνση εξυπηρετική των σκοτεινών σκοπών κάποιων μικρών μειοψηφιών εμφανίζεται συχνότερα στους τυπικούς εκπροσώπους του συγχρόνου καπιταλισμού απ' ό,τι οι καθαρά οικονομικοί υπολογισμοί ή η προοπτική ενός μεγαλύτερου υλικού κέρδους. Ο πόθος για συσσώρευση όλο και μεγαλύτερων κερδών δεν ικανοποιεί πλέον σήμερα τις απαιτήσεις των μεγάλων καπιταλιστικών ολιγαρχιών. Καθένα από τα μέλη αυτών των ολιγαρχιών γνωρίζει καλά το πόσο τεράστια είναι η δύναμη που προσπορίζεται το ίδιο -και η κοινωνική τάξη στην οποία ανήκει- από την κατοχή του μεγάλου πλούτου. Αυτή η γνώση του παρέχει ένα ελκυστικό κίνητρο και του δημιουργεί εκείνη την τυπική συνείδηση της κυριαρχίας, οι συνέπειες της οποίας είναι συχνά περισσότερο καταστρεπτικές απ' ό,τι οι ενέργειες των ίδιων των μονοπωλίων. Είναι αυτή η πνευματική στάση του σύγχρονου Μεγάλου Αφεντικού της βιομηχανίας και της αναπτυγμένης οικονομίας που καταδικάζει κάθε αντίθεση και δεν θα ανεχθεί καμία ισότητα ανάμεσα σ' αυτόν και τους άλλους.

Στους μεγάλους αγώνες μεταξύ του κεφαλαίου και της εργασίας αυτό το κτηνώδες πνεύμα της κυριαρχίας

συχνά διαδραματίζει έναν περισσότερο αποφασιστικό ρόλο απ' ό,τι τα άμεσα οικονομικά συμφέροντα. Οι μικροεργοστασιάρχες των παλαιότερων εποχών διατηρούσαν ακόμη, έως ένα βαθμό, κάποιες στενές σχέσεις με τον εργαζόμενο πληθυσμό και ήταν, συνεπώς, ικανοί να έχουν μία μεγαλύτερη ή μικρότερη κατανόηση της κατάστασής τους. Η σύγχρονη αριστοκρατία του χρήματος, όμως, έχει ακόμη λιγότερες σχέσεις με τις μεγάλες μάζες του λαού απ' ό,τι είχαν οι βαρόνοι φεουδάρχες με τους δουλοπαροίκους τους, κατά τον 18^ο αιώνα. Γνωρίζει τις μάζες μόνον ως συλλογικό αντικείμενο εκμετάλλευσης χάριν των οικονομικών και πολιτικών της συμφερόντων. Σε γενικές γραμμές, δεν υπάρχει καμία κατανόηση των σκληρών συνθηκών της ζωής τους. Εξ ου, και η ασυνείδητη κτηνωδία, η εξουσιαστική παρόρμηση, η περιφρονητική κάθε ανθρώπινου δικαιώματος, και η αναίσθητη αδιαφορία για τη δυστυχία των άλλων.

Ως απόρροια της ίδιας του της κοινωνικής θέσης, δεν τίθεται κανένα όριο στον εξουσιαστικό πόθο του σύγχρονου καπιταλιστή. Μπορεί να αναμειγνύεται με αναίσθητο εγωισμό στη ζωή των συνανθρώπων του και να παίζει το ρόλο της Θείας Πρόνοιας για τους άλλους. Μόνον όταν λάβουμε υπ' όψιν μας την παθιασμένη παρόρμηση για πολιτική εξουσία τόσο πάνω στο δικό του λαό όσο και πάνω στα ξένα έθνη, είμαστε ικανοί να κατανοήσουμε, πραγματικά, το χαρακτήρα των τυπικών εκπροσώπων του σύγχρονου καπιταλισμού. Είναι ακριβώς αυτό το διακριτικό γνώρισμα που τους καθιστά τόσο επικίνδυνους για τη μελλοντική διάρθρωση της κοινωνίας.

Ο σύγχρονος μονοπωλιακός καπιταλισμός δεν υποστηρίζει άνευ λόγου την Εθνο-Σοσιαλιστική και τη φασιστική αντίδραση. Αυτή η αντίδραση συμβάλλει στη συντριβή κάθε αντίστασης των εργατικών μαζών, προκειμένου να εγκαθιδρυθεί ένα βασίλειο βιομηχανικής δουλοπαροικίας, όπου ο παραγωγός θα θεωρείται απλώς ως ένα οικονομικό αυτόματο, χωρίς καμία επιρροή πάνω στην πορεία και τον χαρακτήρα των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών. Αυτή η Καισαρική παραφροσύνη δε γνωρίζει κανέναν περιορισμό. Χωρίς δισταγμό, ποδοπατά εκείνα τα επιτεύγματα του παρελθόντος, που έχουν πολύ συχνά κατακτηθεί με το αίμα του λαού. Είναι πάντα έτοιμη να καταπνίξει με την κτηνώδη βία τα τελευταία δικαιώματα και τις τελευταίες ελευθερίες, που θα μπορούσαν να παρεμποδίσουν τα σχέδιά της για υπαγωγή όλων των κοινωνικών δραστηριοτήτων μέσα σε άκαμπτες φόρμες, καθορισμένες από τη βούλησή της. Αυτός είναι ο μεγάλος κίνδυνος που μας απειλεί σήμερα και που οφείλουμε αμέσως να αντιμετωπίσουμε. Η επιτυχία ή η αποτυχία των εξουσιαστικών σχεδίων του μονοπωλιακού καπιταλισμού θα καθορίσει τη δομή της κοινωνικής ζωής στο εγγύς μέλλον.

* * * * *

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2
ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ. ΟΙ ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ ΙΔΕΑΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ. Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ. ΑΝΙΜΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΦΕΤΙΧΙΣΜΟΣ. Η ΘΥΣΙΑ. ΤΟ ΑΙΣΘΗΜΑ ΤΗΣ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΕΓΚΟΣΜΙΑΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΣΤΟ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ. ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΔΟΥΛΕΙΑ. ΤΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΚΑΘΕ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ. Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ. Ο ΜΩΨΗΣ. Ο ΧΑΜΜΟΥΡΑΜΠΙ. ΟΙ ΦΑΡΑΩ. ΟΙ ΝΟΜΟΙ ΤΟΥ ΜΑΝΟΥ. ΤΟ ΠΕΡΣΙΚΟ ΘΕΟΚΡΑΤΙΚΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ. Ο ΛΑΜΑΪΣΜΟΣ. Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΙ Ο ΚΑΙΣΑΡΟΠΑΠΙΣΜΟΣ. Ο ΚΑΙΣΑΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΡΩΜΗ. ΟΙ ΙΝΚΑΣ. Ο ΤΖΕΝΓΚΙΣ ΧΑΝ. ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΙΕΡΑΤΕΙΟ. ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ. Ο ΡΟΥΣΣΩ. Ο ΡΟΒΕΣΠΙΕΡΟΣ. Ο ΝΑΠΟΛΕΩΝ. Ο ΜΟΥΣΣΟΛΙΝΙ ΚΑΙ ΤΟ ΒΑΤΙΚΑΝΟ. ΦΑΣΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ.

Σε όλες τις εποχές της ιστορίας, που μας είναι γνωστή, είναι εμφανές ότι δύο είναι οι δυνάμεις που βρίσκονται σε διαρκή σύγκρουση. Ο ανταγωνισμός τους, ανοικτός ή συγκεκαλυμμένος, απορρέει από την εγγενή διαφοροποίηση που ενυπάρχει μεταξύ των συγκεκριμένων δυνάμεων αυτών καθεαυτών και μεταξύ των δραστηριοτήτων μέσω των οποίων εκφράζονται αυτές οι

δυνάμεις. Αυτό είναι σαφές για οποιονδήποτε προσεγγίζει τη μελέτη των ανθρώπινων κοινωνικών δομών χωρίς προσηματισμένες υποθέσεις ή παγιωμένα ερμηνευτικά σχήματα, ιδιαίτερα σε οποιονδήποτε βλέπει ότι οι άνθρωποι σκοποί και επιδιώξεις δεν υπόκεινται, όπως τα φαινόμενα του σύμπαντος εν γένει, σε μηχανικούς νόμους. Μιλάμε για το πολιτικό και το οικονομικό στοιχείο μέσα στην ιστορία, που θα μπορούσαν, επίσης, να ονομαστούν κυβερνητικό και κοινωνικό στοιχείο αντιστοίχως. Μιλώντας αυστηρά, οι έννοιες του πολιτικού και του οικονομικού εκλαμβάνονται σ' αυτήν την περίπτωση με μία, τρόπον τινά, στενή σημασία. Διότι, σε τελευταία ανάλυση, κάθε πολιτικό στοιχείο έχει τις ρίζες του στις θρησκευτικές ιδέες των ανθρώπων, ενώ κάθε οικονομικό στοιχείο έχει τις ρίζες του στον ανθρώπινο πολιτισμό και, κατά συνέπεια, βρίσκεται σε στενότερη σχέση με τις δημιουργικές δυνάμεις της κοινωνικής ζωής. Γι' αυτό, είμαστε ολοφάνερα υποχρεωμένοι να μιλήσουμε για μία εσωτερική αντίθεση μεταξύ της θρησκείας και του πολιτισμού.

Εκδηλώσεις πολιτικές και οικονομικές, κυβερνητικές και κοινωνικές ή, με μία ευρύτερη έννοια, θρησκευτικές και πολιτιστικές, έχουν πολλά σημεία επαφής. Όλες αυτές οι εκδηλώσεις εκπηγάζουν από την ανθρώπινη φύση και ως εκ τούτου μεταξύ τους υπάρχουν εσωτερικές σχέσεις. Εμείς ενδιαφερόμαστε απλώς να αποκτήσουμε μία εναργέστερη εικόνα της σχέσης που υπάρχει μεταξύ αυτών των εκδηλώσεων. Κάθε μορφή πολιτικής οργάνωσης έχει τα συγκεκριμένα οικονομικά της θεμέλια, που παρατηρούνται ιδιαίτερα στις τελευταίες φάσεις της κοινωνικής εξέλιξης. Από την άλλη, είναι αναμφισβήτητο ότι οι μορ-

φές πολιτικής οργάνωσης υπόκεινται στις αλλαγές των συνθηκών της οικονομικής και εν γένει της πολιτιστικής ζωής και μαζί τους ακολουθούν νέους προσανατολισμούς. Αλλά, ο ενδότερος χαρακτήρας κάθε πολιτικής παραμένει πάντοτε ο ίδιος, ακριβώς όπως και ο ενδότερος χαρακτήρας κάθε θρησκείας ποτέ δε μεταβάλλεται, παρά τη μετατροπή των εξωτερικών της μορφών.

Θρησκεία και πολιτισμός έχουν τις ρίζες τους στο ανθρώπινο ένστικτο της αυτοσυντήρησης. Αυτό τους δίνει ζωή και μορφή. Αλλά, άπαξ και διαμορφωθούν, η θρησκεία και ο πολιτισμός ακολουθούν ξεχωριστά τη δική τους πορεία, εφ' όσον δεν υπάρχουν καθόλου οργανικοί δεσμοί μεταξύ τους, με αποτέλεσμα να διανύουν, σαν αντίπαλα άστρα, αντίθετες κατευθύνσεις. Κάποιος που παραβλέπει αυτόν τον ανταγωνισμό ή δεν του προσδίδει, για τον οιονδήποτε λόγο, την πρέπουσα σημασία δεν θα είναι ποτέ ικανός να δίδει με σαφήνεια την εσωτερική σύνδεση των κοινωνικών γεγονότων.

Ως προς το ζήτημα της δημιουργίας της θρησκείας, οι γνώμες δίστανται μέχρι σήμερα· αλλά, είναι πλήρως αποδεκτό ότι η προέλευση των θρησκευτικών ιδεών του ανθρώπου δεν μπορεί να βρεθεί στη θεωρησιακή φιλοσοφία. Έχουμε φτάσει στο σημείο να κατανοήσουμε ότι η ιδέα του Εγγέλου πως κάθε θρησκεία αποτελεί απλή εκδήλωση της ανύψωσης του πνεύματος προς το Απόλυτο, και ως εκ τούτου αποτελεί προσπάθεια εύρεσης του ενωτικού δεσμού μεταξύ του ανθρώπινου και του θεϊκού, μπορεί να θεωρείται μόνον ένα κενό σχήμα λόγου, το οποίο δεν εξηγεί, κατά κανέναν τρόπο, την προέλευση της θρησκείας. Ο "Φιλόσοφος του Απολύτου", που προι-

κίζει κάθε έθνος με μία ειδική ιστορική αποστολή, είναι εξίσου αυθαίρετος, όταν ισχυρίζεται ότι κάθε λαός μέσα στην ιστορία είναι φορέας μιας συγκεκριμένης μορφής θρησκείας: οι Κινέζοι της θρησκείας της μετριοπάθειας, οι Χαλδαίοι της θρησκείας του πόνου, οι Έλληνες της θρησκείας του κάλλους και ούτω καθεξής, μέχρις ότου, τελικά, η σειρά των θρησκευτικών συστημάτων φτάσει στο χριστιανισμό, "την εξ αποκαλύψεως θρησκεία", της οποίας οι πιστοί αναγνωρίζουν στο πρόσωπο του Χριστού την ένωση του ανθρωπίνου με το θεϊκό.

Η Επιστήμη έχει εξοπλίσει τους ανθρώπους με μία πιο κριτική ματιά. Εμείς, σήμερα, αντιλαμβανόμαστε ότι η όλη έρευνα σχετικά με την προέλευση και το βαθμιαίο σχηματισμό της θρησκείας πρέπει να χρησιμοποιεί τις ίδιες μεθόδους με αυτές που χρησιμοποιούν στην εποχή μας η κοινωνιολογία και η ψυχολογία στην προσπάθειά τους να κατανοήσουν την προέλευση των κοινωνικών και πνευματικών φαινομένων της ζωής.

Η άλλοτε διαδεδομένη ευρέως άποψη του Άγγλου φιλολόγου Max Muller, που απέδιδε την προέλευση της θρησκείας σε μία εγγενή παρόρμηση του ανθρώπου προς εξήγηση του Αpeίρου και που υποστήριζε ότι η ζωηρή αίσθηση των δυνάμεων της φύσης απελευθέρωσε τα πρώτα θρησκευτικά συναισθήματα του ανθρώπου και ότι, κατά συνέπεια, θα μπορούσαμε, χωρίς να υποπίπτουμε σε σφάλμα, να εκλάβουμε τη λατρεία της φύσης ως την πρώτη μορφή θρησκείας, μόλις και μετά βίας βρίσκεται οπαδούς σήμερα. Οι πλείστοι των κορυφαίων εθνολόγων που σήμερα ερευνούν το θρησκευτικό φαινόμενο είναι της άποψης ότι ο ανιμισμός, η πίστη, δηλαδή, στα

πνεύματα και στις ψυχές των πεθαμένων, πρέπει να θεωρείται ως το πρώτο στάδιο της θρησκευτικής συνείδησης του ανθρώπου.

Ο όλος τρόπος ζωής του πρωτόγονου νομάδα, η σχετική του άγνοια, η επιρροή που δεχόταν το πνεύμα του από τα όνειρα, η αδυναμία κατανόησης του εκτυλισσόμενου μπροστά στα μάτια του γεγονότος του θανάτου, οι στερήσεις που ήταν συχνά υποχρεωμένος να υπομένει, όλα αυτά μαζί τον έκαναν έναν γεννημένο μάντη, που η πίστη του στα πνεύματα βρισκόταν, ούτως ειπείν, μέσα στο αίμα του. Αρχικά, ερχόμενος αντιμέτωπος με τα πνεύματα, που η ίδια η φαντασία του εγκατέστησε μέσα στον κόσμο, ένοιωσε φόβο. Αυτός ο φόβος τάραζε όλο και περισσότερο τον πρωτόγονο νομάδα, εφ' όσον δεν επρόκειτο για ένα συνηθισμένο εχθρό, αλλά για αόρατες δυνάμεις, που δεν μπορούσαν να αντιμετωπιστούν με απλά μέσα. Οπότε του δημιουργήθηκε, εντελώς αυθόρμητα, η επιθυμία να εξασφαλίσει την επιείκεια αυτών των δυνάμεων, να ξεφύγει από τα τεχνάσματά τους και να κερδίσει την εύνοιά τους με οιονδήποτε τρόπο. Πρόκειται για την έκφραση της απερίφραστης παρόρμησης του πρωτόγονου ανθρώπου για αυτοσυντήρηση.

Από τον ανιμισμό εκπήγασε ο φετιχισμός, η ιδέα, δηλαδή, ότι το πνεύμα εγκατοικούσε σε κάποια αντικείμενα ή σε ένα συγκεκριμένο μέρος. Πρόκειται για μία πίστη που εξακολουθεί, ακόμη και σήμερα, να επιβιώνει μέσα στις δεισιδαίμονες ιδέες των πολιτισμένων ανθρώπων, που είναι ακλόνητα πεπεισμένοι ότι τα πνεύματα βαδίζουν και μιλούν και ότι υπάρχουν στοιχειωμένα μέρη. Το θρησκευτικό τελετουργικό του Λαμαϊσμού και της

Καθολικής Εκκλησίας αποτελεί ουσιαστικά μία εκδοχή του φετιχισμού. Οι γνώμες δίστανται ως προς το εάν ο ανιμισμός και οι πρώτες ανεπεξέργαστες γενικές ιδέες του φετιχισμού μπορούν να ενταχθούν μέσα στο θρησκευτικό φαινόμενο· αλλά, δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί το γεγονός ότι αποτελούν το αφηρητικό σημείο όλων των θρησκευτικών ιδεών.

Η θρησκεία έχει την αρχή της στη συμμαχία μεταξύ του "πνεύματος" και του ανθρώπου, που εκφράζεται διά της ιεροτελεστίας. Για τον πρωτόγονο άνθρωπο, το "πνεύμα" ή η "ψυχή" δεν είναι καθόλου μία αφηρημένη, αλλά μία πλήρως ενσώματη ιδέα. Συνεπώς, εμφανίζεται ως εντελώς φυσική η προσπάθειά του να εξευμενίσει τα πνεύματα με συγκεκριμένες αποδείξεις του σεβασμού του και της υπακοής του. Έτσι, του δημιουργείται στο μυαλό η ιδέα της θυσίας και από νωρίς, καθώς η εμπειρία συνεχώς του δείχνει ότι η ζωή του σκοτωμένου ζώου ή εχθρού χάνεται μαζί με το αναβλύζον αίμα, μαθαίνει να πιστεύει ότι το αίμα αποτελεί, στην πραγματικότητα, "έναν πολύ ιδιόμορφο χυμό". Αυτή η πίστη, επίσης, προσέδωσε στην ιδέα της θυσίας έναν ιδιόμορφο χαρακτήρα. Η προσφορά του αίματος αποτέλεσε σίγουρα την πρώτη μορφή του τελετουργικών θυσιών και κατέστη, επί πλέον, αναγκαία από τη ζωή του πρωτόγονου κυνηγού. Η ιδέα της προσφοράς αίματος, που αναμφισβότως υπήρξε μεταξύ των παλαιότερων δημιουργημάτων της θρησκευτικής συνείδησης, διατηρείται στα μεγάλα θρησκευτικά συστήματα του παρόντος. Ως παράδειγμα αυτής της διατήρησης, μπορούμε να αναφέρουμε τη μετατροπή του άρτου και του

οίνου της Χριστιανικής Θείας Ευχαριστίας σε "σώμα και αίμα" του Χριστού.

Η θυσία έγινε το κεντρικό σημείο όλων των θρησκευτικών εθίμων και εορτών, που συμπεριελάμβαναν, επίσης, μαγεία, χορό και τραγούδι, που όλα μαζί βαθμιαία αποκρυσταλλώθηκαν σε συγκεκριμένες τελετουργίες. Είναι πολύ πιθανόν ότι η προσφορά θυσιών υπήρξε, στην αρχή, μία καθαρά προσωπική υπόθεση και ότι ο καθένας μπορούσε να προσφέρει μια θυσία που να ταίριαζε στις ανάγκες του. Αλλά, αυτή η κατάσταση μάλλον δεν διήρκεσε για πολύ και αντικαταστάθηκε από το επαγγελματικό ιερατείο των Μάγων-Θεραπευτών, των Σαμάνων, των Γκάνγκας, κ.λ.π. Η εξέλιξη του φετιχισμού προς τον τοτεμισμό, όρος με τον οποίον σημαίνουμε, σύμφωνα με μια Ινδιάνικη λέξη, την πίστη σε μια θεότητα της Φυλής, που συνήθως ενσαρκωνόταν στη μορφή ενός ζώου από το οποίο η Φυλή αντλούσε την καταγωγή της, ευνόησε ιδιαίτερα τη δημιουργία ενός ειδικού ιερατείου Μάγων. Με αυτή την εξέλιξη, η θρησκεία προσέλαβε έναν κοινωνικό χαρακτήρα, που δεν τον είχε προηγουμένως.

Θεωρώντας τη θρησκεία υπό το φως της βαθμιαίας εξέλιξής της, διαπιστώνουμε ότι δύο φαινόμενα αποτελούν την ουσία της: η θρησκεία είναι, εν πρώτοις, το αίσθημα της εξάρτησης του ανθρώπου από ανώτερες άγνωστες δυνάμεις. Ο άνθρωπος, παρακινούμενος από το ένστικτο της αυτοσυντήρησης, αναζητεί τρόπους και μέσα για να καταστήσει αυτές τις δυνάμεις φιλικές απέναντί του και για να τον προστατεύουν από την επιβλαβή επίδρασή τους. Έτσι, δημιουργείται ένα συ-

γκεκριμένο τελετουργικό, που προσδίδει στη θρησκεία το λατρευτικό της χαρακτήρα.

Η άποψη ότι η θυσία μπορεί να αναθεί στο έθιμο της εθελούσιας ή της υποχρεωτικής προσφοράς δώρων προς τους αρχηγούς των Φυλών, που επικρατούσε στους θεσμούς και τις οργανώσεις του πρωτόγονου ανθρώπου των προϊστορικών χρόνων, είναι μία υπόθεση που πιθανώς να είναι σωστή. Ωστόσο, θεωρούμε πολύ τολμηρό τον ισχυρισμό ότι ο πρωτόγονος άνθρωπος δεν θα μπορούσε, χωρίς αυτό το θεσμό της προσφοράς δώρων, να έχει οδηγηθεί στην ιδέα της θυσίας.

Οι θρησκευτικές ιδέες μπόρεσαν να δημιουργηθούν μόνον από τη στιγμή που γεννήθηκαν μέσα στα μυαλά των ανθρώπων ερωτήματα περί του γιατί και του πώς των πραγμάτων. Αλλά, μια τέτοια ερωτηματοθεσία προϋποθέτει σημαντική πνευματική ανάπτυξη. Πρέπει, συνεπώς, να υποθέσουμε ότι είχε παρέλθει μία μακρά περίοδος, προτού απασχολήσουν τον άνθρωπο τέτοια ερωτήματα. Η ιδέα, που σχηματίζει ο πρωτόγονος άνθρωπος για τον περιβάλλοντα κόσμο του, είναι, εν πρώτοις, αισθητηριακής φύσεως, όπως ακριβώς το παιδί αναγνωρίζει, κατ' αρχάς, διά της αισθήσεως τα αντικείμενα του περιβάλλοντός του και τα χρησιμοποιεί, πολύ πριν γεννηθούν μέσα του τα οποιαδήποτε ερωτήματα σχετικά με την προέλευσή τους. Επιπροσθέτως, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι σε πολλούς άγριους λαούς διατηρείται ακόμη σήμερα το έθιμο να επιτρέπεται στα πνεύματα των νεκρών να συμμετέχουν στα γεύματα, όπως ακριβώς σε όλες τις εορταστικές εκδηλώσεις των πρωτόγονων φυλών που ήταν συνδεδεμένες με τελε-

τουργίες θυσίας. Συνεπώς, είναι πολύ πιθανόν ότι η ιδέα της θυσίας θα μπορούσε να έχει δημιουργηθεί, χωρίς καμία προηγούμενη σχέση με κάποια κοινωνικά έθιμα.

Αλλά, ακόμη και εάν υπήρξε αυτή η σχέση, παραμένει το γεγονός ότι κάθε θρησκευτικό σύστημα, που εμφανίστηκε στη διαδρομή των χιλιετιών, αντανakλούσε την εξάρτηση του ανθρώπου από μία ανώτερη δύναμη, που ήταν δημιούργημα της φαντασίας του και που κατέληξε να τον σκλαβώσει. Κάθε θεός είναι δημιούργημα μιας συγκεκριμένης εποχής, αλλά η θρησκεία αυτή καθαυτή, η θρησκεία στον πυρήνα του είναι της, έχει πάντοτε παραμείνει η ίδια, παρ' όλες τις μετατροπές της εξωτερικής της μορφής. Πρόκειται πάντοτε για μία αυταπάτη στην οποία προσφέρεται ως θυσία η πραγματική ουσία του ανθρώπου· ο δημιουργός γίνεται σκλάβος του δικού του δημιουργήματος, χωρίς ποτέ να αποκτά συνείδηση αυτής της τραγωδίας. Μόνον επειδή δεν έχει υπάρξει ποτέ καμία μετατροπή στη βαθύτερη ουσία όλων ανεξαιρέτως των θρησκειών μπόρεσε ο πολύ γνωστός Γερμανός καθηγητής της Θεολογίας, ο Koenig, να αρχίσει το βιβλίο του για τη διδασκαλία της Καθολικής θρησκείας με τα ακόλουθα λόγια: "*Η Θρησκεία, εν γένει, είναι η πίστη στο Θεό, ο σεβασμός προς Αυτόν και ειδικότερα η πίστη στο Θεό ως τον ανώτατο εξουσιαστή του ανθρώπου*".

Έτσι, η θρησκεία, ακόμη και στα πρώτα της ανεπεξέργαστα βήματα, αναπτύχθηκε σε στενότερη σύνδεση με την ιδέα της ισχύος, της υπερφυσικής ανωτερότητας, της εξουσίας πάνω στους πιστούς, της κυριαρχίας. Η σύγχρονη γλωσσολογία έχει, σε πολυάριθμες περιπτώ-

σεις, δείξει ότι ακόμη και τα ονόματα των διάφορων θεοτήτων ήταν πρωταρχικά εκφράσεις εννοιών στις οποίες ήταν ενσωματωμένη η ιδέα της κυριαρχίας. Δεν είναι τυχαίο ότι όλοι οι υπερασπιστές της αρχής της κυριαρχίας αναγάγουν την προέλευσή της στο Θεό. Αυτό συμβαίνει επειδή ο Θεός εμφανίζεται σ' αυτούς ως ο εκπρόσωπος κάθε εξουσίας και κάθε δύναμης. Στους πιο αρχέγονους μύθους, οι ήρωες, οι κατακτητές, οι νομοθέτες, οι πρόγονοι της Φυλής εμφανίζονται ως θεοί ή ως ημίθεοι. Και αυτό συμβαίνει επειδή το μεγαλείο τους και η ανωτερότητά τους δεν μπορούσε παρά να έχει μόνο θεική προέλευση. Κατ' αυτόν τον τρόπο, φτάνουμε στα θεμέλια κάθε συστήματος κυριαρχίας και διαπιστώνουμε ότι κάθε πολιτική, σε τελευταία ανάλυση, είναι θρησκεία, που προσπαθεί να περιορίσει το πνεύμα του ανθρώπου μέσα στα δεσμά της εξάρτησης.

Το εάν το θρησκευτικό συναίσθημα είναι ήδη από τις απαρχές του μία αφηρημένη αντανάκλαση των επίγειων εξουσιαστικών θεσμών, όπως ο Nordau και άλλοι υποστήριξαν, είναι ένα ζήτημα ανοικτό στο διάλογο. Εκείνοι που πιστεύουν ότι η πρωταρχική κατάσταση της ανθρωπότητας ήταν "ένας πόλεμος όλων εναντίον όλων", όπως ο Χομπς και οι πολυάριθμοι οπαδοί του, με ευκολία θα ρέπουν προς το να εκλαμβάνουν το μοχθηρό και βίαιο χαρακτήρα των πρώτων θεοτήτων ως ένα πιστό αντίγραφο των δεσποτικών φυλάρχων και των πολεμοχαρών αρχηγών, που κρατούσαν μέσα στο φόβο και τον τρόμο τόσο τα μέλη της φυλής τους όσο και τους ξένους. Δεν πέρασε μεγάλο χρονικό διάστημα από τότε που, με τον ίδιο τρόπο, θεωρούσαμε τους σημερινούς

"άγριους" σαν πανούργους και σκληρούς ανθρώπους, που ήταν διαρκώς έτοιμοι για φόνους και λεηλασίες, μέχρις ότου τα πολυάριθμα συμπεράσματα της σύγχρονης Εθνολογίας, σε όλα τα μέρη του κόσμου, απέδειξαν το ουσιώδες σφάλμα αυτής της αντίληψής μας.

Το γεγονός ότι ο πρωτόγονος άνθρωπος προσέδιδε, κατά κανόνα, στα πνεύματα και στους θεούς του τα χαρακτηριστικά του τρόμου και της βιαιότητας δεν χρειάζεται, κατ' ανάγκην, να αναχθεί σε επίγεια πρότυπα. Κάθε τι άγνωστο (ακατανόητο στον απλό νου) επενεργεί στο ανθρώπινο πνεύμα ως κάτι το αλλόκοτο και το φοβερό. Μόνον ένα βήμα χωρίζει το αλλόκοτο από το φρικιαστικό, το φρικτό, το φοβερό. Αυτό ισχύει περισσότερο για εκείνες τις χαμένες στα βάθη των αιώνων εποχές, όταν η επινοητική δύναμη του ανθρώπου ήταν ανεπηρέαστη από τις χιλιετίες της συσσωρευμένης εμπειρίας, που θα μπορούσε να τον προετοιμάσει για την έγερση λογικών αντεπιχειρημάτων. Αλλά, ακόμη και εάν δεν είμαστε υποχρεωμένοι να αναγάγουμε κάθε θρησκευτική ιδέα στην άσκηση της επίγειας εξουσίας, είναι πράγματι αληθές το γεγονός ότι, κατά τις μεταγενέστερες εποχές της ανθρώπινης εξέλιξης, οι εξωτερικές μορφές της θρησκείας καθορίζονταν συχνά από τις εξουσιαστικές ανάγκες ορισμένων ατόμων ή κάποιων μικρών ομάδων της κοινωνίας.

Πριν από κάθε περίπτωση κυριαρχίας κάποιων ιδιαίτερων ανθρώπινων ομάδων πάνω σε κάποιες άλλες, εμφανιζόταν η επιθυμία σφετερισμού των προϊόντων της εργασίας τους, των εργαλείων τους, των όπλων τους ή η επιθυμία εκδίωξής τους από μία συγκεκριμένη περιο-

χή, που θεωρούνταν πλεονεκτικότερη για την απόκτηση των αναγκαίων προς το ζην. Είναι πολύ πιθανόν ότι, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, οι νικητές ήταν ικανοποιημένοι με αυτήν την απλή μορφή σφετερισμού και, όταν συναντούσαν αντίσταση, απλώς έσφραζαν τους αντιπάλους τους. Αλλά, βαθμιαία κατάλαβαν ότι ήταν επικερδέστερο να απαιτούν από τους ηττημένους φόρο υποτέλειας ή να τους καθυποτάσσουν σε μία νέα τάξη πραγμάτων, εξουσιάζοντάς τους. Εδώ ακριβώς βρίσκονται τα θεμέλια της δουλείας. Η καθυπόταξη των άλλων ήταν η ευκολότερη λύση, καθώς η αλληλεγγύη αφορούσε μόνον τα μέλη της ίδιας φυλής και δεν πήγαινε καθόλου παραπέρα. Όλα τα συστήματα κυριαρχίας ήταν, πρωταρχικά, κυριαρχία ξένων εισβολέων, όπου οι νικητές σχημάτιζαν μια ιδιαίτερη προνομιούχο τάξη και υπέτασσαν τους ηττημένους στη βούλησή τους. Κατά κανόνα, οι νικητές ήταν νομαδικές κυνηγητικές φυλές, που επέβαλλαν την κυριαρχία τους πάνω σε μονίμως εγκατεστημένους αγροτικούς πληθυσμούς. Η απασχόληση με το κυνήγι, που εκ φύσεως απαιτεί συνεχώς μεγάλη δραστηριότητα και αντοχή, κάνει τον άνθρωπο πιο πολεμοχαρή και πιο αρπακτικό. Αντιθέτως, ο αγρότης, που είναι δεμένος με τη γη του και που η ζωή του συνήθως κυλά πιο ειρηνικά και λιγότερο επικίνδυνα, στις περισσότερες περιπτώσεις δεν χαρακτηρίζεται από τη λογική της βίαιης διεκδίκησης. Συνεπώς, ο αγροτικός πληθυσμός σπανίως μπορεί να αντιπαρατεθεί στην εισβολή των πολεμικών φυλών και υποτάσσεται σχετικά εύκολα, εάν ο ξένος κυρίαρχος δεν είναι πολύ καταπιεστικός.

Άπαξ και ο νικητής γεύτηκε τη γλύκα της εξουσίας

και έμαθε να τρέφει μεγάλη εκτίμηση για τα οικονομικά πλεονεκτήματα που του παρείχε, άρχισε να ενθουσιάζεται εύκολα από την άσκηση της εξουσίας. Κάθε επιτυχία τον παρακινούσε σε νέες περιπέτειες, διότι εκ φύσεως κάθε εξουσία χαρακτηρίζεται από τη διαρκή προσπάθεια των κατόχων της για διεύρυνση της επιρροής τους και για επιβολή του ζυγού τους πάνω στους αδύναμους ανθρώπους. Τοιουτοτρόπως, αναπτύχθηκε βαθμιαία μία ξεχωριστή τάξη, της οποίας η ενασχόληση ήταν ο πόλεμος και η κυριαρχία πάνω στους άλλους. Αλλά, καμία εξουσία δεν μπορεί μακροπρόθεσμα να βασίζεται μόνο στην ωμή βία. Η ωμή βία μπορεί να αποτελεί τον άμεσο τρόπο για την καθυπόταξη των ανθρώπων, αλλά από μόνη της είναι ανίκανη να διατηρήσει την κυριαρχία κάποιων ατόμων ή κάποιων ιδιαίτερων καστών πάνω στο σύνολο του πληθυσμού. Γι' αυτή τη διατήρηση απαιτείται κάτι περισσότερο· απαιτείται η πίστη των ανθρώπων στο αναπόφευκτο αυτής της εξουσίας, η πίστη στην εκ των θεών απορρέουσα αποστολή της. Αυτή η πίστη είναι βαθειά ριζωμένη στα θρησκευτικά αισθήματα του ανθρώπου και συνεχώς ισχυροποιείται μέσα από την παράδοση, πάνω από την οποία αιωρείται η λάμψη των θρησκευτικών ιδεών και του μυστικού χρέους.

Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίον οι νικητές επέβαλλαν συχνά τους θεούς τους πάνω στους ηττημένους, διότι καταλάβαιναν πολύ καλά ότι η ενοποίηση των θρησκευτικών τελετουργιών θα εξυπηρετούσε τη δική τους εξουσία. Συνήθως, ελάχιστα ενδιέφερε τους νικητές εάν θα συνεχιζόταν η λατρεία των θεών των ηττημένων, από τη στιγμή που κάτι τέτοιο δεν ήταν επικίνδυνο για

την κυριαρχία τους και από τη στιγμή που στους παλιούς θεούς αποδιδόταν ένας υποδεέστερος ρόλος σε σχέση με το ρόλο των καινούργιων θεών. Αλλά, αυτό μπορούσε να συμβεί μόνον εάν οι Ιερείς των ηττημένων υποστήριζαν την κυριαρχία των νικητών ή προωθούσαν τη δική τους κυριαρχία, συμμετέχοντας, όπως συνέβαινε συχνά, στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Συνεπώς, καταλαβαίνουμε πολύ καθαρά τον πολιτική επιρροή που δέχθηκαν οι θρησκείες των Βαβυλωνίων, των Χαλδαιών, των Αιγυπτίων, των Περσών, των Ινδών και άλλων. Επίσης, μπορούμε με μεγάλη ευκολία να αναγάγουμε το φημισμένο μονοθεϊσμό των Ιουδαίων στον αγώνα για την πολιτική ενοποίηση της ανατέλλουσας μοναρχίας.

Όλα τα συστήματα κυριαρχίας και όλες οι δυναστείες της αρχαιότητας αντλούσαν την καταγωγή τους από κάποια Θεότητα και οι κάτοχοι της εξουσίας κατάλαβαν αρκετά σύντομα ότι η πίστη των υπηκόων τους στη θεϊκή τους καταγωγή ήταν το μοναδικό ακλόνητο θεμέλιο πασών των εξουσιών. Ο φόβος του θεού υπήρξε πάντοτε η πνευματική προετοιμασία για την εκούσια υποταγή. Αποτελεί κάτι το απαραίτητο· αποτελεί το αναλλοίωτο θεμέλιο κάθε τυραννίας υπό οποιαδήποτε μορφή και αν αυτή εμφανίζεται. Η εκούσια υποταγή δεν μπορεί να είναι προϊόν εξαναγκασμού· μπορεί να δημιουργείται μόνον από την πίστη στη θεϊκή φύση του κυρίαρχου. Συνεπώς, πρώτιστο μέλημα κάθε πολιτικής αποτελεί, μέχρι στιγμής, η αφύπνιση αυτής της πίστης μέσα στους ανθρώπους και η σταθεροποίησή της σε μόνιμο πνευματικό χαρακτηριστικό. Η θρησκεία αποτελεί την κυρίαρχη αρχή μέσα στην ιστορία· δεσμεύει το πνεύμα του αν-

θρώπου και καλουπώνει τη σκέψη του μέσα σε καθορισμένες μορφές ούτως ώστε ο άνθρωπος καθ' ἑξίν να υποστηρίζει τη διαίωνιση του παραδοσιακού και να αντιμετωπίζει με υποψία κάθε τι το νεωτερικό. Πρόκειται για τον εσωτερικό φόβο της πτώσης μέσα σε μιαν απύθμενη άβυσσο, ο οποίος αλυσοδένει τον άνθρωπο στις παλιές αναλλοίωτες μορφές ζωής. Ο Louis de Bonald, που υπήρξε σταθερά υπέρμαχος της αρχής της απόλυτης εξουσίας, κατενόησε πολύ καλά τη σύνδεση μεταξύ θρησκείας και πολιτικής, γράφοντας ότι: *"Ο Θεός είναι η υπέρτατη εξουσία επί όλου του κόσμου· ο Θεάνθρωπος είναι η εξουσία επί της ανθρωπότητας· ο αρχηγός του Κράτους είναι η εξουσία επί των υπηκόων του· ο αρχηγός της οικογένειας είναι η εξουσία επί του δικού του οίκου. Αλλά, κάθε εξουσία είναι απόλυτη εκ του γεγονότος ότι προέρχεται από το Θεό καθώς και εκ του γεγονότος ότι είναι πλασμένη κατ' εικόνα Του"*.

Κάθε εξουσία έχει τις ρίζες της στο Θεό, κάθε κυριαρχία είναι στην ενδότερη ουσία της θεϊκή. Ο Μωϋσής πήρε στα χέρια του, κατ' ευθείαν από το Θεό, τις Πλάκες του Νόμου, που επικύρωσαν τη συμφωνία του Κυρίου με το λαό του και που αρχίζουν με τα λόγια: "Εγώ είμαι ο Κυριός σου και Θεός σου· δεν πρέπει να βάσεις πάνω από μένα άλλους θεούς". Ο περίφημος λίθος πάνω στον οποίο χαράχθηκαν οι Νόμοι του Χαμουραμπί, που διέσωσαν στο πέρασμα των χιλιετιών το όνομα του βασιλιά της Βαβυλώνας, μας παρουσιάζει το Χαμουραμπί να προηγείται του Chamasch, του Θεού του Ήλιου. Η εισαγωγή, που προηγείται της διατύπωσης των νόμων, αρχίζει ως εξής:

"Όταν ο Άνου (Anu), ο Ύψιστος, ο Βασιλεύς των Ανουννάκι (Anunnaki), και ο Μπέλ (Bel), ο Κύριος του Ουρανού και της Γης, που κρατά στα χέρια του τη μοίρα του κόσμου, μοίρασαν τις μάζες των ανθρώπων στο Μαρδούκ (Marduk), κατέστησαν ανώτερο ανάμεσα στους Ιγκίγκι (Iqīqi) τον πρωτότοκο του Έα (Ea), τον Θεϊκό Κύριο του Νόμου. Στη Βαβυλώνα, το όνομά του εξυμνείται σε όλους τους τόπους που προορίστηκαν να ανήκουν στο Βασίλειό του και είναι αιώνιο, όπως ο Ουρανός και η Γη. Αργότερα, ο Άνου και ο Μπέλ πρόσφεραν μεγάλη χαρά στους ανθρώπους, καλώντας εμένα, τον ένδοξο κυβερνήτη και θεοφοβούμενο Χαμμουραμί, να εγκαθιδρύσω τη δικαιοσύνη επί της Γης, να συντρίψω τους διεφθαρμένους και τους ανοικτίρμονες, να πατάξω τους ισχυρούς και να συνδράμω τους αδυνάτους, να κυριαρχήσω σαν το Θεό Ήλιο πάνω στη μοίρα των μαυρομάλληδων ανθρώπων και να φωτίσω όλη τη χώρα".

Στην Αίγυπτο, όπου η θρησκευτική λατρεία υπό την επιρροή της πανίσχυρης ιερατικής κλάσης εκφραζόταν μέσα στη λειτουργία όλων των κοινωνικών θεσμών, η θεοποίηση του Βασιλιά προσέλαβε εντελώς αλλόκοτες μορφές. Ο Φαραώ, ή ο Ιερέας-Βασιλεύς, δεν ήταν μόνον ο αντιπρόσωπος του Θεού πάνω στη Γη· ήταν ο ίδιος ένας Θεός και απολάμβανε θεϊκές τιμές. Ήδη κατά την εποχή των πρώτων έξι Δυναστειών, οι Βασιλείς θεωρούνταν ως γιοί του Θεού Ήλιου, του Ρα. Ο Χέωψ, επί της Βασιλείας του οποίου χτίστηκαν οι μεγάλες πυραμίδες, αποκαλούσε τον εαυτό του "ενσάρκωση του Ώριδος". Μέσα σε μία θολωτή σπηλιά στο Ιμπρίμ, ο Βασιλιάς Αμένοφισ ο Γ' απεικονίσθηκε ως ένας Θεός μέσα

σ' έναν κύκλο που περιελάμβανε και άλλους Θεούς. Ο ίδιος Βασιλιάς έχτισε, επίσης, έναν ναό στο Σόλεμπ, όπου προσφερόταν θρησκευτικές τιμές στο πρόσωπό του. Αργότερα, όταν ο διάδοχός του, ο Αμένοφισ ο Δ', απαγόρευσε τη λατρεία κάθε άλλης θεότητας στην Αίγυπτο και ανύψωσε σε κρατική θρησκεία τη λατρεία του απαστράπτοντος Θεού Ήλιου, του Άτονος, που ενσαρκωνόταν στο πρόσωπο του Βασιλιά, ήταν αναμφίβολα πολιτικά τα κίνητρά του. Η ενότητα της πίστης ήταν απαραίτητη για την ενότητα της επίγειας εξουσίας, που βρισκόταν στα χέρια των Φαραώ.

Στο παλιό Ινδουϊστικό βιβλίο του Νόμου του Μανού είναι γραμμένο ότι:

"Ο Θεός επιφόρτισε το Βασιλέα με το καθήκον να προστατεύει τη δημιουργία. Για το σκοπό αυτό, πήρε τμήματα από το Ίντρα, από τους ανέμους, από το Τζάμα, από τον ήλιο, από τη φωτιά, από τον ουρανό, από το φεγγάρι και από τον άρχοντα της δημιουργίας. Συνεπώς, από τη στιγμή που ο Βασιλιάς έχει δημιουργηθεί από όλα αυτά τα τμήματα, η δόξα του ακτινοβολεί πάνω σ' όλα τα όντα της δημιουργίας και σαν τον ήλιο τυφλώνει τα μάτια και την καρδιά και δεν μπορεί κανείς να κοιτάξει το πρόσωπό του. Είναι φωτιά και αέρας, ήλιος και φεγγάρι. Είναι ο Θεός του ορθού, ο δαίμων του πλούτου, ο κυβερνήτης των πλημμυρών και ο διοικητής του στερεώματος".

Σε καμία άλλη χώρα, πλην της Αιγύπτου και του Θιβέτ, δεν κατείχε το οργανωμένο ιερατείο τόσο εξουσία όσο στην Ινδία. Το γεγονός αυτό έθεσε τη σφραγίδα του σ' όλη τη διαχρονική πορεία της τεράστιας αυτής

χώρας και, μέσα από την πανούργα διαίρεση του πληθυσμού σε κάστες, κατέπνιγε κάθε ζωντανή κίνηση μέσα σε άκαμπτες φόρμες, που αποδείχθηκαν τρομερά αυθηκτικές, διότι είναι ριζωμένες στις παραδόσεις της πίστης. Αρκετά νωρίς, οι Βραχμάνοι συμφώνησαν με την κάστα των Πολεμιστών να μοιραθούν την κυριαρχία πάνω στο λαό της Ινδίας· βέβαια, η ιερατική κάστα φρόντιζε πάντα να διατηρείται η πραγματική εξουσία στα χέρια της και να παραμένει ο Βασιλιάς ένα απλό όργανο των επιθυμιών της. Οι Ιερείς και οι Πολεμιστές είχαν θεϊκή καταγωγή· οι Βραχμάνοι ξεπετάχθηκαν από το κεφάλι του Βράχμα και οι Πολεμιστές από το στήθος του. Αμφότεροι επιδίωκαν τον ίδιο στόχο και ο Νόμος πρόσταζε: *"Οι δύο κάστες πρέπει να δρουν εν πλήρει συμφωνία, διότι η μία δεν μπορεί να υπάρχει χωρίς την άλλη"*. Έτσι, δημιουργήθηκε το σύστημα του Καισαρο-Παπισμού, στο οποίο η ενότητα του θρησκευτικού και του πολιτικού πόθου για εξουσία βρήκε την πληρέστερη έκφρασή της.

Στην αρχαία Περσία, επίσης, ο Βασιλιάς ήταν η ζωντανή ενσάρκωση της θεότητας. Όταν πήγαινε σε μία πόλη τον υποδέχονταν οι Μάγοι ενδεδυμένοι στα λευκά και ψάλλοντας θρησκευτικά άσματα. Ο δρόμος απ' όπου περνούσε ήταν στρωμένος με κλάδους μυρτιάς και τριαντάφυλλα και το λιβάνι καιγόταν συνεχώς πάνω σε ειδικά τοποθετημένους ασημένιους βωμούς. Όπως είναι γραμμένο στην Ζενδ-Αβέστα, το ιερό βιβλίο των αρχαίων Περσών, η εξουσία του ήταν απεριόριστη, η βούλησή του ύψιστος νόμος, η διαταγή του ανέκκλητη. Μόνο σε σπάνιες περιπτώσεις εμφανιζόταν μπροστά στο λαό

και αν αυτό συνέβαινε, τότε οι άνθρωποι ήταν υποχρεωμένοι να πέφτουν στο έδαφος πρηνηδόν και να κρύβουν το πρόσωπό τους.

Και στην Περσία υπήρχαν κάστες καθώς και μία οργανωμένη ιερατική τάξη, η οποία, μολονότι δεν είχε την παντοδύναμη εξουσία της ιερατικής κάστας των Ινδιών, αποτελούσε, εν τούτοις, την πρώτη κάστα της χώρας, της οποίας οι εκπρόσωποι, ως πιστοί Σύμβουλοι του Βασιλιά, είχαν πάντοτε την ευκαιρία να κάνουν αισθητή την επιρροή τους και να καθορίζουν αποφασιστικά τις τύχες του Βασιλείου. Σχετικά με το ρόλο των ιερέων μέσα στην κοινωνία, έχουμε πληροφορίες από ένα εδάφιο της Ζενδ-Αβέστα, που γράφει:

"Ακόμη και αν οι καλές σου πράξεις ήταν περισσότερες από τα φύλλα των δένδρων, από τις σταγόνες της βροχής, από τα αστέρια του ουρανού ή από την άμμο της θαλάσσης, δεν θα σε ωφελούσαν εάν δεν ευχαριστούσαν τον Ιερέα. Για να κερδίσεις την εύνοια του Ιερέα-Οδηγού σου προς το δρόμο της σωτηρίας, πρέπει να του παραδίδεις σταθερά τη δεκάτη, που αφορά όλα όσα κατέχεις: τα αγαθά σου, τη γη σου και τα χρήματά σου. Εάν έχεις ικανοποιήσει τον Ιερέα, η ψυχή σου θα γλυτώσει τα μαρτύρια της κόλασης και θα βρεις την ειρήνη σ' αυτόν τον κόσμο και την ευτυχία στον άλλο· διότι οι Ιερείς είναι οι διδάσκαλοι της θρησκείας, είναι αυτοί που γνωρίζουν τα πάντα και αυτοί που χορηγούν άφεση αμαρτιών σε όλους τους ανθρώπους".

Ο Φου-Χι, που οι Κινέζοι τον θεωρούν σαν τον πρώτο κυρίαρχο της Ουράνιας Αυτοκρατορίας και που, σύμφωνα με τα χρονικά τους, έχει ζήσει 28 αιώνες περίπου

πριν τη δική μας εποχή, λατρεύεται στην Κινέζικη μυθολογία σαν ένα υπερφυσικό ον και συνήθως εικονίζεται σαν ένας άνθρωπος με ουρά ψαριού, μοιάζοντας κάπως στον Τρίτωνα. Η Κινέζικη παράδοση τον ανακηρύσσει σε πρώτο αφυπνιστή του Κινέζικου λαού, ο οποίος, πριν την έλευσή του, ζούσε μέσα στους άγριους τόπους σε ξεχωριστές ομάδες, όπως οι αγέλες των ζώων, και μόνον από τον Φου-Χι έμαθε το δρόμο προς την κοινωνική τάξη, που θεμελιώθηκε στην οικογένεια και το σεβασμό των προγόνων. Όλες οι Δυναστείες, που από εκείνη την εποχή, διαδεχόταν η μία την άλλη στο Μέσο Βασίλειο, θεωρούσαν ότι κατάγονταν από τους Θεούς. Ο Αυτοκράτορας αυτοαποκαλούνταν "Υιός του Ουρανού" και από τη στιγμή που στην Κίνα δεν υπήρξε ποτέ οργανωμένη ιερατική τάξη, η άσκηση της λατρείας, στο μέτρο που αφορούσε την κρατική θρησκεία, παρέμενε στα χέρια του ανώτατου αυτοκρατορικού αξιωματούχου, ο οποίος, όμως, ασκούσε επιρροή μόνο στα ανώτατα στρώματα του Κινέζικου κοινωνικού καθεστώτος.

Στην Ιαπωνία, ο Μικάδο, η "Υψηλή Πύλη", θεωρείται σαν ένας απόγονος της Αματερασού, της Θεάς του Ήλιου, η οποία λατρεύεται ως ανώτατη Θεά σ' αυτήν τη χώρα. Αυτή καθιστά γνωστή τη βούλησή της διά του προσώπου του Αυτοκράτορα και στο όνομά του κυβερνά το λαό. Ο Μικάδο αποτελεί τη ζωντανή ενσάρκωση της θεότητας, και γι' αυτό το Παλάτι του ονομάζεται "Miya", δηλαδή Ιερός Τόπος της ψυχής. Ακόμη και στην εποχή των Σογκούν, όταν οι ηγέτες της στρατιωτικής κλάσης για εκατοντάδες χρόνια ήταν οι πραγματικοί κυρίαρχοι της χώρας και ο Μικάδο έπαιζε μόνο διακοσμητικό ρόλο,

η ιερότητα του προσώπου του παρέμεινε απαραβίαστη στα μάτια του λαού.

Κατά τον ίδιο τρόπο, η ίδρυση της ισχυρής Αυτοκρατορίας των Ίνκας, που η σκοτεινή της ιστορία έχει πάρα πολύ προβληματίσει τη σύγχρονη έρευνα, αποδίδεται από την παράδοση στο έργο των θεών. Η Σάγκα εξιστορεί πως ο Μάνκο Καπάκ με τη γυναίκα του, την Όκλο Χουάκο, εμφανίσθηκε μια μέρα στους ιθαγενείς του υψηλού οροπεδίου του Τσούζκο, τους παρουσιάσθηκε σαν Ιντιπχούρι, δηλαδή σαν γιός του ήλιου, και τους έπεισε να τον αναγνωρίσουν σαν Βασιλιά τους. Τους δίδαξε τη γεωργία και τους εφοδίασε με πλήθος χρησίων γνώσεων, που τους κατέστησαν ικανούς να δημιουργήσουν μία μεγάλη κουλτούρα.

Στο Θιβέτ εμφανίσθηκε, κάτω από την ισχυρή επιρροή της εξουσιολάγνας ιερατικής κλάσης, ένα πρωτόγνωρο εκκλησιαστικό Κράτος, του οποίου η εσωτερική οργάνωση μοιάζει πολύ με τον Ρωμαϊκό Παπισμό. Όπως ο τελευταίος, έτσι και το Θιβετιανό εκκλησιαστικό Κράτος έχει προφορικές εξομολογήσεις, κομποσκοίνια, θυμιατά, λατρεία των αγίων λειψάνων και απόκαρση των ιερέων. Στην κορυφή του Κράτους βρίσκονται ο Δαλάι-Λάμα και ο Μπογκντό-Λάμα ή Πεν-τσεν-ριν-πο-τσε. Ο πρώτος θεωρείται η ενσάρκωση του Γκαουτάμα, του ιερού ιδρυτή της Βουδιστικής θρησκείας· ο δεύτερος θεωρείται η ζωντανή προσωποποίηση του ΤσονγκΚάπα, του μεγάλου αναμορφωτή του Λαμαϊσμού. Σ' αυτόν, όπως και στον Δαλάι-Λάμα, προσφέρονται θεϊκές τιμές, που φθάνουν μέχρι και τις πιο απόκρυφες σωματικές λειτουργίες τους.

Ο ισχυρός Μογγόλος Τζένγκις Χαν, που είχε κάποτε κατατρομοκρατήσει τον μισό κόσμο με τους μεγάλους πολέμους και κατακτήσεις του, χρησιμοποίησε τη θρησκεία, εντελώς απροκάλυπτα, ως το κύριο όργανο της εξουσιαστικής του πολιτικής, μολονότι ο ίδιος ανήκε στην κατηγορία των "πεφωτισμένων δεσποτών". Η δική του φυλή τον θεωρούσε απόγονο του ήλιου, αλλά, καθώς στο τεράστιο Βασίλειό του, που εκτεινόταν από τις όχθες του Δνείπερου μέχρι τη θαλάσσια περιοχή της Κίνας, ζούσαν λαοί πολύ διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων, το ισχυρό ένστικτό του κατάλαβε ότι η κυριαρχία του πάνω στα υποτελή έθνη, καθώς και πάνω στο δικό του λαό που αποτελούσε την καρδιά του Βασιλείου, μπορούσε να στερευθεί μόνο διά μέσου της εξουσίας του ιερατείου. Δεν επαρκούσε πλέον ο Ηλιο-Παπισμός του. Χριστιανοί Νεστοριανοί, Μωαμεθανοί, Βουδιστές, Κουμφοκιανιστές και Ιουδαίοι κατοικούσαν κατά εκατομμύρια στα εδάφη του. Έπρεπε να είναι ο Αρχιερέυς όλων των θρησκευτικών λατρειών. Μαζύ με τους Βορειο-Ασιάτες Σαμάνους καλλιέργησε τη μαγεία και ζητούσε να μάθει τα μέλλοντα από τα σημάδια που εμφανίζονταν στα ραγίσματα της ωμοπλάτης του ψημένου αρνιού. Τις Κυριακές πήγαινε στη Θεία Λειτουργία, όπου συζητούσε με Χριστιανούς ιερείς και γιόρταζε την επικοινωνία τους πίνοντας κρασί. Τα Σάββατα πήγαινε στη Συναγωγή, όπου παρουσιαζόταν ως Chahan, ως Cohen. Τις Παρασκευές πήγαινε στο Τζαμί και έπαιζε τόσο καλά το ρόλο του Χαλίφη όσο και ο μετέπειτα Τούρκος στην Κωνσταντινούπολη. Αλλά, κατά προτίμηση ήταν Βουδιστής· οργάνωνε θρησκευτικές συζητήσεις με τους Λάμα

και ακόμη καλούσε κοντά του τον Μεγάλο Λάμα της Σάτια· διότι, από τη στιγμή που σκόπευε να μεταφέρει το κέντρο του Βασιλείου του στις Βουδιστικές περιοχές της Βόρειας Ασίας, συνέλαβε το μεγαλεπήβολο σχέδιο της μετατροπής του Βουδισμού σε κρατική θρησκεία.³

Και δεν ήταν ο Αλέξανδρος της Μακεδονίας, τον οποίον η ιστορία ονομάζει "Μένγα", που έδρασε με τον ίδιον ακριβώς υπολογιστικό τρόπο, παρακινημένος προφανώς από τα ίδια κίνητρα με τον πολύ μεταγενέστερο του Τζένγκις Χαν; Αφού είχε κατακτήσει τον κόσμο και τον είχε ενώσει μέσα από ποταμούς αιμάτων, πρέπει να κατάλαβε ότι ένα τέτοιο έργο δεν μπορούσε να διαρκέσει στηριζόμενο μόνο στην κτηνώδη βία. Γι' αυτό, προσπάθησε να στηρίξει την κυριαρχία του στις θρησκευτικές πεποιθήσεις των κατακτημένων λαών. Έτσι, αυτός "ο Έλληνας", θυσίασε στους Αιγύπτιους θεούς στο ναό της Μέμφιδος και οδήγησε το στρατό του μέσα από τις καυτές ερήμους της Λιβύης για να συμβουλευτεί το ματείο του Άμμωνος-Διός στην όαση της Σίβας. Οι δουλοπρεπείς ιερείς τον χαιρέτισαν σαν γιό του "Μεγάλου Θεού" και του προσέφεραν θεϊκές τιμές. Έτσι, ο Αλέξανδρος έγινε θεός και εμφανίσθηκε μπροστά στους Πέρσες, κατά τη δεύτερη εκστρατεία του κατά του Δαρείου, σαν ένας απόγονος του ισχυρού Άμμωνος-Διός. Μόνον έτσι μπορούμε να εξηγήσουμε την πλήρη καθυπόταξη της τεράστιας αυτοκρατορίας από τους Μακεδόνες, κάτι που ακόμη και οι Πέρσες Βασιλείς δεν είχαν μπορέσει

3. Alexander Ular: "Περί Πολιτικής", σελίδα 44, Φρανκφούρτη 1906.

να πραγματοποιήσουν στον ίδιο βαθμό.

Ο Αλέξανδρος είχε χρησιμοποιήσει αυτά τα μέσα μόνο για την εξυπηρέτηση των πολιτικών του σχεδίων, αλλά βαθμιαία ξετρελλάθηκε τόσο πολύ με την ιδέα της θεοποίησης του ώστε απαιτούσε θεϊκές τιμές όχι μόνον από τα υποταγμένα έθνη, αλλά και από τους ίδιους τους συμπατριώτες του, στους οποίους μία τέτοια λατρεία φαινόταν παράξενη, από τη στιγμή που τον γνώριζαν σαν γιό του Φιλίππου. Και η παραμικρή εναντίωση απέναντί του τον εξωθούσε στην παραφροσύνη και συχνά τον οδηγούσε σε αποτρόπαια εγκλήματα. Ο ακόρεστος πόθος για συνεχή επέκταση της εξουσίας του, που δυναμωνόταν από τις στρατιωτικές επιτυχίες του, παραμέριζε κάθε φραγμό στην υπερβολική εκτίμηση που είχε για τον εαυτό του και τον τύφλωνε μπροστά σε κάθε πραγματικότητα. Εισήγαγε στην Αυλή του την εθιμοτυπία των Περσών Βασιλέων, που συμβόλιζε την πλήρη υποταγή του ανθρωπίνου γένους στην πανίσχυρη βούληση του Δεσπότη. Πράγματι, σ' αυτόν "τον Έλληνα" η μεγαλομανία του βαρβαρικού τυράννου απέκτησε την πιο αυθεντική έκφρασή της.

Ο Αλέξανδρος ήταν ο πρώτος που μεταφύτευσε στην Ευρώπη τον Καισαρισμό και την ιδέα της θεϊκής φύσης του Βασιλιά, διότι μέχρι τότε αυτή η ιδέα ευδοκίμωσε μόνο στο Ασιατικό χώμα, όπου το Κράτος είχε αναπτυχθεί χωρίς ιδιαίτερα εμπόδια και όπου η σύνδεση μεταξύ της θρησκείας και της πολιτικής είχε προσλάβει από πολύ νωρίς μία ώριμη μορφή. Ωστόσο, δεν πρέπει απ' αυτό να συμπεράνουμε ότι αυτή η σύνδεση οφείλεται στην ιδιαίτερη κλίση μιας φυλής. Η επικράτηση έκτοτε

του Καισαρισμού στην Ευρώπη αποτελεί τρανή απόδειξη του γεγονότος ότι έχουμε να κάνουμε με έναν ιδιαίτερο τύπο του ενστίκτου της θρησκευτικής ευλάβειας, το οποίο μπορεί να εμφανισθεί, κάτω από παρόμοιες συνθήκες, μεταξύ των ανθρώπων όλων των φυλών και των εθνών. Βέβαια, δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι οι εξωτερικές του μορφές συνδέονται με τις συγκεκριμένες συνθήκες του κοινωνικού περιβάλλοντος.

Ήταν από την Ανατολή, επίσης, που οι Ρωμαίοι παρέλαβαν τον Καισαρισμό και τον ανέπτυξαν κατά έναν τρόπο που δεν υπήρχε ποτέ πριν σε οποιαδήποτε άλλη χώρα. Όταν ο Ιούλιος Καίσαρας ανακηρύχθηκε δικτάτορας της Ρώμης, προσπάθησε να στηρίξει την εξουσία του στις θρησκευτικές αντιλήψεις του λαού. Απέδωσε την καταγωγή της οικογένειάς του στους θεούς και πρόβαλε ως πρόγονό της την Αφροδίτη. Κάθε του προσπάθεια αποσκοπούσε στο να καταστεί ο ίδιος απόλυτος κυρίαρχος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και ένας πραγματικός θεός, που τίποτε δεν τον συνέδεε με τους κοινούς θνητούς. Το άγαλμά του στήθηκε ανάμεσα στα αγάλματα των επτά βασιλιάδων της Ρώμης και οι οπαδοί του διέδωσαν με μεγάλη ταχύτητα τη φήμη ότι το Μαντείο τον υπέδειξε ως τον μοναδικό κυρίαρχο της επικράτειας, προκειμένου να κατακτήσει τους Πάρθους, που από καιρό αφηφούσαν τη Ρωμαϊκή εξουσία. Η εικόνα του τοποθετήθηκε ανάμεσα στις εικόνες των αθανάτων θεών της Πομπής του Ιπποδρομίου. Ένα άγαλμά του ανεγέρθηκε στον Ναό του Κυρίνου και στη βάση του τοποθετήθηκε η επιγραφή: "Στον αήττητο θεό". Μία σχολή ιδρύθηκε προς τιμήν του στο Ιερό του Λουπέρκου

και διορίστηκαν συγκεκριμένοι ιερείς για να υπηρετούν τον θεϊκό Καίσαρα.

Η δολοφονία του Καίσαρα έθεσε ένα ζαφνικό τέλος στα φιλόδοξα σχέδιά του, αλλά οι διάδοχοί του ολοκλήρωσαν το έργο του, έτσι ώστε σύντομα έλαμψε γύρω του το θείο φωτοστέφανο. Έστησαν βωμούς προς τιμήν του και του απέδιδαν θρησκευτικές τιμές. Ο Καλιγούλας, που είχε τη φιλοδοξία να αναγορεύσει τον εαυτό του στον ύψιστο Προστάτη Θεό του Ρωμαϊκού Κράτους, τον Καπιτώλιο Δία, υποστήριζε τη θεϊκή φύση των Καισάρων, λέγοντας:

"Όπως ακριβώς εκείνοι που βόσκουν πρόβατα και βόδια δεν είναι και οι ίδιοι πρόβατα και βόδια, αλλά κάτοχοι μιας ανώτερης φύσης, έτσι και εκείνοι που έχουν οριστεί να κυβερνούν τους ανθρώπους δεν είναι άνθρωποι, αλλά θεοί".

Οι Ρωμαίοι, που δεν έβρισκαν ενοχλητικό το γεγονός ότι οι ηγέτες του στρατού τους ετύχαναν θεϊκών τιμών στην Ανατολή και στην Ελλάδα, αρχικά διαμαρτυρήθηκαν εναντίον της απαίτησης των στρατιωτικών ηγετών τους να τυγχάνουν των ίδιων τιμών και από τους Ρωμαίους πολίτες, αλλά γρήγορα συνήθισαν σ' αυτήν την ιδέα, όπως ακριβώς έγινε και με τους Έλληνες της εποχής της κοινωνικής παρακμής τους, και αποδέχθηκαν σιωπηλά μία κατάσταση δειλής αυτοϋποτίμησης. Δεν ήταν μόνον το πλήθος των ποιητών και των καλλιτεχνών που εξυμνούσαν αδιάκοπα "τον Θεϊκό Καίσαρα" απ' άκρου εις άκρον μέσα σ' όλη τη χώρα: ο λαός και η Σύγκλητος, επίσης, επεδείκνυαν μία τρομερά εξευτελιστική και ποταπή δουλοπρέπεια. Ο Βιργίλιος στην Αι-

νειάδα του εξυμνούσε τον Καίσαρα Αύγουστο με δουλικό τρόπο και πλήθος άλλων ακολούθησε το παράδειγμά του. Ο Ρωμαίος αστρολόγος Firmicus Maternus, που έζησε κατά τη διάρκεια της Βασιλείας του Κωνσταντίνου, δήλωνε στο έργο του "Περί των Πλανών που βεβηλώνουν τις Ιερές Αλήθειες":

"Μόνον ο Καίσαρας δεν εξαρτάται από τα άστρα. Είναι ο κύριος ολόκληρου του κόσμου, που τον κυβερνά με τη συγκατάθεση των ύψιστων θεών. Ο ίδιος ο Καίσαρας ανήκει στον κύκλο των θεών και τον υπέδειξε η αρχέγονη θεότητα για να συνεχίσει και να αποπερατώσει όλα όσα συμβαίνουν".

Οι θεϊκές τιμές, που προσφέρονταν στους Βυζαντινούς Αυτοκράτορες, εμπεριέχονται, ακόμη και σήμερα, στη σημασία της λέξης "Βυζαντινός". Στο Βυζάντιο, οι θρησκευτικές τιμές που αποδίδονταν στον Αυτοκράτορα αποκορυφώνονταν στο Κow-Tow, ένα παλιό Ασιατικό έθιμο που απαιτούσε ο κοινός θνητός να πέφτει πρηνηδόν και να αγγίζει το χώμα με το μέτωπό του.

Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία εισήλθε σε μια κατάσταση κρίσης. Η μεγαλομανία των κυβερνητών της, που στην πορεία των αιώνων είχε οδηγήσει στην εξαφάνιση κάθε ανθρώπινης αξιοπρέπειας των εκατομμυρίων υπηκόων της, στην τρομερή εκμετάλλευση όλων των υποταγμένων λαών και στην αυξανόμενη διαφθορά ολόκληρης της Αυτοκρατορίας, είχε διαφθείρει ηθικά τους ανθρώπους, είχε εξουδετερώσει την κοινωνική τους συνείδηση και τους είχε απογυμνώσει από κάθε δύναμη αντίστασης. Έτσι, στο τέλος η Αυτοκρατορία δεν μπόρεσε να αντέξει την επίθεση των λεγόμενων "βαρβάρων", που

επιτέθηκαν με δριμύτητα απ' όλες τις πλευρές εναντίον της. Αλλά, το "Πνεύμα της Ρώμης", σύμφωνα με την έκφραση του Σλέγκελ, επέζησε, όπως ακριβώς επέζησε και το πνεύμα του Καισαρο-Παπισμού μετά την πώση της Ανατολικής Αυτοκρατορίας, και βαθμιαία μόλυνε τις καινούργιες απιθάσειτες δυνάμεις των Γερμανικών φυλών, των οποίων οι στρατιωτικοί ηγέτες έγιναν μοιραία κληρονόμοι των Καισάρων· και η Ρώμη επέζησε μέσα στην Εκκλησία, που ανέπτυξε υπό τη μορφή του Παπισμού τον Καισαρισμό στην υψηλότερη τελειότητα της δυνάμεώς του και που με την πείσμονα ενεργητικότητά της επιδίωξε να μετατρέψει όλη την ανθρωπότητα σε μία γιγαντιαία αγέλη και να την εξαναγκάσει να τεθεί υπό το σκήπτρο του Αρχιερέως της Ρώμης.

Εμπνευσμένες, επίσης, από το πνεύμα της Ρώμης υπήρξαν όλες εκείνες οι πιο πρόσφατες προσπάθειες πολιτικής ενοποίησης που συγκεκριμενοποιήθηκαν στη Γερμανική Αυτοκρατορική αντίληψη: οι ισχυρές Αυτοκρατορίες τω Αψβούργων, του Καρόλου του Ε' και του Φιλίππου του Β'· οι Βουρβώνοι, οι Στιούαρτς και η δυναστεία των Τσάρων. Μολονότι ο φορέας της εξουσίας δεν λατρεύεται πλέον άμεσα ως θεός, είναι "Ελέω Θεού" Βασιλεύς και τιμάται από τους υπηκόους του, απέναντι στους οποίους εμφανίζεται ως ον ανωτέρας τάξεως. Στο πέρας του χρόνου, η ιδέα του Θεού αλλάζει, όπως ακριβώς και η ιδέα του Κράτους έτυχε πολλών αλλαγών. Αλλά, ο μύχιος χαρακτήρας όλων των θρησκευιών παραμένει εσαεί άθικτος, όπως ακριβώς και ο πυρήνας όλων των κρατικών πολιτικών δεν έχει υποστεί καμία αλλαγή. Είναι η αρχή της Δύναμης που χρησιμοποιήθηκε αποτε-

λεσματικά εναντίον των ανθρώπων από τους κατόχους της επίγειας και της ουράνιας εξουσίας· και είναι πάντοτε το θρησκευτικό συναίσθημα της εξάρτησης που ωθεί τους ανθρώπους στην υπακοή. Η κεφαλή του Κράτους δεν λατρεύεται πλέον ως Θεός στους δημόσιους ναούς, αλλά δηλώνει διά στόματος Λουδοβίκου ΙΔ' "Το Κράτος είμαι εγώ!". Αλλά, το Κράτος είναι η επίγεια Πρόνοια, που προστατεύει τον άνθρωπο και κατευθύνει τα βήματά του για να μην απομακρύνεται από το δρόμο του νόμου. Ο κάτοχος της εξουσίας του Κράτους, συνεπώς, είναι απλώς ο αρχιερέας μιας δύναμης που βρίσκει την έκφρασή της στην πολιτική, όπως ακριβώς και ο σεβασμός προς το Θεό βρίσκει την έκφρασή του στη θρησκεία.

Μολονότι ο Ιερέας αποτελεί το μεσάζοντα μεταξύ του ανθρώπου και της ανωτέρας αυτής δυνάμεως, από την οποία ο ίδιος ο άνθρωπος αισθάνεται εξηρημένος και η οποία, κατά συνέπεια, καθίσταται γι' αυτόν πεπρωμένο, ο ισχυρισμός του Volney ότι η θρησκεία αποτελεί επινόηση των παπάδων απέχει πολύ από την πραγματικότητα, διότι οι θρησκευτικές αντιλήψεις υπήρχαν πολύ πριν τη δημιουργία της Ιερατικής κάστας. Μπορούμε, επίσης, να υποθέσουμε με ασφάλεια ότι ο ίδιος ο Ιερέας ήταν αρχικά πεπεισμένος για την ορθότητα των αντιλήψεών του. Αλλά, βαθμιαία συνειδητοποίησε το μέγεθος της απεριόριστης εξουσίας, που εναπόθεταν στα χέρια του η τυφλή πίστη και ο ζοφερός φόβος των συναθρώπων του, καθώς και τα πλεονεκτήματα που θα μπορούσαν να προκύψουν γι' αυτόν. Έτσι, άρχισε να ξυπνά μέσα του η συνείδηση της εξουσίας καθώς και ο πόθος για εξουσία, που μεγάλωνε συνεχώς, από τη στιγμή που

το Ιερατείο γινόταν όλο και πιο ξεκάθαρα μία ιδιαίτερη κλάση μέσα στην κοινωνία. Υποκινούμενη από τον πόθο της εξουσίας, αναπτύχθηκε η "Βούληση για εξουσία" και έτσι δημιουργήθηκε στο Ιερατείο μία ιδιαίτερη ανάγκη. Ωθούμενο απ' αυτή την ανάγκη, προσπάθησε να κατευθύνει τα θρησκευτικά συναισθήματα των πιστών προς συγκεκριμένους δρόμους και να διαμορφώσει με τέτοιο τρόπο τις θρησκευτικές αντιλήψεις ώστε να υπηρετούν το αίτημα του Ιερατείου για εξουσία.

Κάθε εξουσία ήταν αρχικά Ιερατική και στο βαθύτατο πυρήνα της έχει παραμείνει τέτοια μέχρι σήμερα. Η αρχαία ιστορία γνωρίζει πολλά παραδείγματα, όπου ο ρόλος του Ιερέα ενσωματωνόταν μαζί με το ρόλο του ηγεμόνα και του νομοθέτη σε ένα πρόσωπο. Επίσης, η ετυμολογική προέλευση αμέτρητων τίτλων ευγενείας από ονόματα, στα οποία εκφράζεται σαφώς η ιερατική λειτουργία των παλαιότερων φορέων τους, αποδεικνύει μετά βεβαιότητας την κοινή καταγωγή της θρησκευτικής και της κοσμικής εξουσίας. Ο Alexander Ular είχε μεγάλο δίκαιο, όταν έγραφε στην έξοχη πραγματεία του για την "Πολιτική" ότι ο Παπισμός ποτέ δεν αναμίχθηκε στην κοσμική πολιτική, αλλά κάθε κοσμικός ηγεμόνας προσπάθησε πάντοτε να ακολουθεί παπική πολιτική. Αυτός είναι, επίσης, ο λόγος για τον οποίον κάθε σύστημα διακυβέρνησης, χωρίς καμιά διάκριση, έχει ένα συγκεκριμένο ουσιώδη θεοκρατικό χαρακτήρα.

Κάθε Εκκλησία αγωνίζεται διαρκώς για την επέκταση των ορίων της εξουσίας της και για τη βαθύτερη εμφύτευση μέσα στις καρδιές των ανθρώπων του αισθήματος της εξάρτησης. Αλλά και κάθε κοσμική εξουσία παρακι-

νείται από την ίδια επιθυμία και, συνεπώς, και στις δύο περιπτώσεις οι προσπάθειες κατατείνουν προς τον ίδιο σκοπό. Όπως ακριβώς στη θρησκεία ο Θεός είναι το παν και ο άνθρωπος τίποτα, έτσι και στην πολιτική το Κράτος είναι το παν και ο υπήκοος τίποτα. Οι δύο αρχές της ουράνιας και της επίγειας εξουσίας: "Εγώ Είμαι ο Κύριός σου και Θεός σου" και "Υποτάξου στην εξουσία", αναβλύζουν από την ίδια πηγή και είναι ενωμένες, όπως τα Σιαμαία αδέλφια.

Όσο περισσότερο ο άνθρωπος μαθαίνει να τιμά τον Θεό σαν εκπρόσωπο κάθε τελειότητας, τόσο περισσότερο μετατρέπεται -αυτός, ο πραγματικός δημιουργός του Θεού- σ' ένα αξιοθρήνητο σκουλήκι, σε μία ζωντανή ενσάρκωση κάθε επίγειας μηδαμινότητας και αδυναμίας. Ο θεολόγος και ο νομοδιδάσκαλος δεν κουράστηκαν ποτέ να τον διαβεβαιώνουν ότι είναι "ένας αμαρτωλός καρπός", που θα μπορούσε να σωθεί από την αιώνια καταδίκη μόνο με την αποκάλυψη των εντολών του Θεού και με την αυστηρή υπακοή σ' αυτές. Και από τη στιγμή που ο παλιός υπήκοος και σημερινός πολίτης προίκισε το Κράτος με όλες τις ιδιότητες της τελειότητας, υποβάθμισε τον ίδιο του τον εαυτό σε μία ανίσχυρη και παιδιάστικη μαριονέττα. Οι νομικές αυθεντίες και οι θεολόγοι του Κράτους, με τη σειρά τους, ποτέ δεν σταμάτησαν να του εγχαράσσουν την επαίσχυντη πεποίθηση ότι στον πυρήνα της υπάρξεώς του ήταν προσβεβλημένος από τα μοχθηρά ορμέμφυτα του εκ γενετής παραβάτη, που θα μπορούσε να οδηγηθεί στο δρόμο της επίσημα καθορισμένης αρετής μόνον από το νόμο του Κράτους. Το δόγμα του προπατορικού αμαρτήματος είναι θεμε-

λιώδες όχι μόνο για την ύπαρξη όλων των μεγάλων θρησκευτικών συστημάτων, αλλά και για την ύπαρξη κάθε θεωρίας του Κράτους. Η πλήρης ταπείνωση του ανθρώπου και η δυσσιώπη πίστη στη μηδαμινότητα και στην αμαρτωλότητα της φύσης του υπήρξαν ανέκαθεν το στερεότερο θεμέλιο κάθε πνευματικής και κοσμικής εξουσίας. Το θεϊκό "Εσύ οφείλεις" και το κυβερνητικό "Εσύ υποχρεούσαι" αλληλοσυμπληρώνονται τέλεια: εντολή και νόμος αποτελούν απλώς διαφορετικές εκφράσεις της ίδιας ιδέας.

Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο καμία κοσμική εξουσία μέχρι σήμερα δεν μπόρεσε να εγκαταλείψει τη θρησκεία, που ουσιαστικά αποτελεί τη θεμελιώδη προϋπόθεση της εξουσίας. Στις περιπτώσεις όπου οι κάτοχοι της κρατικής εξουσίας εναντιώθηκαν για πολιτικούς λόγους σε μία συγκεκριμένη μορφή θρησκείας, με ευκολία εισήγαγαν ένα άλλο σύστημα θρησκευτικής πίστης, που ήταν πιο ευνοϊκό για την πραγμάτωση των στόχων τους. Ακόμη και οι λεγόμενοι "πεφωτισμένοι δεσπότες", που οι ίδιοι ήταν άθεοι, δεν αποτέλεσαν εξαίρεση σ' αυτόν τον κανόνα. Όταν ο Φρειδερίκος Β' της Πρωσίας διακήρυξε ότι στο Βασίλειό του "ο καθένας θα μπορούσε να σωθεί με το δικό του τρόπο", προϋπέθετε, φυσικά, ότι μία τέτοια σωτηρία δεν θα συγκρούταν, επ' ουδενί τρόπω, με τη δική του εξουσία. Η πολυδοξασμένη ανοχή του Φρειδερίκου του Μεγάλου θα ήταν εντελώς διαφορετική, εάν οι υπήκοοί του, ή έστω ένα μέρος τους, είχαν την ιδέα ότι η σωτηρία τους θα μπορούσε να αποκτηθεί με την υποτίμηση της Βασιλικής Μεγαλοπρέπειας ή με την απήφηση των νόμων του,

όπως προσπάθησαν να κάνουν στη Ρωσία οι Dukhobors.

Ο Ναπολέων, που, όταν ήταν νεαρός αξιωματικός του πυροβολικού, είχε αποκαλέσει τη θεολογία "βόθρο κάθε δεισιδαιμονίας και σύγχυσης" και είχε υποστηρίξει ότι "σε κάθε άνθρωπο έπρεπε να δίνεται ένα εγχειρίδιο γεωμετρίας αντί για την Κατήχηση", μετέβαλλε ριζικά την άποψή του, από τη στιγμή που ανακήρυξε τον εαυτό του σε Αυτοκράτορα της Γαλλίας. Και όχι μόνο· σύμφωνα με τη δική του ομολογία, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα φλέρταρε με την ιδέα της κατάκτησης της παγκόσμιας κυριαρχίας με τη βοήθεια του Πάπα· επίσης, έθεσε το ερώτημα εάν ένα Κράτος θα μπορούσε να διατηρείται χωρίς τη θρησκεία. Και ο ίδιος έδωσε την απάντηση:

"Η κοινωνία δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς ανισότητα στην ιδιοκτησία και αυτή η ανισότητα δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς τη θρησκεία. Ένας πάμφτωχος άνθρωπος, που ζει δίπλα σ' έναν πάμπλουτο, δε θα μπορούσε, πιθανώς, να συμφιλιωθεί μ' αυτήν την κατάσταση, εάν δεν υπήρχε μία δύναμη που να του λέει: «Είναι Θέλημα Θεού να υπάρχουν πλούσιοι και φτωχοί πάνω στη Γη, αλλά στον άλλον κόσμο, στην αιωνιότητα, όλα θα είναι διαφορετικά»".

Η κυνική ευθύτητα αυτής της έκφρασης προέρχεται με μεγάλη πειστικότητα από έναν άνθρωπο που ο ίδιος δεν πίστευε σε τίποτα, αλλά που ήταν αρκετά ευφυής για να καταλάβει ότι καμία εξουσία δεν μπορεί να διατηρείται μακροπρόθεσμα, εάν δεν είναι ικανή να ριζώσει στη θρησκευτική συνείδηση των ανθρώπων.

Η στενή σύνδεση μεταξύ της θρησκείας και της πο-

λιτικής δεν περιορίζεται, όμως, στη φετιχιστική περίοδο του Κράτους, κατά την οποία η δημόσια εξουσία έβρισκε την πληρέστερη έκφρασή της στο πρόσωπο του Απόλυτου Μονάρχη. Θα ήταν οδυνηρή ψευδαίσθηση εάν υποθέταμε ότι στο σύγχρονο δίκαιο των Συνταγματικών Κρατών έχει μετατραπεί θεμελιωδώς αυτή η σχέση. Όπως ακριβώς στα μεταγενέστερα θρησκευτικά συστήματα η ιδέα του Θεού γινόταν όλο και περισσότερο αφηρημένη και απρόσωπη, έτσι και η ιδέα του Κράτους έχει χάσει ένα μεγάλο μέρος από το συγκεκριμένο χαρακτήρα της και έχει αποσυνδεθεί από την ολική ταυτότητά της με το πρόσωπο του Μονάρχη. Αλλά, ακόμη και σε εκείνες τις χώρες όπου ο διαχωρισμός της Εκκλησίας και του Κράτους έχει ολοφάνερα πραγματοποιηθεί, η εσωτερική σχέση μεταξύ της κοσμικής εξουσίας και της θρησκείας δεν έχει, επ' ουδενί τρόπο, μετατραπεί. Εν τούτοις, οι σημερινοί κάτοχοι της εξουσίας έχουν συχνά προσπαθήσει να κατευθύνουν αποκλειστικά προς το Κράτος τα θρησκευτικά συναισθήματα των πολιτών τους, έτσι ώστε να μην είναι αναγκασμένοι να μοιράζονται την εξουσία τους με την Εκκλησία.

Είναι γεγονός ότι οι μεγάλοι πρωτοπόροι του σύγχρονου Συνταγματικού Κράτους έχουν τονίσει την αναγκαιότητα της θρησκείας για την ευημερία της κυβερνητικής εξουσίας, όπως ακριβώς έκαναν παλιότερα οι υπερασπιστές της Απόλυτης Μοναρχίας. Έτσι, ο Ρουσσώ, που στο έργο του "Το Κοινωνικό Συμβόλαιο" προκάλεσε ανεπανόρθωτα τραύματα στην Απόλυτη Μοναρχία, διακήρυξε ξεκάθαρα ότι:

"Για να μπορέσει ένας λαός που μόλις γεννιέται να

μάθει να εκτιμά τα απαραβίαστα θεμέλια της πολιτικής και να υπακούει στους στοιχειώδεις κανόνες του κρατικού δικαίου, είναι αναγκαίο το αποτέλεσμα να καταστεί αιτία. Το κοινωνικό πνεύμα, που αποτελεί τον σκοπό την νομοθεσίας, θα πρέπει να αποτελεί εκ των προτέρων την καθοδηγητική αρχή αυτής της ίδιας της νομοθεσίας και οι άνθρωποι θα πρέπει, πριν ακόμη από τη θέσπιση των νόμων, να είναι συγκροτημένοι, όπως ακριβώς θα συγκροτηθούν αργότερα μέσω αυτών των ίδιων των νόμων. Αλλά, από τη στιγμή που ο νομοθέτης δεν μπορεί ούτε να εξαναγκάσει ούτε να πείσει, είναι αναγκαίο να καταφύγει σε μία ανώτερη δύναμη, η οποία, χωρίς εξωτερική πίεση και χωρίς να υποχρεούται να τους πείσει, είναι ικανή να ενθουσιάσει τους ανθρώπους. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίον οι ιδρυτές του έθνους αισθάνθηκαν, σ' όλες τις εποχές, την ανάγκη, να καταφεύγουν στον Ουρανό και να τιμούν τους Θεούς για πολιτικούς λόγους. Μόνον έτσι οι άνθρωποι, που εξαρτώνται και από τους νόμους του Κράτους και από τους νόμους της φύσης, θα υπάκουαν εκουσίως στη δύναμη εκείνη που δημιούργησε και τον άνθρωπο και το κράτος και θα υπέμεναν με κατανόηση το βάρος που θα τους επέβαλλε η δημόσια ευτυχία. Είναι γι' αυτόν τον ύψιστο λόγο, ο οποίος υπερβαίνει το πνευματικό επίπεδο των απλών ανθρώπων, που ο νομοθέτης βάζει τις αποφάσεις του στο στόμα της Θεότητας, έτσι ώστε να προσελκύει με το κύρος της ανωτέρας δυνάμεως εκείνους που δεν πειθαρχούν στην ανθρώπινη σοφία".⁴

4. Ζαν Ζακ Ρουσσώ: "Το Κοινωνικό Συμβόλαιο", Βιβλίο Β', Κεφάλαιο Ζ'.

Ο Ροβεσπιέρος ακολούθησε κατά γράμμα το δάσκαλό του και έστειλε τους Εμπερτιστές και τους λεγόμενους "Λυσσαομένους" στο ικρίωμα, επειδή η αντιθρησκευτική τους προπαγάνδα, που στην πραγματικότητα ήταν αντιεκκλησιαστική, μείωνε το σεβασμό προς το Κράτος και υπονόμει το ηθικό του θεμέλιο. Οι φτωχοί Εμπερτιστές! Ήταν και αυτοί άκαμπτοι στην πίστη τους, όπως ο "Αδιάφθορος" και το ποίμνιό του της Γιακωβίνικης εκκλησίας, αλλά η λατρευτική τους ορμή κινήθηκε σε διαφορετικές γραμμές και δεν μπορούσαν να αναγνωρίσουν καμία ανώτερη δύναμη από εκείνην του Κράτους, που ήταν γι' αυτούς τα άγια των αγίων. Υπήρξαν καλοί πατριώτες και όταν μιλούσαν για το "Έθνος" διακατέχονταν από την ίδια θρησκευτική ζέση που διακατέχει τον θεοσεβή Καθολικό, όταν μιλά για το Θεό του. Αλλά, δεν ήταν αυτοί οι νομοθέτες της χώρας και, συνεπώς, δεν κατείχαν εκείνον τον περίφημο "ύψιστο λόγο", που, σύμφωνα με τον Ρουσσώ, υπερβαίνει το πνευματικό επίπεδο των απλών ανθρώπων και που την απόφασή του ο νομοθέτης προσέχει να την επιβεβαιώσει διά του στόματος της θεότητας.

Ο Ροβεσπιέρος, φυσικά, κατείχε αυτόν τον "ύψιστο λόγο". Ένοιωθε τον εαυτό του να είναι ο νομοθέτης της "της μίας και αδιαίρετης Δημοκρατίας": επομένως, αποκαλούσε τον αθεϊσμό "μία αριστοκρατική υπόθεση" και τους οπαδούς του πράκτορες του Ουίλιαμ Πιτ. Όπως ακριβώς και σήμερα, οι Μπολσεβίκοι, προκειμένου να διεγείρουν την απέχθεια των πιστών, καταγγέλλουν σαν "αντιεπαναστατική" κάθε ιδέα που δεν τους ικανοποιεί. Σε ταραγμένους καιρούς, ένας τέτοιος χαρακτηρισμός είναι θανατη-

φόρα επικίνδυνος και ισοδύναμος με το "Θανατώστε τον βλασφήμησης το Θεό!". Αυτό έπρεπε να το μάθουν και οι Εμπερτιστές, καθώς και τόσοι άλλοι πριν και μετά απ' αυτούς. Ήταν πιστοί, αλλά όχι ορθόδοξοι: συνεπώς, έπρεπε να τους πείσει η γκιλλοτίνα, όπως στο παρελθόν έπειθε τους αιρετικούς ο διά πυράς θάνατος.

Στο μεγάλο του λόγο μπροστά στη Συμβατική για την υπεράσπιση της πίστης στο Υπέρτατο Ον, ο Ροβεσπιέρος δεν ανέπτυξε σχεδόν καμία πρωτότυπη ιδέα. Προσέφυγε στο "Κοινωνικό Συμβόλαιο" του Ρουσσώ, το οποίο σχολίασε σχοινοτενώς, όπως το συνήθιζε. Αισθανόταν την αναγκαιότητα μιας κρατικής θρησκείας για τη Δημοκρατική Γαλλία και η λατρεία του Υπέρτατου Όντος του ήταν χρήσιμη για να τοποθετήσει τη σοφία της πολιτικής του στο στόμα της θεότητας και για να την προικίσει με το φωτιστέφανο της θεϊκής βούλησης.

Η Συμβατική αποφάσισε να δημοσιεύσει αυτόν τον λόγο σε ολόκληρη τη Γαλλία, να τον μεταφράσει σε όλες τις γλώσσες, δίνοντας, έτσι, στο απεχθές δόγμα του αθεϊσμού ένα θανατηφόρο πλήγμα, και να γνωστοποιήσει σε όλον τον κόσμο την αληθινή ομολογία πίστεως του Γαλλικού λαού. Η Λέσχη των Γιακωβίνων του Παρισιού έσπευσε να αναγγείλει τη λατρεία της προς το Υπέρτατο Ον, με μία ιδιαίτερα αξιομνημόνευτη διακήρυξή της. Το περιεχόμενό της, όπως και αυτό του λόγου του Ροβεσπιέρου, βασιζόταν πλήρως στις ιδέες του Ρουσσώ. Αναφερόταν με ιδιαίτερη ευχαρίστηση σε ένα απόσπασμα του Τέταρτου βιβλίου του "Κοινωνικού Συμβολαίου", που έχει ως εξής:

"Υπάρχει μία σαφώς πολιτική ομολογία πίστεως και ο

καθορισμός των άρθρων της ανήκει αποκλειστικά στην ηγεσία του Κράτους. Δεν πρόκειται τόσο για ένα θρησκευτικό δόγμα όσο για καθολικής ισχύος αρχές, που χωρίς την καθοδήγησή τους δεν μπορεί να γίνει κάποιος ούτε καλός πολίτης ούτε αφοσιωμένος υπήκοος. Το Κράτος, χωρίς να έχει το δικαίωμα να υποχρεώσει κάποιον να πιστέψει αυτές τις αρχές, μπορεί να εξορίσει οποιονδήποτε δεν τις πιστεύει, όχι ως αμαρτωλό, αλλά ως κάποιον που παραβίασε το Κοινωνικό Συμβόλαιο και που είναι ανίκανος να αγαπήσει το νόμο και τη δικαιοσύνη με όλη του την καρδιά, ανίκανος να θυσιάσει, όταν παραστεί ανάγκη, και την ίδια του τη ζωή για το καθήκον του. Εάν κάποιος, μετά τη δημόσια αποδοχή αυτών των πολιτικών άρθρων της πίστης, συμπεριφέρεται ως ένας άπιστος, θα πρέπει να τιμωρηθεί με την ποινή του θανάτου, διότι έχει διαπράξει το μέγιστο όλων των εγκλημάτων· έχει ψευδορκήσει ενσυνειδήτως ενώπιον του νόμου".

Η νεαρή Γαλλική Δημοκρατία είχε να αντιμετωπίσει, ως πρόσφατη εξουσία, πολλές δυσκολίες. Δεν είχε ακόμη τη δική της παράδοση και, επί πλέον, είχε προέλθει από την ανατροπή ενός παλιού συστήματος κυριαρχίας, του οποίου οι βαθειά ριζωμένοι θεσμοί επιζούσαν ακόμη σε μεγάλα τμήματα του λαού. Συνεπώς, στην περίπτωση της, επιβαλλόταν, περισσότερο από κάθε άλλο Κράτος, να στερεώσει την καινούργια της εξουσία μέσα στη θρησκευτική συνείδηση του λαού. Είναι αλήθεια ότι οι κάτοχοι της νέας εξουσίας προίκισαν το Κράτος με θεϊκές ιδιότητες και ανύψωσαν τη λατρεία του "Εθνους" σε μια νέα θρησκεία, που γέμισε τη Γαλλία με ακαλίνωτο εν-

θουσιασμό. Αλλά, αυτό συνέβη μέσα στη μέθη της μεγάλης Επανάστασης, της οποίας οι σφοδρές θύελλες επρόκειτο να γκρεμίσουν τον παλιό κόσμο. Αυτή η έκσταση δεν μπορούσε να διαρκέσει για πάντα και επρόκειτο να αρχίσει η αντίστροφη μέτρηση, όταν η αυξανόμενη αποκατάσταση της ηρεμίας θα δημιουργούσε το έδαφος για πιο σωστές σκέψεις. Διότι απ' αυτή τη νέα θρησκεία έλειπε η παράδοση, που αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα δομικά στοιχεία της θρησκευτικής συνείδησης. Συνεπώς, ήταν η λογική της εδραίωσης του Κράτους που οδήγησε τον Ροβεσπιέρο να εκδιώξει από το ναό τη "Θεά του Λόγου" και να την αντικαταστήσει με τη λατρεία του "Υπέρτατου Όντος". Με τον τρόπο αυτό, εξασφάλισε για τη "Μία και αδιαίρετη Δημοκρατία" το απαραίτητο άγιο φωτιστέφανο.

Η πρόσφατη ιστορία, επίσης, μας παρέχει και άλλα τέτοια παραδείγματα. Αρκεί να σκεφθούμε μόνον τη συμμαχία του Μουσσολίνι με την Καθολική Εκκλησία. Ο Ροβεσπιέρος δεν είχε ποτέ αρνηθεί την ύπαρξη του Θεού ούτε και ο Ρουσσώ. Ο Μουσσολίνι, όμως, ήταν ένας διακηρυγμένος άθεος και ένας φοβερός αντίπαλος κάθε θρησκευτικής πίστης· και ο φασισμός, πιστός στις αντικληρικές παραδόσεις της Ιταλικής μπουρζουαζίας, εμφανίσθηκε στην αρχή ως ένας κατηγορηματικός αντίπαλος της Εκκλησίας. Αλλά, ο Μουσσολίνι, ως ένας ευφυής θεολόγος του Κράτους, κατάλαβε σύντομα ότι η εξουσία του μπορούσε να έχει διάρκεια, μόνον εάν κατόρθωνε να ριζώσει στο αίσθημα εξάρτησης των υπηκόων του και να προσλάβει ένα φαινομενικό θρησκευτικό χαρακτήρα. Με αυτό το κίνητρο, δημιούργησε τη νέα

θρησκεία του ακραίου εθνικισμού, ο οποίος, με την εγωϊστική του αποκλειστικότητα και το βίαιο διαχωρισμό του από όλες τις άλλες ανθρώπινες ομάδες, δεν αναγνώριζε καμιά ανώτερη ιδέα από αυτήν του φασιστικού Κράτους και του προφήτη του, του Ντούτσε.

Όμως, και ο Μουσσολίνι, όπως και ο Ροβεσπιέρος, αισθάνθηκε ότι από το δόγμα του έλειπε η παράδοση και ότι η νεαρή εξουσία του δεν ήταν επιβλητική. Αυτό τον έκανε προσεκτικό. Η εθνική παράδοση της Ιταλίας δεν είχε την εύνοια της Εκκλησίας. Δεν είχε ακόμη λησμονηθεί ότι ο Παπισμός υπήρξε κάποτε ένας από τους επικίνδυνους αντιπάλους της εθνικής ενοποίησης, που επιτεύχθηκε μόνον έπειτα από μία ανοικτή σύγκρουση με το Βατικανό. Αλλά, οι άνθρωποι του Ιταλικού Risorgimento, οι δημιουργοί της Ιταλικής εθνικής ενοποίησης, δεν χαρακτηρίζονταν από αντιθρησκευτική στάση. Οδηγήθηκαν, κατ' ανάγκην, να ακολουθήσουν μία αντικληρική πολιτική, εξ αιτίας της στάσης του Βατικανού. Δεν ήταν καθόλου άθεοι. Ακόμη και αυτός ο φοβερός εχθρός του κλήρου, ο Γαριβάλδης, που στην εισαγωγή των Αναμνήσεών του έχει γράψει ότι *"Ο παπάς είναι η προσωποποίηση του ψεύδους· αλλά ο ψεύτης είναι ληστής και ο ληστής είναι φονιάς και θα μπορούσα να αναφέρω και άλλα αξιόποινα χαρακτηριστικά του κλήρου"*, δεν ήταν απλώς ένας βαθειά θρησκευόμενος άνθρωπος, όπως έδειξαν οι εθνικιστικές του προσπάθειες, αλλά η όλη του αντίληψη για τη ζωή είχε τις ρίζες της στην πίστη του στο Θεό. Έτσι, το έβδομο από τα Δώδεκα Άρθρα του, που υποβλήθηκαν προς έγκριση στο Συνέδριο της "Συμμαχίας για την Ειρήνη και την

Ελευθερία", που συγκλήθηκε στη Γενεύη το 1867, όριζε: *"Το Συνέδριο υιοθετεί τη θρησκεία του Θεού και κάθε μέλος του υποχρεούται να συμβάλλει στη διάδοσή της σε ολόκληρο τον κόσμο"*.

Και ο Ματσίνι, ο ηγέτης της Νέας Ιταλίας και η σημαντικότερη μορφή, μετά τον Γαριβάλδη, του αγώνα για την Ιταλική εθνική ενοποίηση, υπήρξε στα βάθη της ψυχής του διαποτισμένος από μία ισχυρότατη θρησκευτική πίστη. Η όλη του φιλοσοφία ήταν ένα παράξενο μείγμα θρησκευτικής ηθικής και εθνικο-πολιτικών επιδιώξεων, που, παρά τη δημοκρατική της όψη, είχε έναν εξ ολοκλήρου δεσποτικό χαρακτήρα. Το σύνθημά του "Θεός και Λαός" εξέφραζε θαυμάσια το σκοπό του, διότι το έθνος αποτελούσε γι' αυτόν μια θρησκευτική ιδέα, που προσπαθούσε να την περιορίσει μέσα στα πλαίσια μιας πολιτικής εκκλησίας.

Ο Μουσσολίνι, όμως, και μαζί του οι πολυάριθμοι ηγέτες του Ιταλικού φασισμού δεν βρίσκονταν σ' αυτήν την αξιοζήλευτη θέση. Είχαν υπάρξει φοβεροί ανταγωνιστές όχι μόνον της Εκκλησίας, αλλά και της ίδιας της θρησκείας. Ένα τέτοιο παρελθόν αποτελούσε ένα βαρύ φορτίο, ιδιαίτερα σε μια χώρα της οποίας η πρωτεύουσα υπήρξε για εκατοντάδες χρόνια το κέντρο μιας ισχυρής Εκκλησίας, με χιλιάδες ανθρώπους στη διάθεσή της, οι οποίοι, με άνωθεν εντολές, ήταν πάντοτε ικανοί να διατηρούν στη μνήμη του λαού ζωντανό αυτό το περιβόητο παρελθόν της ηγεσίας του Φασιστικού Κράτους. Κατά συνέπεια, ήταν ενδεδειγμένο από τις περιστάσεις για τον Ιταλικό φασισμό να έλθει σε μια συμφωνία με την εκκλησιαστική εξουσία. Κάτι τέτοιο, βέβαια, δεν ήταν

εύκολο, διότι μεταξύ του Βατικανού και του Ιταλικού Κράτους ορθωνόταν η 20^η Σεπτεμβρίου του 1870, όταν τα στρατεύματα του Βίκτωρος Εμμανουήλ εισήλθαν στη Ρώμη και έθεσαν τέλος στην κοσμική εξουσία του Παπικού Κράτους. Αλλά, ο Μουσσολίνι ήταν έτοιμος για κάθε θυσία. Για να εξασφαλίσει την ειρήνη με το Βατικανό, αναδημιούργησε, αν και σε μικρογραφία, τα Παπικά Κράτη. Αποζημίωσε οικονομικά τον Πάπα για την αδικία που κάποτε είχε υποστεί ένας εκ των προκατόχων του, αναγνώρισε τον Καθολικισμό ως επίσημη θρησκεία του Κράτους και παρέδωσε στο Ιερατείο ένα σημαντικό τμήμα των θεσμών της δημόσιας εκπαίδευσης.

Ωπωςδήποτε, δεν ήταν οι θρησκευτικοί ή οι ηθικοί λόγοι που ώθησαν τον Μουσσολίνι σ' αυτό το βήμα, αλλά οι ψυχροί εξουσιαστικοί του υπολογισμοί. Χρειαζόταν ένα ηθικό στήριγμα για την πραγματοποίηση των ιμπεριαλιστικών του σχεδίων και δεν μπορούσε παρά να ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για την άρση των υποψιών, που είχαν απέναντί του οι άλλες χώρες. Συνεπώς, αναζήτησε επαφή με την εξουσία εκείνη που είχε ανταπεξέλθει επιτυχώς, για μεγάλο χρονικό διάστημα, σε όλες τις θύελλες των καιρών και που η ισχυρή παγκόσμια οργάνωσή της μπορούσε, υπό συγκεκριμένες συνθήκες, να αποδειχθεί πολύ επικίνδυνη γι' αυτόν. Εάν πέτυχε την καλύτερη συναλλαγή, είναι ένα ζήτημα που δεν μας απασχολεί εν προκειμένω. Αλλά, το γεγονός ότι υποχρεώθηκε ο ίδιος ο "πανίσχυρος Ντούτσε" να ανοίξει εκ νέου τις πύλες του Βατικανού και να θέσει τέλος στη "φυλάκιση των Παπών" είναι μία από τις παραξενιές της ιστορίας, που έχει συνδεθεί περισσότερο απ' οτιδήποτε

άλλο με το όνομα του Μουσσολίνι. Ακόμη και ο φασισμός υποχρεώθηκε, τελικά, να αναγνωρίσει ότι καμία μόνιμη εξουσία δεν μπορεί να θεμελιωθεί στο ρετσινόλαδο, τις δολοφονίες και τα πογκρόμ, όσο και αν αυτά είναι απαραίτητα για την εσωτερική πολιτική του φασιστικού Κράτους. Γι' αυτό, ο Μουσσολίνι άφησε στην άκρη το "φασιστικό θαύμα", με το οποίο υποστήριζε ότι αναγεννήθηκε ο Ιταλικός λαός, προκειμένου "Η Ρώμη να γίνει, για τρίτη φορά, η καρδιά του κόσμου". Έτσι, αναζήτησε επαφή με την εξουσία εκείνη που αντλούσε τη μυστική της δύναμη από τη χιλιετή παράδοση και που ήταν, κατά συνέπεια, πολύ δύσκολο να υπονομευθεί.

Στη Γερμανία, όπου οι ηγέτες του νικηφόρου φασισμού δεν είχαν ούτε την προσαρμοστικότητα ούτε τη διορατικότητα του Μουσσολίνι και που πίστεψαν, μέσα στη βλακώδη τους άγνοια των πραγματικών γεγονότων, ότι ολόκληρη η ζωή ενός λαού μπορούσε να αλλάξει σύμφωνα με τα καπρίτσια των αναιμικών τους θεωριών, υποχρεώθηκαν να πληρώσουν ακριβώς αυτό τους το σφάλμα. Εν τούτοις, ο Χίτλερ και οι πνευματικοί του σύμβουλοι κατάλαβαν ότι το λεγόμενο "ολοκληρωτικό Κράτος" πρέπει να έχει τις ρίζες του στις παραδόσεις των μαζών, προκειμένου να αποκτήσει μονιμότητα· αλλά, αυτό που αποκαλούσαν παράδοση ήταν εν μέρει το προϊόν της νοσηρής τους φαντασίας και εν μέρει ιδέες που είχαν πεθάνει προ πολλών αιώνων μέσα στα μυαλά των ανθρώπων. Ακόμη και οι Θεοί γερνούν και πεθαίνουν και πρέπει να αντικατασταθούν με άλλους, καταλληλότερους για τις θρησκευτικές ανάγκες της συγκεκριμένης εποχής. Ο μονόφθαλμος Wotan και η χαριτω-

μένη Freia με τα χρυσά μήλα της ζωής δεν είναι παρά σκιές ενός πολύ μακρυνού παρελθόντος, που κανένας "μύθος του εικοστού αιώνα" δεν μπορεί να επαναφέρει στη ζωή. Συνεπώς, η ψευδαίσθηση μιας νέας "Γερμανικής Χριστιανοσύνης πάνω σε Γερμανικές βάσεις" ήταν απείρως παράλογη και εξοργιστικά βλακώδης.

Επ' ουδενί τρόπω, δεν ήταν ο βίαιος και αντιδραστικός χαρακτήρας της πολιτικής του Χίτλερ που προκάλεσε την αντίθεση του Καθολικού και του Προτεσταντικού κλήρου στο Gleichschaltung της Εκκλησίας. Ήταν η αναμφισβήτητη κατανόηση του γεγονότος ότι αυτή η ανεγκέφαλη επιχείρηση ήταν ανέκκλητα καταδικασμένη να αποτύχει και ο κλήρος ήταν αρκετά έξυπνος για να μην αναλάβει την ευθύνη ενός διακανονισμού, που θα αποδεικνυόταν καταστροφικός για την Εκκλησία. Δεν προσκόμισε κανένα όφελος στους ηγέτες του Τρίτου Ράιχ ο εγκλεισμός σε στρατόπεδα συγκέντρωσης των απείθαρχων ιερέων ούτε και η δολοφονία με γκαγκστερικό τρόπο, κατά τις αιματηρές μέρες του Ιούνη, ορισμένων από τους επιφανέστερους εκπροσώπους του Γερμανικού Καθολικισμού. Δεν μπόρεσαν να κατευνάσουν τη θύελλα και αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν. Ο Χίτλερ, που μπόρεσε να συντρίψει καθολοκληρίαν, χωρίς καμία αξιόλογη αντίσταση, το Γερμανικό εργατικό κίνημα με τα εκατομμύρια των εργαζομένων, δάγκωσε, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ένα σκληρό καρύδι που δεν μπόρεσε να το σπάσει. Ήταν η πρώτη ήττα της εσωτερικής του πολιτικής και οι συνέπειές της δεν μπορούν να υπολογισθούν ακόμη· διότι οι δικτατορίες, εν συγκρίσει με οποιαδήποτε άλλη μορφή διακυβέρνησης, πλήττονται πε-

ρισσότερο από τέτοιου είδους αποτυχίες.

Οι ηγέτες της Ρωσικής Επανάστασης βρέθηκαν αντιμετώπι με μία Εκκλησία τόσο ταυτισμένη, και στην πραγματικότητα ενοποιημένη, με τον Τσαρισμό ώστε ήταν αδύνατος ένας συμβιβασμός μαζί της· ήταν υποχρεωμένοι να την αντικαταστήσουν με κάτι άλλο. Και το έκαναν με τη μετατροπή του κολλεκτιβιστικού Κράτους σε παντογνώστη και παντοδύναμο Θεό, με Προφήτη του τον Λένιν, που, πεθαίνοντας σε μια αρκετά πρόσφορη εποχή, αγιοποιήθηκε αμέσως. Η φωτογραφία του αντικαθιστά τις χριστιανικές εικόνες και εκατομμύρια κάνουν προσκύνημα στο Μουσωλείο του και όχι στον ιερό τάφο κάποιου αγίου.

Αν και φαίνεται εικονοκλαστικό, αυτό το έργο είναι, στην πραγματικότητα, πολύτιμο για το Μπολσεβίικο Κράτος, διότι καθαρίζει το έδαφος από τις δεισιδαιμονίες ανοπίες και το προετοιμάζει για την αποδοχή εκείνης της λεπτεπίλεπτης δομής που θα απαιτείται, όταν θα αναδυθεί η υπνώτιουσα πνευματικότητα του ανθρώπου, που είναι, όπως πράγματι έχει λεχθεί, στη βαθύτερή της ουσία αθεράπευτα θρησκευτική.

Η όλη θρησκευτική πολιτική της σημερινής Ρωσικής Κυβέρνησης είναι, στην πραγματικότητα, μόνο μία επανάληψη του μεγάλου κινήματος των Εμπερτιστών της Γαλλικής Επανάστασης. Οι δραστηριότητες της Συμμαχίας των Ρώσων Αθεϊστών, που υποστηρίζονται από την κυβέρνηση, κατευθύνονται αποκλειστικά εναντίον των παλιών μορφών Εκκλησιαστικής πίστης, αλλά, επ' ουδενί τρόπω, εναντίον της πίστης αυτής καθεαυτής. Στην πραγματικότητα, ο Ρωσικός κυβερνητικός αθεϊσμός

αποτελεί μία θρησκευτική κίνηση, με τη μόνη διαφορά ότι οι αυταρχικές και θρησκευτικές αρχές της αποκεκαλυμμένης θρησκείας έχουν μεταφερθεί στο πολιτικό πεδίο. Η περίφημη αντιθρησκευτική εκπαίδευση της Ρωσικής νεολαίας, που έχει ξεσηκώσει θύελλα διαμαρτυριών από όλες τις εκκλησιαστικές οργανώσεις, είναι, στην πραγματικότητα, μια αυστηρώς θρησκευτική εκπαίδευση, που καθιστά το Κράτος κέντρο όλων των θρησκευτικών δραστηριοτήτων. Θυσιάζει τη φυσική θρησκεία των ανθρώπων στο αφηρημένο δόγμα καθορισμένων πολιτικών θεμελιωδών αρχών, που εγκαθιδρύονται από το Κράτος. Η παραβίαση αυτών των θεμελιωδών αρχών αποτελεί ταμπό στη σύγχρονη Ρωσσία, όπως ακριβώς συνέβαινε με τις αιρέσεις, όταν παραβίαζαν την αυθεντία της παλιάς Εκκλησίας. Η πολιτική διαφωνία δεν συναντά θερμότερη υποδοχή από τους εκπροσώπους της Ρωσικής Κρατικής δικτατορίας απ' ό,τι συναντούσαν οι θρησκευτικές αιρέσεις από την Παπική Εκκλησία. Η πολιτική θρησκεία του Μπολσεβίικου Κράτους, όπως και κάθε άλλη θρησκεία, έχει ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της εξάρτησης του ανθρώπου από μία ανώτερη δύναμη και τη διαιώνιση της πνευματικής του σκλαβιάς.

* * * * *

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3:
Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Η ΘΕΜΕΛΙΩΔΗΣ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ. ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ. ΠΑΠΙΣΜΟΣ. Η ΑΥΤΟΥΣΤΙΝΕΙΑ "ΠΟΛΙΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ". Η ΑΓΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑ. Ο ΑΓΩΝΑΣ ΓΙΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο Ζ'. ΙΝΝΟΚΕΝΤΙΟΣ Ο Γ'. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΣΤΟΥΣ ΚΑΤΟΧΟΥΣ ΤΗΣ. Η ΡΩΜΗ ΚΑΙ ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΟΙ. Ο ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΣ ΚΑΙΣΑΡΙΣΜΟΣ. Ο ΑΓΩΝΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΡΩΜΗ. Η ΞΕΝΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ. Ο ΚΑΤΑΠΟΝΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΑΛΙΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ. ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΕΙΑ. ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΟΥΛΟΠΑΡΟΙΚΙΑ. Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ. ΚΑΡΛΟΜΑΓΝΟΣ ΚΑΙ ΠΑΠΙΣΜΟΣ. Η ΔΙΑΜΑΧΗ ΜΕΤΑΞΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΚΑΙ ΠΑΠΑ.

Κάθε εξουσία παρακινείται από τον πόθο να είναι η μόνη εξουσία, διότι η ουσία του είναι της έγκειται στο να είναι απόλυτη και, συνεπώς, στο να αντιτίθεται σε κάθε φραγμό, που της υπενθυμίζει τα όρια της επιρροής της. Η εξουσία είναι η ενεργός συνείδηση της αυθεντίας. Όπως ο Θεός, δεν μπορεί να ανεχθεί δίπλα της κανέναν άλλο Θεό. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίον ξεσπάει αμέσως ένας αγώνας για την ηγεμονία, μόλις εμφανίζονται ταυτοχρόνως διαφορετικές ομάδες εξουσίας ή υποχρεώ-

νονται να συνευρίσκονται ως γείτονες σε μία συγκεκριμένη εδαφική περιοχή. Από τη στιγμή που ένα Κράτος αποκτήσει τη δύναμη εκείνη που του επιτρέπει να χρησιμοποιήσει, κατά τρόπον αποφασιστικό, την εξουσία του, δεν θα ικανοποιηθεί, παρά μόνον όταν θα κυριαρχήσει πάνω σ' όλα τα γειτονικά του Κράτη και θα τα υποτάξει στη βούλησή του. Για όσο χρονικό διάστημα, δεν είναι ακόμη αρκετά ισχυρό για την πραγμάτωση αυτής της ολικής κυριαρχίας, είναι πρόθυμο για συμβιβασμούς, αλλά, μόλις αισθανθεί τον εαυτό του ισχυρό, δε θα δισταίσει να χρησιμοποιήσει κάθε μέσο για την επέκταση της κυριαρχίας του, διότι η βούληση για εξουσία ακολουθεί τους δικούς της νόμους, που το Κράτος μπορεί να τους αποκρύψει, αλλά ποτέ δε θα τους απορρίψει.

Η επιθυμία να υπαγάγει τα πάντα στην κυριαρχία της, να ομογενοποιήσει μηχανικά και να υποτάξει στη βούλησή της κάθε κοινωνική δραστηριότητα, αποτελεί τη θεμελιώδη αρχή κάθε εξουσίας. Αυτή η αρχή παραμένει अपαράλλακτη και όταν έχουμε να κάνουμε με το πρόσωπο του Απόλυτου Μονάρχη των παλιών καιρών και όταν αναφερόμαστε στην εθνική ενότητα μιας συνταγματικά εκλεγμένης αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης και όταν, επίσης, έχουμε να κάνουμε με τους συγκεκριμένους στόχους ενός κόμματος, που έχει ως σύνθημά του την κατάληψη της εξουσίας. Η θεμελιώδης αρχή του εγκλεισμού κάθε κοινωνικής δραστηριότητας μέσα σε μία καθορισμένη και αναλλοίωτη νόρμα αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση κάθε βούλησης για εξουσία. Από εδώ προέρχεται η ανάγκη για εξωτερικά σύμβολα, που παριστάνουν την ψευδαίσθηση μιας χειροπιαστής ενό-

τητας, εκφρασμένης στο πρόσωπο της εξουσίας, στο μυστικό μεγαλείο της οποίας μπορεί να ριζώσει η σιωπηλή ευλάβεια του πιστού υπήκοου. Αυτό κατανοήθηκε σαφέστατα από τον ντε Μαιστρ, όταν είπε: *"Χωρίς τον Πάπα, δεν υπάρχει καμία κυριαρχία· χωρίς κυριαρχία, καμία ενότητα· χωρίς ενότητα, καμία αυθεντία· χωρίς αυθεντία, καμία πίστη"*.

Επίσης, χωρίς αυθεντία και χωρίς πίστη, δεν υπάρχει κανένα αίσθημα εξάρτησης του ανθρώπου από μία ανώτερη δύναμη· εν ολίγοις, καμία θρησκεία. Και η πίστη αναπτύσσεται ανάλογα με την επέκταση της σφαίρας επιρροής της, ανάλογα με το πεδίο δράσης της αυθεντίας της. Οι κάτοχοι της εξουσίας παρακινούνται πάντοτε από την επιθυμία επέκτασης της επιρροής τους και, στην περίπτωση που δεν είναι ικανοί να την επεκτείνουν, προσπαθούν να δημιουργήσουν στους πιστούς υπηκόους τους την ψευδαίσθηση του απεριόριστου της επιρροής τους για να δυναμώσει η πίστη τους. Ως παράδειγμα μπορούμε να αναφέρουμε τους φανταστικούς τίτλους των δεσποτών της Ανατολής.

Όμως, όπου παρουσιάζεται η ευκαιρία, οι κάτοχοι της εξουσίας δεν μένουν ικανοποιημένοι με τους ματαιόδοξους τίτλους· προσπαθούν, χρησιμοποιώντας όλα τα τεχνάσματα της διπλωματικής πανουργίας και κάθε κτηνώδη βία, να διευρύνουν την εξουσία τους εις βάρος των άλλων ομάδων εξουσίας. Ακόμη και στις πιο μικρές ομάδες εξουσίας, υπάρχει εν υπνώσει, σαν μία κρυμμένη σπίθα, η βούληση για παγκόσμια κυριαρχία· και μολονότι μόνον κάτω από ιδιαίτερα ευνοϊκές συνθήκες μπορεί να μετατραπεί σε καταστρεπτική φλόγα, αυτή η

βούληση παραμένει πάντοτε ζωντανή, έστω και ως μυστικός πόθος. Υπάρχει ένα βαθύ νόημα στην περιγραφή, που μας δίνει ο Ραμπελέ στον "Γαργαντούα", για τον ασήμαντο Βασιλιά, τον Πικρόχολο, τον οποίον η μετριοπαθής και συγκαταβατική ιδιοσυγκρασία του γείτονά του τον έκανε τόσο θρασύ, ώστε, βαυκαλιζόμενος με τις τρελλές συμβουλές των Συμβούλων του, φανταζόταν ήδη τον εαυτό του σαν έναν νέο Αλέξανδρο. Ο κάτοχος της εξουσίας δεν θα είναι ποτέ ευχαριστημένος, για όσο χρονικό διάστημα βλέπει ότι μία περιοχή δεν έχει υποταχθεί ακόμη σ' αυτόν, διότι η βούληση για εξουσία είναι ένας ακόρεστος πόθος, που αναπτύσσεται και δυναμώνει μετά από κάθε επιτυχία. Η ιστορία του θλιμμένου Αλέξανδρου, που ξέσπασε σε κλάματα, επειδή δεν υπήρχαν πλέον άλλοι κόσμοι για να τους κατακτήσει, έχει μία συμβολική σημασία: μας παρουσιάζει με τη μέγιστη σαφήνεια την αληθινή ουσία κάθε αγώνα για την εξουσία.

Το όνειρο της οικοδόμησης μιας παγκόσμιας Αυτοκρατορίας δεν είναι αποκλειστικά ένα φαινόμενο της αρχαίας ιστορίας. Αποτελεί τη λογική συνέπεια κάθε εξουσιαστικής δραστηριότητας και δεν περιορίζεται σε μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Από τη στιγμή που ο Καισαρισμός διείσδυσε στην Ευρώπη, το όραμα της παγκόσμιας κυριαρχίας δεν εξαφανίστηκε ποτέ από τον πολιτικό ορίζοντα, μολονότι έχει υποστεί πολλές αλλαγές λόγω της δημιουργίας νέων κοινωνικών συνθηκών. Όλες οι μεγάλες προσπάθειες για την επίτευξη της παγκόσμιας κυριαρχίας, όπως η βαθμιαία ανάπτυξη του Παπισμού, η δημιουργία της Αυτοκρατορίας του Καρλομάγνου (δύο επιδιώξεις που αποτέλεσαν τη βάση της

διαμάχης μεταξύ της Αυτοκρατορικής και της Παπικής εξουσίας), η δημιουργία των μεγάλων Ευρωπαϊκών Δυναστειών και η πάλη για την παγκόσμια ηγεμονία μεταξύ των μεταγενέστερων Εθνικών Κρατών, έχουν πάντοτε εκτυλιχθεί σύμφωνα με το Ρωμαϊκό μοντέλο. Και παντού η ενοποίηση των πολιτικών και κοινωνικών εξουσιαστικών παραγόντων εκδηλώθηκε σύμφωνα με το ίδιο σχήμα, που είναι χαρακτηριστικό του τρόπου με τον οποίον δημιουργείται κάθε εξουσία.

Ο Χριστιανισμός είχε ξεκινήσει ως ένα μαζικό επαναστατικό κίνημα και με το δόγμα του περί της ισότητας όλων των ανθρώπων μπροστά στο Θεό είχε υπονομεύσει τα θεμέλια του Ρωμαϊκού Κράτους. Γι' αυτό, παρατηρήθηκε μία άγρια καταδίωξη των οπαδών του. Το Ρωμαϊκό Κράτος προσπαθούσε να καταστείλει κάθε έκφραση αμφισβήτησής του, που απέρρευε από τα Χριστιανικά δόγματα. Ακόμη και μετά την αναγόρευση του Χριστιανισμού σε Κρατική Θρησκεία από τον Κωνσταντίνο, οι πρωταρχικοί του στόχοι διατηρήθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα μεταξύ των Χιλιαστών και των Μανιχαίων, αν και αυτοί δεν είχαν τη δύναμη να ασκήσουν μία αποφασιστική επιρροή στην περαιτέρω ανάπτυξη του Χριστιανισμού.

Από πολύ νωρίς, από τον τρίτο ήδη αιώνα, ο Χριστιανισμός είχε πλήρως προσαρμοσθεί στις υπάρχουσες συνθήκες. Το πνεύμα της θεολογίας είχε επικρατήσει πάνω στις ζωτικές προσδοκίες των μαζών. Το χριστιανικό κίνημα συνδέθηκε πολύ στενά με το Κράτος, που αρχικά το είχε καταδικάσει σαν το "Βασίλειο του Σατανά", και υπό την επιρροή του απέκτησε τη φιλοδοξία για πολιτι-

κή εξουσία. Έτσι, μέσα από τις Χριστιανικές Αδελφότητες δημιουργήθηκε μία Εκκλησία που διαφύλαξε πιστά τις εξουσιαστικές ιδέες των Καισάρων, όταν η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία συνετρίβη από τις θύελλες των μεγάλων μεταναστεύσεων των λαών.

Η έδρα του Επισκόπου της Ρώμης, που βρισκόταν στην ίδια την καρδιά της παγκόσμιας Αυτοκρατορίας, τον εξόπλισε, από την αρχή, με μία κυριαρχική εξουσία πάνω σε όλες τις άλλες Χριστιανικές Εκκλησίες. Διότι η Ρώμη παρέμενε, ακόμη και μετά την πώση της Αυτοκρατορίας, η καρδιά του κόσμου, το κέντρο του, όπου η κληρονομιά των δέκα μέχρι δεκαπέντε πολιτισμικών παραδόσεων διατηρούνταν ζωντανή και που κρατούσε τον κόσμο υπό την ακατανίκητη έλξη της. Από τη Ρώμη, επίσης, πήραν τα νηία της εξουσίας οι νεαρές και άπειρες ακόμη δυνάμεις των βαρβάρων του Βορρά, από τις σφοδρές επιθέσεις των οποίων είχε καταρρεύσει η Αυτοκρατορία των Καισάρων. Η διδασκαλία του Χριστιανισμού, που είχε ήδη εκφυλισθεί, τihάσενσε τις άγριες διαθέσεις τους, περιόρισε τις επιθυμίες τους και αποκάλυψε στους ηγέτες τους νέες μεθόδους, που άνοιξαν απρόσμενους ορίζοντες για τις φιλοδοξίες τους. Με έξυπνους υπολογισμούς, ο ανερχόμενος Παπισμός δάμασε το ακόμη άπειρο δυναμικό των "βαρβάρων" και το κατέστησε εξυπηρετικό των στόχων του. Με τη βοήθεια τους, ο Παπισμός έθεσε τα θεμέλια μιας νέας παγκόσμιας εξουσίας, που επρόκειτο, για πολλούς αιώνες, να καθορίσει τη ζωή των λαών της Ευρώπης.

Όταν ο Αυγουστίνος ετοιμαζόταν να αναπτύξει τις ιδέες του στο έργο του "Η Πόλη του Θεού", ο Χριστιανι-

σμός είχε ήδη υποστεί έναν πλήρη εσωτερικό μετασχηματισμό. Από ένα αντικρατικό κίνημα είχε μετατραπεί σε μία θρησκεία που υποστήριζε το Κράτος και που είχε απορροφήσει πλήθος ξένων στοιχείων. Αλλά, η καινούργια Εκκλησία περιελάμβανε ακόμη στους κόλπους της πολλές και διαφορετικές απόψεις της έλειπε η συστηματικότητα εκείνη που θα ήταν ικανή να δημιουργήσει μία μεγάλη πολιτική ενότητα, η οποία, συνειδητά και με μεγάλη βεβαιότητα, θα οδηγούσε προς τον σαφώς καθορισμένο στόχο μιας νέας παγκόσμιας κυριαρχίας. Ο Αυγουστίνος προσέφερε στην Εκκλησία αυτόν το στόχο. Αισθάνθηκε την τρομερή αποσύνθεση της εποχής του, είδε ότι χιλιάδες δυνάμεις προσπαθούσαν να επιτύχουν χιλιάδες διαφορετικούς στόχους, είδε με ποιόν τρόπο, μέσα σ' αυτό το τρελλό χάος, στροβιλίζονταν αναμεταξύ τους και πώς, σαν νεογέννητες που ήταν, διαλύονταν από τους ανέμους ή πέθαιναν άκαρπες, διότι τους έλειπε ο σκοπός και η κατεύθυνση. Έπειτα από πολλές προσπάθειες, ο Αυγουστίνος κατέληξε στο συμπέρασμα ότι έλειπε από τους ανθρώπους μία ενοποιημένη εξουσία, που θα έθετε ένα τέλος στη δικόνοια και θα συγκέντρωνε τις διεσπαρμένες δυνάμεις στην υπηρεσία ενός ανώτερου σκοπού.

"Η Πόλη του Θεού" του Αυγουστίνου δεν έχει τίποτε το κοινό με την αρχική διδασκαλία του Χριστιανισμού. Ακριβώς γι' αυτόν το λόγο, μπόρεσε να αποτελέσει το θεωρητικό θεμέλιο μιας παγκόσμιας ιδέας του Καθολικού κόσμου, για την οποία η σωτηρία της ανθρωπότητας καθοριζόταν από τους στόχους της Εκκλησίας. Ο Αυγουστίνος κατάλαβε ότι η επικυριαρχία της Εκκλη-

σίας έπρεπε να ριζώσει βαθιά μέσα στην πίστη των ανθρώπων, εάν επρόκειτο να αποκτήσει διάρκεια. Προσπάθησε να προσδώσει σ' αυτήν την πίστη μία βάση, που δεν θα μπορούσε να κλονισθεί από κανέναν οξυδερκή του. Έτσι, έγινε ο πραγματικός θεμελιωτής εκείνης της θεολογικής θεωρίας της ιστορίας, που αποδίδει κάθε ανθρώπινο γεγονός πάνω στη γη στη βούληση του Θεού, την οποία δεν μπορεί να επηρεάσει καθόλου ο άνθρωπος.

Κατά τη διάρκεια του πρώτου αιώνα ο Χριστιανισμός είχε κηρύξει πόλεμο εναντίον των βασικών ιδεών του Ρωμαϊκού Κράτους και εναντίον όλων των θεσμών του, με αποτέλεσμα να δεχθεί πλήθος διωγμών από αυτό το Κράτος. Ο Αυγουστίνος, αντίθετα, υποστήριξε ότι πρόθεσή του δεν ήταν να εναντιωθεί στα κακώς κείμενα του κόσμου, από τη στιγμή που *"όλα τα επίγεια είναι φευγαλέα"* και *"η αληθινή ειρήνη κατοικεί μόνον εν τοις ουρανοίς"*. Κατά συνέπεια, σύμφωνα με τον Αυγουστίνο, *"Ο αληθινός πιστός δεν πρέπει να καταδικάζει τον πόλεμο· αντιθέτως, πρέπει να τον θεωρεί ως ένα αναγκαίο κακό, ως μία τιμωρία επιβεβλημένη στους ανθρώπους από το Θεό. Διότι ο πόλεμος είναι –όπως η πανώλη, ο λιμός και κάθε κακό– η Θεία Δίκη για την τιμωρία των ανθρώπων, για τη βελτίωσή τους και για την προετοιμασία της σωτηρίας τους"*.

Αλλά, για να γίνει κατανοητή στους ανθρώπους η θεϊκή διακυβέρνηση, χρειάζεται μία ορατή εξουσία, διά της οποίας ο Θεός να εκδηλώνει την ιερή του βούληση και να οδηγεί τους αματωλούς στο σωστό δρόμο. Καμία κοσμική εξουσία δεν είναι κατάλληλη γι' αυτή την

αποστολή, διότι το βασίλειο του κόσμου είναι βασίλειο του Σατανά, που πρέπει να ξεπερασθεί, προκειμένου ο άνθρωπος να επιτύχει τη σωτηρία του. Μόνο στην *"Μία Αγία Εκκλησία"*, στην *una sancta ecclesia*, επιφυλάχθηκε και ανατέθηκε από τον ίδιο τον Θεό αυτή η αποστολή. Η Εκκλησία είναι ο μόνος αληθινός εκπρόσωπος της Θεϊκής Βούλησης πάνω στη γη, η καθοδηγητική χείρ της Προνοίας, που μόνο αυτή διαπράττει το σωστό, διότι φωτίζεται από το θεϊκό πνεύμα.

Σύμφωνα με τον Αυγουστίνο, όλα τα ανθρώπινα γεγονότα συνέβησαν σε έξι μεγάλες εποχές, η τελευταία εκ των οποίων άρχισε με τη γέννηση του Χριστού. Συνεπώς, οι άνθρωποι πρέπει να ξέρουν ότι επίκειται το τέλος του κόσμου. Η εγκαθίδρυση, λοιπόν, του βασιλείου του Θεού πάνω στη γη επιβάλλεται επιτακτικά για να σωθούν οι ψυχές από την αιώνια τιμωρία και για να προετοιμασθούν οι άνθρωποι για την ουράνια Ιερουσαλήμ. Από τη στιγμή, όμως, που η Εκκλησία αποτελεί τον μοναδικό κήρυκα της Βουλής του Θεού, πρέπει να είναι οπωσδήποτε αδιάλλακτη, διότι ο ίδιος ο άνθρωπος δεν μπορεί να γνωρίζει το καλό και το κακό. Η Εκκλησία δεν μπορεί να κάνει την παραμικρή παραχώρηση στη λογική του ανθρώπινου πνεύματος, διότι κάθε γνώση είναι ματαιότητα και η ανθρώπινη σοφία δεν μπορεί να υπερσχύσει του Θεού. Έτσι, η πίστη δεν αποτελεί ένα μέσο για την πραγμάτωση ενός σκοπού, αλλά έναν αυτοσκοπό. Ο άνθρωπος πρέπει να πιστεύει χάριν της πίστεως και δεν πρέπει να επιτρέπει στις ψευδαισθήσεις της λογικής να τον ξεστρατίζουν από το σωστό μονοπάτι, διότι τα λόγια, που αποδίδονται στον Τερτυλλιανό,

"*Credo quia absurdum est*" ("Το πιστεύω, επειδή είναι παράλογο"), είναι ορθά και διότι μόνο η πίστη είναι ικανή να απαλλάξει τον άνθρωπο από τα νύχια του Σατανά.

Οι ιδέες του Αυγουστίνου για τον κόσμο κυριάρχησαν, για αιώνες, μέσα στον Χριστιανισμό. Σε όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα, το κύρος που απολάμβανε μπορούσε να συγκριθεί μόνο με αυτό του Αριστοτέλη. Ο Αυγουστίνος διέδωσε στους ανθρώπους την πίστη σε μία αναπόφευκτη μοίρα και συνέδεσε αυτήν την πίστη με τον αγώνα για την πολιτική ενοποίηση της Εκκλησίας, που αισθάνθηκε τον εαυτό της αρμόδιο για την επανεγκαθίδρυση της απώλεσθειας παγκόσμιας κυριαρχίας του Ρωμαϊκού Καισαρισμού και για την μετατροπή του σε εξυπηρετικό όργανο ενός ανώτερου σκοπού.

Οι επίσκοποι της Ρώμης είχαν τώρα ένα στόχο που προσέδιδε στις φιλοδοξίες τους ένα ευρύ πεδίο δράσεως. Αλλά, για να μπορέσουν να τον πραγματοποιήσουν και για να μετατρέψουν την Εκκλησία σε ένα πανίσχυρο όργανο για πολιτικούς σκοπούς, έπρεπε οι ηγέτες των άλλων Χριστιανικών Εκκλησιών να πειθαρχήσουν σ' αυτόν το στόχο. Μέχρι την πραγμάτωση αυτού του στόχου, η παγκόσμια κυριαρχία του Παπισμού παρέμενε ένα όνειρο. Η Εκκλησία, για να μπορέσει να επιβάλει τη βούλησή της στους κατόχους της κοσμικής εξουσίας, έπρεπε πρώτα να ενοποιηθεί εσωτερικά.

Αυτή η ενοποίηση δεν ήταν καθόλου εύκολη, διότι οι Χριστιανικές Εκκλησίες παρέμειναν, για μεγάλο χρονικό διάστημα, απλές χαλαρές ομάδες, που εξέλεγαν τους ιερείς και τους ηγέτες τους και μπορούσαν, ανά πάσα στιγμή, να τους καθαιρέσουν, εάν δεν επιτελούσαν σω-

στά τα καθήκοντά τους. Επίσης, κάθε Εκκλησία είχε τα ίδια ακριβώς δικαιώματα με όλες τις άλλες. Διύθυνε τις δικές της υποθέσεις και ήταν ο αδιαμφισβήτητος κύριος του οίκου της. Ζητήματα, που υπερέβαιναν την αρμοδιότητα των τοπικών κοινοτήτων, διευθετούνταν από επαρχιακές συνόδους ή από εκκλησιαστικές συνελεύσεις, που εκλέγονταν ελεύθερα από τους πιστούς. Για ζητήματα πίστεως, μπορούσε να λαμβάνει αποφάσεις μόνον η Οικουμενική Σύνοδος, δηλαδή η εκκλησιαστική γενική συνέλευση.

Η αρχική οργάνωση της Εκκλησίας ήταν, συνεπώς, εντελώς δημοκρατική και πολύ χαλαρή και δεν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως βάση του Παπισμού για την επίτευξη των πολιτικών του στόχων. Όμως, οι επίσκοποι των μεγαλύτερων Εκκλησιών απέκτησαν βαθμιαία μία ανώτερη θέση, εξ αιτίας του μεγαλύτερου κύκλου της επιρροής τους. Έτσι, η Σύνοδος της Νικαίας τους παραχώρησε δικαιώματα ελέγχου επί των μικρότερων Εκκλησιών, αναβιβάζοντάς τους σε Μητροπολίτες και Αρχιεπισκόπους. Ωστόσο, ο Μητροπολίτης της Ρώμης δεν είχε περισσότερα δικαιώματα από τους άλλους Μητροπολίτες. Δεν μπορούσε καθόλου να αναμειχθεί στις υποθέσεις τους και η θέση του επισκιάζόταν, ορισμένες φορές, από την επιρροή που ασκούσε ο Μητροπολίτης Κωνσταντινουπόλεως.

Το έργο των επισκόπων της Ρώμης συναντούσε, συνεπώς, πλήθος μεγάλων δυσκολιών, για την αντιμετώπιση των οποίων δεν ήταν όλοι εξίσου ικανοί και έπρεπε να περάσουν αιώνες, για να μπορέσουν να εδραιώσουν την κυριαρχία τους μέσα στην πλειοψηφία του

κλήρου, γεγονός που ήταν εξαιρετικά δύσκολο, καθώς οι επίσκοποι των διαφόρων χωρών εξαρτώνταν συχνά, τόσο για την άσκηση όσο και για τη διατήρηση της εξουσίας τους, από τους κατόχους της κοσμικής εξουσίας. Εν τούτοις, οι επίσκοποι της Ρώμης επιδίωξαν το σκοπό τους με έξυπνους υπολογισμούς και με επίμονες προσπάθειες. Ούτε είχαν καθόλου ευαισθησίες στο ζήτημα της επιλογής των μέσων· τους αρκούσε να είναι αποτελεσματικά.

Με πόση αναισθησία οι κάτοχοι του εκκλησιαστικού θρόνου της Ρώμης επιδίωξαν το στόχο τους αποδεικνύεται από την έξυπνη χρήση, που έκαναν, των περίφημων "Ισιδώρειων Διατάξεων", που ο πολύ γνωστός ιστορικός Ράνκε έχει περιγράψει ως "μία εντελώς συνειδητή και πλήρως καλοσχεδιασμένη, αλλά ολοφάνερη πλαστογράφηση": πρόκειται για μία κρίση που δεν αμφισβητείται σχεδόν από κανέναν σήμερα. Ωστόσο, πριν ακόμη γίνει αντιληπτή η πλαστογράφηση αυτών των ντοκουμέντων, είχε ήδη επιτευχθεί ο στόχος. Βασισμένος στο κύρος τους, ο Πάπας εδραίωσε την κυριαρχία του ως τοποτηρητής του Θεού επί της γης, στον οποίον ο Πέτρος είχε εμπιστευτεί τα κλειδιά του Ουρανού. Το σύνολο του κλήρου υποτάχθηκε στη βούλησή του. Του εκχωρήθηκε το δικαίωμα να συγκαλεί γενικές συνόδους, των οποίων τα συμπεράσματα μπορούσε να αποδέχεται ή να απορρίπτει, σύμφωνα με την κρίση του. Και το σημαντικότερο όλων, εκείνες οι πλαστές "Ισιδώρειες Διατάξεις" δήλωναν ότι, σε κάθε προστριβή μεταξύ των κοσμικών κρατών και του κλήρου, η απόφαση εναπόκειτο, σε τελική ανάλυση, στον Πάπα. Ως εκ τούτου, έπρε-

πε να αρθεί κάθε δικαιοδοσία της κοσμικής εξουσίας πάνω στον κλήρο για να μπορέσει ο Πάπας να εδραιωθεί σταθερότερα στον θρόνο του. Και προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση είχαν ήδη γίνει και πριν τις "Ισιδώρειες Διατάξεις". Έτσι, ο Επίσκοπος της Ρώμης Symachus (498 - 514) είχε διακηρύξει ότι δεν ήταν υπόλογος σε κανέναν άλλον εκτός από τον Θεό· και είκοσι χρόνια πριν την εμφάνιση των "Ισιδώρειων Διατάξεων", η Σύνοδος των Παρισίων (829) είχε διακηρύξει ότι ο Βασιλιάς ήταν υπόλογος στην Εκκλησία και ότι η εξουσία του κλήρου βρισκόταν πάνω από κάθε γήινη εξουσία. Αυτές οι πλαστές διατάξεις, λοιπόν, είχαν απλώς ως σκοπό τους να προσδώσουν στις διεκδικήσεις της Εκκλησίας μία σφραγίδα νομιμότητας.

Με τον Γρηγόριο τον Ζ' (1073 - 85) αρχίζει η πραγματική ηγεμονία του Παπισμού, η εποχή της "Chiesa trionfante" (της Εκκλησίας των μακαρίων εν τοις ουρανοίς). Ήταν ο πρώτος που ολοφάνερα και χωρίς κανέναν περιορισμό απαίτησε προνομιακή θέση για την Εκκλησία απέναντι σε κάθε κοσμική εξουσία και που, ακόμη και πριν την αναρρίχσή του στον παπικό θρόνο, είχε εργασθεί με μεγάλη επιμονή προς αυτήν την κατεύθυνση. Πάνω απ' όλα, εισήγαγε θεμελιώδεις αλλαγές μέσα στην ίδια την Εκκλησία για να την καταστήσει, όσο το δυνατόν περισσότερο, ένα όργανο εξυπηρέτησης των σκοπών του. Η ανηλεής τραχύτητά του κατάφερε αποτελεσματικά να επιβάλλει την αγαμία του κλήρου, που είχε συχνά στο παρελθόν προταθεί, αλλά ποτέ δεν είχε μπορέσει να εφαρμοσθεί. Με τον τρόπον αυτό, δημιούργησε για τον εαυτό του ένα διεθνή στρατό, που

το κάθε μέλος του, χωρίς κανέναν προσωπικό κοσμικό δεσμό, θεωρούσε τον εαυτό του αντιπρόσωπο της παπικής βούλησης. Η πασίγνωστη του ρήση ότι *"η Εκκλησία δε θα μπορούσε ποτέ να απελευθερωθεί από τη δουλεία της κοσμικής εξουσίας, εάν ο ιερέας δεν απελευθερωνόταν από τη γυναίκα"* καταδεικνύει με σαφήνεια το στόχο που επιδίωκε η μεταρρύθμισή του.

Ο Γρηγόριος ήταν ένας πανούργος και πολύ οξυδερκής πολιτικός, πλήρως πεπεισμένος για το δίκαιο των αξιώσεών του. Στις επιστολές του προς τον Επίσκοπο Χέρμαν του Μετς, αναπτύσσει τις ιδέες του με πλήρη σαφήνεια, στηριζόμενος στην "Πόλη του Θεού" του Αυγουστίνου. Αρχίζοντας με την υπόθεση της ίδρυσης της Εκκλησίας από τον ίδιο το Θεό, συμπεραίνει ότι σε κάθε δική του απόφαση αποκαλύπτεται η βούληση του Θεού και ότι ο Πάπας, ως τοποτηρητής του Θεού επί της γης, αποτελεί τον εκφραστή της θεϊκής βούλησης. Συνεπώς, κάθε ανυπακοή προς αυτόν αποτελεί ανυπακοή προς το Θεό. Κάθε κοσμική εξουσία δεν αποτελεί παρά ένα αδύναμο δημιούργημα του ανθρώπου, όπως καθίσταται αμέσως φανερό από το γεγονός ότι το Κράτος έχει καταργήσει την ισότητα μεταξύ των ανθρώπων καθώς και από το ότι η ίδια η καταγωγή του μπορεί να αναχθεί μόνο στην κτηνώδη βία και στην αδικία. Κάθε Βασιλιάς, που δεν υποτάσσεται άνευ όρων στις διαταγές της Εκκλησίας, είναι ένας δούλος του Διαβόλου και ένας εχθρός του Χριστιανισμού. Το καθήκον της Εκκλησίας είναι να ενώσει την ανθρωπότητα σε μία μεγάλη κοινότητα, κυβερνώμενη μόνον από τους νόμους του Θεού, τους αποκεκαλυμμένους στους ανθρώπους διά του στόματος του Πάπα.

Ο Γρηγόριος αγωνίσθηκε με όλη την αδιαλλαξία του ισχυρού του χαρακτήρα για την πραγματοποίηση αυτών των σκοπών και κατάφερε, αν και ο ίδιος έπεσε, τελικά, θύμα της πολιτικής του, να εγκαθιδρύσει την ηγεμονία της Εκκλησίας και να την μετατρέψει, για αιώνες, στον ισχυρότερο παράγοντα της Ευρωπαϊκής ιστορίας. Οι άμεσοι διάδοχοί του, όμως, δεν κατείχαν ούτε το καλογερίστικο πείσμα του ούτε την χαρακτηριστική του αχαλίνωτη ενεργητικότητα και γι' αυτό υποχώρησαν σε πολλά σημεία στις αντιπαραθέσεις τους με την κοσμική εξουσία. Αλλά, με τον Ιννοκέντιο τον Γ' (1198 - 1216), το παπικό σκίπτρο περιήλθε στα χέρια ενός ανθρώπου που δεν είχε απλώς τη διαύγεια των στόχων και την αλύγιστη βούληση του Γρηγορίου, αλλά υπερείχε κατά πολύ ως προς τη φυσική του ικανότητα.

Ο Ιννοκέντιος ο Γ' πραγματοποίησε τον ύψιστο στόχο της Εκκλησίας και της προσέδωσε μία δύναμη που δεν είχε ποτέ πριν. Διύθυνε τους καρδινάλιους του με τη δεσποτική βούληση ενός αυτοκράτορα που δεν δίνει λόγο σε κανέναν και αντιμετώπιζε τους κατόχους της κοσμικής εξουσίας με μία υπεροψία, που κανέναν από τους προκατόχους του δεν είχε τολμήσει να επιδείξει. Προς τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως έγραψε αυτά τα υπεροπτικά λόγια:

"Ο Θεός δεν άφησε στα χέρια του Πέτρου μόνον την κυριαρχία πάνω στην Εκκλησία, αλλά του ανέθεσε και την κυριαρχία πάνω σ' ολόκληρο τον κόσμο".

Προς τον απεσταλμένο του Γάλλου Βασιλιά Φιλίππου Αυγούστου είπε:

"Στους πρίγκηπες έχει δοθεί μόνον επίγεια εξουσία,

ενώ ο ιερέας εξουσιάζει και στους ουρανούς. Ο πρίγκιπας έχει εξουσία μόνον πάνω στα σώματα των υπηκόων του, ενώ ο ιερέας έχει εξουσία και πάνω στις ψυχές των ανθρώπων. Συνεπώς, ο κλήρος υπερέχει κάθε κοσμικής εξουσίας, όπως ακριβώς υπερέχει η ψυχή του σώματος εντός του οποίου κατοικεί".

Ο Ιννοκέντιος κατόρθωσε να επιβάλλει τη βούλησή του σε όλες τις κοσμικές εξουσίες της Ευρώπης. Όχι μόνον αναμειγνυόταν σ' όλες τις υποθέσεις των Δυναστειών, αλλά κανόνιζε ακόμη και τους γάμους των κοσμικών ηγεμόνων και, στην περίπτωση που η γαμήλια ένωση δεν του ταίριαζε, τους εξανάγκαζε να παίρνουν διαζύγιο. Στη Σικελία, στη Νεάπολη και στη Σαρδηνία ήταν πραγματικός μονάρχης· η Καστίλη, η Λυών, η Ναββάρα, η Πορτογαλλία και η Αραγωνία ήταν υποτελείς του. Στη βούλησή του υπάκουαν η Ουγγαρία, η Βοσνία, η Σερβία, η Βουλγαρία, η Πολωνία, η Βοημία και οι Σκανδιναβικές χώρες. Παρενέβη στη διαμάχη μεταξύ του Φιλίππου της Σαβοΐας και του Όθωνος του Δ' για το Γερμανικό αυτοκρατορικό στέμμα και το πρόσφερε στον Όθωνα, μόνο και μόνο για να του το αφαιρέσει πάλι αργότερα και να το προσφέρει στον Φρειδερίκο τον Β'. Εξ αιτίας της διένεξής του με τον Άγγλο Βασιλιά Ιωάννη τον Ακτίμονα, επέβαλε στο Βασίλειό του απαγόρευση "τελέσεως των ιερών μυστηρίων και της θείας λειτουργίας" και όχι μόνον τον ανάγκασε να υποταχθεί πλήρως σ' αυτόν, αλλά τον υποχρέωσε ακόμη να αποδεχθεί ότι η χώρα του δεν είναι παρά ένα τιμάριο που του παραχώρησε ο Πάπας και να πληρώνει φόρο υποτελείας γι' αυτήν την Παπική μεγαλοθυμία.

Ο Ιννοκέντιος αντιλαμβανόταν τον εαυτό του ως Πάπα και ως Καίσαρα συγχρόνως και θεωρούσε ότι οι κοσμικοί ηγεμόνες έπρεπε να είναι υποταγμένοι στην εξουσία του. Με αυτήν την έννοια, έγραψε προς το Βασιλιά της Αγγλίας:

"Ο Θεός έχει θεμελιώσει πάνω στην Εκκλησία τη Βασιλεία και τον Κλήρο, έτσι ώστε ο κλήρος να είναι βασιλικός και η βασιλεία ιερατική· αυτό φαίνεται ξεκάθαρα από τις Επιστολές του Πέτρου και από τους νόμους του Μωυσή. Συνεπώς, ο Βασιλεύς των Βασιλέων έθεσε έναν υπεράνω όλων, τον οποίον όρισε ως τοποτηρητή του πάνω στη γη".

Με την καθιέρωση της προφορικής εξομολόγησης και την οργάνωση των επαιτών μοναχών, ο Ιννοκέντιος απέκτησε μία τρομερή εξουσία. Επί πλέον, χρησιμοποίησε αρκετές φορές το ισχυρότατο όπλο της απαγόρευσης "τελέσεως των ιερών μυστηρίων και της θείας λειτουργίας", που το επέβαλε, με σκληροτράχηλη αποφασιστικότητα, σε ολόκληρες χώρες, με σκοπό να υποτάξει στην εξουσία του τους κοσμικούς ηγεμόνες. Έτσι, σε κάθε χώρα που ο Ιννοκέντιος είχε επιβάλει αυτή την απαγόρευση, όλες οι εκκλησίες παρέμεναν κλειστές. Καμία καμπάνα δεν καλούσε τους πιστούς για προσευχή. Ούτε βαπτίσεις γίνονταν ούτε γάμοι. Ούτε τελούνταν το μυστήριο της εξομολογήσεως ούτε στους ετοιμοθανάτους γινόταν επίχρησις διά του ηγιασμένου ελαίου ούτε οι νεκροί θάβονταν σε αγιασμένο χώμα. Μπορεί κανείς εύκολα να φανταστεί τις τρομερές συνέπειες αυτής της κατάστασης πάνω στο πνεύμα των ανθρώπων μιας εποχής, κατά την οποία η πίστη θεωρούνταν ως κάτι το υπέρτατο.

Ο Ιννοκέντιος, όπως ακριβώς δεν ανεχόταν καμία εξουσία να είναι ισοδύναμη με τη δική του, έτσι και δεν επέτρεπε κανένα δόγμα, που παρεξέκλινε, έστω και κατ'ελάχιστον, από τους κανόνες της Εκκλησίας, ακόμη και εάν εμπνεόταν πλήρως από το πνεύμα του αληθινού Χριστιανισμού. Η καλύτερη μαρτυρία, και μάλιστα αιματηρή, αυτού του γεγονότος είναι η φοβερή σταυροφορία εναντίον των αιρετικών της Νότιας Γαλλίας, που μετέτρεψε σε έρημο μία από τις πιο ανθηρές περιοχές της Ευρώπης. Το φιλόδοξο κυριαρχικό πνεύμα αυτού του τρομερού ανθρώπου δεν δίσταζε να χρησιμοποιήσει οποιοδήποτε μέσο, προκειμένου να περιφρουρήσει την απεριόριστη εξουσία της Εκκλησίας. Ωστόσο, ο Ιννοκέντιος δεν ήταν παρά σκλάβος μιας αμετακίνητης ιδέας, που κρατούσε το πνεύμα του φυλακισμένο και απομακρυσμένο από κάθε ανθρώπινη έγνοια. Η ψύχωση του με την εξουσία τον έκανε μοναχικό και δυστυχισμένο· του έγινε ο κακός προσωπικός του δαίμονας, όπως συμβαίνει με τους περισσότερους από εκείνους που κυνηγούν την εξουσία. Έτσι, κάποτε είπε για τον εαυτό του:

"Δεν έχω τον ελεύθερο χρόνο να ασχολούμαι με τα εγκόσμια· μόλις που βρίσκω το χρόνο να ανασάνω. Πράγματι, πρέπει τόσο πολύ να ζω για τους άλλους, ώστε έχω αποξενωθεί από τον ίδιο μου τον εαυτό".

Αποτελεί μυστική κατάρα της εξουσίας να αποβαίνει μοιραία όχι μόνο για τα θύματά της, αλλά και για τους κατόχους της. Η απλή σκέψη ότι κάποιος πρέπει να ζει για την επίτευξη ενός σκοπού, που αντιτίθεται σε κάθε υγιές ανθρώπινο αίσθημα και που αυτός καθεαυτός είναι ακατανόητος, μετατρέπει βαθμιαία τον ίδιο τον κά-

τοχο της εξουσίας σε μια νεκρή μηχανή, αφού πρώτα αυτός είχε εξαναγκάσει σε μία μηχανική υπακοή στη βούλησή του όλους όσους είχαν περιέλθει υπό την κυριαρχία της εξουσίας του. Υπάρχει στη φύση κάθε εξουσίας κάτι σαν μία τυφλή δύναμη, που εκπηγάει από τις ίδιες τις ψευδαισθήσεις και που προσδίδει αναγκαστικά μία αμετακίνητη μορφή σε κάθε τι με το οποίο έρχεται σε επαφή. Και όλες αυτές οι ασάλευτες μορφές συνεχίζουν να ζουν μέσα στην παράδοση ακόμη και μετά το θάνατο της τελευταίας ικμάδας της ζωής τους και αποτελούν έναν εφιάλτη για το πνεύμα εκείνων που υπόκεινται στην επιρροή τους.

Αυτή την αλήθεια υποχρεώθηκαν να την καταλάβουν, μέσα από την ίδια τους την πείρα, τα Γερμανικά και κατόπιν τα Σλαβικά φύλα, που είχαν παραμείνει για μεγάλο χρονικό διάστημα απρόσβλητα από την ολέθρια επιρροή του Ρωμαϊκού Καισαρισμού. Ακόμη και μετά την Ρωμαϊκή κατάκτηση των Γερμανικών εδαφών από τον Ρήνο μέχρι τον Έλβα, η επιρροή των Ρωμαίων περιορίσθηκε εντελώς στις δυτικές περιοχές. Ο αφιλόξενος χαρακτήρας της περιοχής, η οποία ήταν γεμάτη από τεράστια δάση και από έλη, δεν τους βοήθησε ποτέ να σταθεροποιήσουν την κυριαρχία τους. Όταν, εξ αιτίας της συμμαχίας των Γερμανικών φυλών, ο Ρωμαϊκός στρατός συνετριβή ολοκληρωτικά στα Τευτονικά Δάση και το μεγαλύτερο μέρος των φρουριών των ξένων κατακτητών κατεστράφη, η Ρωμαϊκή κυριαρχία στην Γερμανία διαλύθηκε. Ακόμη και οι τρεις εκστρατείες, οι επονομαζόμενες Γερμανικές, που εξαπολύθηκαν εναντίον των ανυπότακτων Γερμανικών φυλών, δεν μπόρεσαν να αλλάξουν την κατάσταση.

Όμως, μέσω της Ρωμαϊκής επιρροής, δημιουργήθηκε μέσα στους ίδιους τους Γερμανούς ένας πολύ επικίνδυνος εχθρός, στον οποίον σύντομα υπέκυψαν, ιδιαίτερα οι ηγέτες τους. Τα Γερμανικά φύλα, που, για μεγάλο χρονικό διάστημα, εκτείνονταν από το Δούναβη μέχρι την Βαλτική και από τον Ρήνο μέχρι τον Έλβα, χαρακτηρίζονταν από την ύπαρξη μιας πολύ σημαντικής ανεξαρτησίας. Τα περισσότερα φύλα ήταν ήδη μονίμως εγκατεστημένα, όταν ήρθαν σε επαφή με τους Ρωμαίους· μόνο το ανατολικό τμήμα της χώρας βρισκόταν ακόμη σε ημινομαδική κατάσταση. Από τα Ρωμαϊκά Χρονικά και από άλλες μεταγενέστερες πηγές είναι φανερό ότι η κοινωνική οργάνωση των Γερμανών ήταν ακόμη πολύ πρωτόγονη. Οι διάφορες φυλές αποτελούνταν από οικογένειες, που συνδέονταν μεταξύ τους με δεσμούς αίματος· συνήθως, εκατό τέτοιες οικογένειες ζούσαν σε διασκορπισμένους οικισμούς μέσα στο ίδιο κομμάτι γης· εξ ου και ο χαρακτηρισμός "εκατοντάδα". Ανά δέκα μέχρι είκοσι τέτοιες "εκατοντάδες" αποτελούσαν μια φυλή, της οποίας η περιοχή χαρακτηριζόταν ως κομητεία (Gau). Από την ένωση των συγγενικών φυλών δημιουργούνταν ένας λαός. Οι εκατοντάδες διένειμαν τη γη μεταξύ τους, γι' αυτό καθίσταντο αναγκαίες οι περιοδικές αναδιανομές της. Αυτό το γεγονός μας δείχνει ότι, για μεγάλο χρονικό διάστημα, δεν υπήρχε ανάμεσά τους η ατομική κατοχή της γης και ότι η ατομική ιδιοκτησία περιοριζόταν στα όπλα, στα εργαλεία που κατασκευάζονταν στο σπίτι και σε άλλα αντικείμενα καθημερινής χρήσεως. Η καλλιέργεια του εδάφους γινόταν κυρίως από γυναίκες και δούλους. Ένα μέρος των ανδρών συ-

χνά πήγαινε σε πολεμικές και ληστρικές επιδρομές, ενώ ένα άλλο παρέμενε, εκ περιτροπής, στα εδάφη των εκατοντάδων και ασχολούνταν με τις υποθέσεις της απονομής της δικαιοσύνης και της διατήρησης της καλής συμπεριφοράς.

Όλες οι σημαντικές υποθέσεις συζητούνταν στις Γενικές Συνελεύσεις του Λαού και εκεί λαμβάνονταν οι αποφάσεις. Σ' αυτές τις συνελεύσεις συμμετείχαν όλοι οι ελεύθεροι άνδρες, οι ικανοί να φέρουν όπλα. Συνέρχονταν, συνήθως, κατά την πανσέληνο και υπήρξαν, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, ο ανώτατος θεσμός του Γερμανικού λαού. Διευθετούνταν όλες οι διαφορές και εξελέγετο ο υπεύθυνος για τη διαχείριση των κοινών καθώς και ο αρχηγός του στρατού κατά τη διάρκεια του πολέμου. Σ' αυτές τις εκλογές, ο προσωπικός χαρακτήρας και η ατομική εμπειρία ήταν, αρχικά, οι καθοριστικοί παράγοντες. Αργότερα, όμως, ιδιαίτερα όταν οι σχέσεις με τους Ρωμαίους έγιναν συχνότερες και στενότερες, οι αποκαλούμενοι "πρόκριτοι" ή Furstern ("πρίγκιπες") εξελέγοντο σχεδόν αποκλειστικά από τα μέλη των επιφανών οικογενειών, οι οποίες, με το αιτιολογικό της πραγματικής ή της φανταστικής προσφοράς τους προς την κοινότητα, ελάμβαναν μεγαλύτερο μερίδιο από τα λάφυρα, τις εισφορές και τα δώρα, με αποτέλεσμα να αποκτήσουν έναν πλούτο που τους επέτρεπε να διατηρούν μία συνοδεία έμπειρων πολεμιστών και να αποκτήσουν, εντελώς φυσιολογικά, συγκεκριμένα προνόμια. Όσο συχνότερα οι Γερμανοί έρχονταν σε επαφή με τους Ρωμαίους τόσο περισσότερο υπέκειντο στην ξένη επιρροή, κάτι που ήταν σχεδόν αναπόφευκτο, από τη

στιγμή που η Ρωμαϊκή κουλτούρα και τεχνική ήταν, από όλες τις απόψεις, ανώτερη από τη Γερμανική. Ακόμη και πριν την κατάκτηση της Γερμανίας από τους Ρωμαίους, σε κάποιες φυλές, που είχαν αρχίσει να μετακινούνται, παραχωρήθηκαν από τους Ρωμαίους συγκεκριμένες περιοχές και όφειλαν, ως αντάλλαγμα, να υπηρετούν στο Ρωμαϊκό στρατό. Στην πραγματικότητα, οι Γερμανοί στρατιώτες είχαν ήδη διαδραματίσει ένα σημαντικό ρόλο στην κατάκτηση της Γαλατίας από τους Ρωμαίους. Ο Ιούλιος Καίσαρας στρατολόγησε πολλούς Γερμανούς στρατιώτες στις φάλλαγγές του και ο ίδιος περιστοιχίζοταν πάντοτε από μία έφιππη σωματοφυλακή τετρακοσίων Τευτόνων πολεμιστών.

Πολλοί απόγονοι των Γερμανών εκείνων που είχαν υπηρετήσει τους Ρωμαίους επέστρεψαν αργότερα στα εδάφη τους και χρησιμοποίησαν τα λάφυρα που είχαν κερδίσει καθώς και την πείρα που είχαν αποκτήσει από τους Ρωμαίους για να εντάξουν τους συμπατριώτες τους στην υπηρεσία τους. Έτσι, ένας από αυτούς, ο Μαρμπόντ, κατάφερε με τον καιρό να επεκτείνει την κυριαρχία του πάνω σ' ένα μεγάλο αριθμό Γερμανικών φυλών και να υποτάξει όλη τη χώρα μεταξύ του Όντερ και του Έλβα, από τη Βοημία μέχρι τη Βαλτική. Ακόμη και ο Χέρμαν, "Ο Απελευθερωτής", υποτάχθηκε στην επιρροή της Ρωμαϊκής βούλησης για εξουσία, την οποία προσπάθησε, μετά την επιστροφή του στα Γερμανικά εδάφη, να επιβάλει στο λαό του. Ο Χέρμαν και ο Μαρμπόντ δεν έζησαν μάταια στη Ρώμη, όπου διδάχθηκαν το πόσο τεράστια έλξη ασκεί η εξουσία στις φιλοδοξίες των ανθρώπων.

Οι φιλοδοξίες του Χέρμαν για πολιτική εξουσία, που γίνονταν όλο και πιο εμφανείς μετά την καταστροφή του Ρωμαϊκού στρατού και την απελευθέρωση της Γερμανίας από τη Ρωμαϊκή κυριαρχία, εμφανίζονται με έναν κάπως ιδιόμορφο τρόπο. Έγινε σύντομα ξεκάθαρο όχι μόνον ότι ο ευγενής της φυλής των Cherusci είχε διδαχθεί στη Ρώμη την τέχνη της ανώτερης πολεμικής, αλλά και ότι η πολιτική εξουσιαστική τεχνική των Ρωμαίων Καισάρων είχε δώσει στις φιλοδοξίες του μία ισχυρή ώθηση, που σύντομα εξελίχθηκαν σε μία επικίνδυνη βούληση για εξουσία. Παρακινημένος από τα εξουσιαστικά του σχέδια, προσπάθησε με όλα τα μέσα να μετατρέψει σε μόνιμη την ομοσπονδία των Cherusci, των Chatti, των Marsi, των Brukteri και άλλων γερμανικών φυλών, μετά τη νίκη τους επί των Ρωμαίων και την καταστροφή των Ρωμαϊκών λεγεώνων στα Τευτονικά Δάση. Μετά την τελική υποχώρηση των Ρωμαίων, σύντομα αναμείχθηκε σε έναν αιματηρό πόλεμο με τον Μαρμπόντ, που μοναδικό του σκοπό είχε την κυριαρχία σε όλη τη Γερμανία. Όταν ο στόχος του Χέρμαν να αναγορεύσει τον εαυτό του από εκλεγμένο ηγέτη των Cherusci σε Βασιλιά της φυλής του και άλλων φυλών έγινε αρκετά σαφής, δολοφονήθηκε ύπουλα από τους δικούς του συγγενείς.

Όμως, οι Γερμανοί δεν ήταν καθόλου ενωμένοι στον αγώνα τους εναντίον των Ρωμαίων. Υπήρχαν ανάμεσά τους οικογένειες ευγενών που υποστήριζαν ανοιχτά τους Ρωμαίους. Πολλοί από αυτούς τους ευγενείς είχαν τύχει Ρωμαϊκών τιμών και διακρίσεων, είχαν αποδεχθεί την ιδιότητα του Ρωμαίου πολίτη και παρέμεναν σταθερά πιστοί στη Ρώμη, ακόμη και μετά τη λεγόμενη Herma-

nnsschlacht ("μάχη του Χέρμαν"). Μεταξύ αυτών ήταν και ο ίδιος ο αδελφός του Χέρμαν, ο Φλάβιος, καθώς και ο πέθερός του, ο Σεγέστιος, που είχε παραδώσει στους Ρωμαίους την ίδια του την κόρη, τη σύζυγο του Χέρμαν, την Θουσνέλντα. Αυτοί είχαν προειδοποιήσει τον Βάρους, τον Ρωμαίο αντιβασιλιά, για την συνωμοσία που εξυφαινόταν εναντίον του, αλλά η εμπιστοσύνη του προς τον Χέρμαν, που χάριν της αφοσίωσής του είχε γίνει Ρωμαίος Ιππότης, ήταν τόσο μεγάλη ώστε αφήφησε όλες τις προειδοποιήσεις και έπεσε με κλειστά μάτια στην παγίδα που του είχε στήσει ο Χέρμαν. Χωρίς αυτή την επιδέξια και υποκριτική αθέτηση πίστεως εκ μέρους του Χέρμαν, η θρυλική "Μάχη της Απελευθέρωσης" στα Τευτονικά Δάση δεν θα είχε ποτέ συμβεί.

Οι Γερμανικές φυλές, που συμμετείχαν σ' αυτήν την συνωμοσία για να απελευθερωθούν από τη μισητή Ρωμαϊκή κυριαρχία, μετά δυσκολίας μπορούν να επιληχθούν γι' αυτήν τους την ενέργεια. Όμως, για τον Χέρμαν προσωπικώς, αυτή η ευτελής αθέτηση πίστεως ενέχει ένα διπλό νόημα, διότι η καταστροφή του Ρωμαϊκού στρατού αποτελούσε γι' αυτόν μόνον ένα μέσο για την επέκταση των πολιτικών του σχεδίων, τα οποία έμελλε να καταλήξουν στην επιβολή ενός νέου ζυγού πάνω στους απελευθερωμένους λαούς.

Είναι εγγενές γνώρισμα όλων των φιλοδοξιών για πολιτική εξουσία το γεγονός ότι εκείνοι που εμπνέονται απ' αυτές δεν διστάζουν να χρησιμοποιήσουν οποιοδήποτε μέσο τους υπόσχεται επιτυχία, ακόμη και αν αυτή πρέπει να αποκτηθεί με προδοσία, με ψέμματα, με πανουργίες και με υποκριτικές ραδιουργίες. Η αρχή ότι ο

σκοπός αγιάζει τα μέσα υπήρξε πάντοτε το πρώτο άρθρο πίστεως όλων των πολιτικών εξουσιών. Δεν χρειάζονταν οι Ιησουίτες για να το επινοήσουν. Κάθε εξουσιολάγνος κατακτητής, κάθε πολιτικός, είτε είναι Σημίτης είτε Γερμανός, είτε είναι Ρωμαίος είτε Μογγόλος, την προσυπογράφει, διότι η ποιοτικότητα των μεθόδων είναι τόσο στενά συνδεδεμένη με το φαινόμενο της εξουσίας όσο είναι η σήψη με το θάνατο.

Αργότερα, όταν οι Ούννοι εισέβαλαν στην Ευρώπη, προκαλώντας εξαναγκαστικές μεταναστεύσεις των λαών που συναντούσαν στο διάβα τους, ακόμη και οι πυκνές ορδές των Γερμανικών φυλών μετακινήθηκαν προς τα νότια και προς τα νοτιοδυτικά της Ηπείρου, ερχόμενοι σε συχνή επαφή με τους Ρωμαίους και κατατασσόμενοι μαζικά στις Ρωμαϊκές λεγεώνες. Τα Ρωμαϊκά στρατεύματα διαβρώθηκαν εξ ολοκλήρου από τους Γερμανούς στρατιώτες, έτσι ώστε, τελικά, ήταν αναπόφευκτο ένας εξ αυτών, ο Γερμανός αρχηγός Οδόακρος, να εκδιώξει, το 476, τον τελευταίο Ρωμαίο αυτοκράτορα από το θρόνο και να ανακηρυχθεί ο ίδιος αυτοκράτορας από τους στρατιώτες του. Αλλά και αυτός, μετά από χρόνια αιματηρών συγκρούσεων, νικήθηκε από τον Θεοδώριχο, τον Βασιλιά των Οστρογόθων, που τον δολοφόνησε με τα ίδια του τα χέρια στον επίσημο εορτασμό εν όψει της συναφθείσης μεταξύ τους Συνθήκης Ειρήνης.

Όλα τα κρατικά σχήματα που δημιουργήθηκαν εκείνη την περίοδο με τη δύναμη του ξίφους -τα Βασίλεια των Βανδάλων, των Οστρογόθων, των Βησιγόθων, των Λομβαρδών, των Ούννων- διαποτίσθηκαν από την ιδέα του Καισαρισμού και οι δημιουργοί τους θεωρούσαν τους

εαυτούς τους κληρονόμους της Ρώμης. Αλλά, στον αγώνα για τη Ρώμη και τις Ρωμαϊκές κτήσεις οι παλιοί θεσμοί και τα παλιά έθιμα των Γερμανικών φυλών περιέπεσαν σε αχρηστία, χωρίς να διαδραματίζουν κανένα σημαντικό ρόλο μέσα στις καινούργιες συνθήκες. Είναι αλήθεια ότι ορισμένες μεμονωμένες φυλές μετέφεραν τα παλιά έθιμά τους μέσα στο Ρωμαϊκό κόσμο, αλλά αυτά εξασθένησαν και εξαφανίσθηκαν μέσα στο νέο περιβάλλον τους, διότι εγκατέλειψαν το κοινωνικό έδαφος εκείνο μέσα στο οποίο θα μπορούσαν να ανθίσουν.

Αυτή η μεταβολή πραγματοποιήθηκε ταχύτατα, εφ' όσον αρκετό ήδη χρόνο πριν τις μεγάλες μεταναστεύσεις είχαν συντελεσθεί ορισμένες θεμελιώδεις αλλαγές στην κοινωνική ζωή των Γερμανικών φυλών. Ο Τάκιτος αναφέρεται σε έναν νέο τρόπο διανομής της γης σύμφωνα με την υπεροχή διάφορων οικογενειών, μία πρακτική την οποία ο Καίσαρας δεν αναφέρει καθόλου. Κατά τον ίδιο τρόπο, η διαχείριση των δημόσιων υποθέσεων παρουσιάζει μία διαφορετική εικόνα. Η επιρροή των αποκαλούμενων "ευγενών" και των στρατιωτικών αρχηγών είχε παντού αυξηθεί. Όλα τα σπουδαία κοινωνικά ζητήματα συζητούνταν κατ' αρχάς σε ξεχωριστές συνεδριάσεις των ευγενών και κατόπιν υποβάλλονταν στις Συνελεύσεις του Λαού ("Folk-Things), στις οποίες, ωστόσο, παρέμεινε το δικαίωμα λήψεως των τελικών αποφάσεων. Όμως, οι οπαδοί, που συγκέντρωναν γύρω τους οι ευγενείς και που συχνά ζούσαν μαζί τους και έτρωγαν στα τραπέζια τους, ήταν φυσικό να αυξάνουν την επιρροή των ευγενών μέσα στις λαϊκές συνελεύσεις. Ο τρόπος με τον οποίο λειτούργησε αυτή η μεθόδευση καθί-

σταται σαφής από τα ακόλουθα λόγια του Τάκιτου:

"Όποιος στη μάχη δεν ακολουθεί μέχρι θανάτου τον Κύριό του, εισπράττει την ισόβια δυσμένεια και κατασχύνη. Είναι υπέρτατο καθήκον του πολεμιστή να υπερασπίζει τον Κύριό του, να τον προστατεύει και ακόμη να αποδίδει σ' αυτόν τα δικά του ηρωϊκά κατορθώματα. Ο πρίγκιπας πολεμά για τη νίκη· οι υποτελείς πολεμούν για τον Κύριό τους".

Η συνεχής επαφή με το Ρωμαϊκό κόσμο ήταν φυσικό να επιδράσει πάνω στις κοινωνικές μορφές των Γερμανικών λαών. Έτσι, αφυπνίσθηκε, ιδιαίτερα μεταξύ των ευγενών, ο πόθος για εξουσία, που βαθμιαία οδήγησε σε μία ανασυγκρότηση των όρων της κοινωνικής ζωής. Αργότερα, όταν έλαβε χώρα η μεγάλη μετανάστευση, ένα σημαντικό τμήμα του Γερμανικού λαού ήταν ήδη διαποτισμένο από τις Ρωμαϊκές ιδέες και θεσμούς. Τα νέα κρατικά σχήματα, που προήλθαν από τις μεγάλες μεταναστεύσεις των φυλών και των λαών επιτάχυναν αναγκαστικά την εσωτερική αποσύνθεση των παλιών θεσμών.

Σε όλη την Ευρώπη, δημιουργήθηκαν νέες κυριαρχίες, μέσα στα πλαίσια των οποίων οι νικητές σχημάτισαν μία προνομιούχα τάξη, που επέβαλε τη θέλησή της πάνω στον εργαζόμενο πληθυσμό και ζούσε παρασιτικά εις βάρος του. Οι εισβολείς, μετά τη νίκη τους, διένειμαν μεταξύ τους μεγάλες εκτάσεις των κατακτημένων περιοχών και επέβαλαν φόρους στους κατοίκους· και ήταν αναπόφευκτο, μέσα σ' αυτή τη διαδικασία, οι στρατιωτικοί αρχηγοί να ευνοούν τους ακολούθους τους. Από τη στιγμή που ο σχετικά μικρός αριθμός των κατακτητών δεν τους επέτρεπε να ζουν μαζί σε μεγάλες οικογέ-

νεις, σύμφωνα με το έθιμο, αλλά τους υποχρέωνε, για να διατηρήσουν την εξουσία τους, να διασκορπίζονται σ' όλη την έκταση της κατακτημένης περιοχής, χαλάρωναν όλο και περισσότερο οι δεσμοί αίματος, που βασίζονταν στο στενό σύνδεσμο των οικογενειών. Τα παλιά έθιμα έσβηναν βαθμιαία και άνοιξαν το δρόμο σε νέες μορφές της κοινωνικής ζωής.

Η λαϊκή συνέλευση, ο σημαντικότερος θεσμός των Γερμανικών φυλών, όπου συζητούνταν όλες οι δημόσιες υποθέσεις και όπου λαμβάνονταν οι αποφάσεις, απώλεσε βαθμιαία τον παλιό της χαρακτήρα. Αυτή η μεταβολή κατέστη αναγκαία από τη μεγάλη έκταση των κατειλημμένων περιοχών. Εν τω μεταξύ, οι φύλαρχοι και οι στρατιωτικοί αρχηγοί διεκδικούσαν όλο και μεγαλύτερα προνόμια, τα οποία εξελίχθηκαν, κατά τρόπο λογικό, σε βασιλικές εξουσίες. Επί πλέον, οι βασιλείς, διεφθαρμένοι από τη Ρωμαϊκή επιρροή, επιτάχυναν την κατάργηση και των τελευταίων υπολειμμάτων των δημοκρατικών θεσμών, οι οποίοι αποτελούσαν, από την ίδια τους τη φύση, ένα εμπόδιο στην επέκταση της εξουσίας τους.

Η αριστοκρατία, της οποίας την αρχή μπορούμε εύκολα να διακρίνουμε από νωρίς μεταξύ των Γερμανών, απέκτησε έναν εντελώς καινούργιο σημαντικό κοινωνικό ρόλο, οφειλόμενο στην πλούσια εδαφική λεία από τις προσφάτως κατειλημμένες περιοχές. Μαζύ με τους ευγενείς των υποταγμένων λαών, τους οποίους οι ξένοι κυρίαρχοι προσέλαβαν στην υπηρεσία τους, για προφανείς λόγους (τους ήταν χρήσιμη η πολιτιστική τους ανωτερότητα), τα μέλη της καινούργιας αριστοκρατίας ήταν στην αρχή υποτελή μόνο στο βασιλιά, προς τον οποίον

έπρεπε να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους κατά τον πόλεμο. Γι' αυτή τους την προσφορά ανταμείβονταν με πλούσια φέουδα από τα εδάφη που ανήκαν στους πτημένους λαούς.

Όμως, το φεουδαρχικό σύστημα, που στην αρχή προσέδεσε τους ευγενείς στη βασιλική εξουσία, περιείχε ήδη εντός του τα σπέρματα εκείνα που με την πάροδο του χρόνου θα την έθεταν εν κινδύνω. Η οικονομική εξουσία, που το φεουδαρχικό σύστημα προσέδωσε βαθμιαία στους ευγενείς, τους δημιούργησε νέες επιθυμίες και φιλοδοξίες, που τους εξώθησαν στην υιοθέτηση μιας κοινής στάσης, που δεν έβλεπε με καλό μάτι τη συγκέντρωση της βασιλικής εξουσίας. Αντιτίθετο στις φιλοδοξίες των ευγενών η θέση των απλών μελών της βασιλικής αυλής. Ο ρόλος του Μεγάλου Χωροδεσπότη, που κυβερνούσε ανεμπόδιστα τις κτήσεις του, χωρίς να οφείλει υπακοή στις διαταγές μιας ανώτερης εξουσίας, τους ταίριαζε περισσότερο και, πράγμα που ήταν και το σημαντικότερο γι' αυτούς, άνοιγε ευρύτερα πεδία για την επέκταση της εξουσίας τους. Διότι μέσα στους ευγενείς βρισκόταν, επίσης, εν ενεργεία η βούληση για εξουσία, που τους ωθούσε, εκτιμώντας σωστά την οικονομική τους δύναμη, στην προσπάθειά τους να αναχαιτίσουν την αυξανόμενη εξουσία των Βασιλέων.

Οι ευγενείς ιδιοκτήτες, που με την πάροδο του χρόνου έγιναν πρίγκηπες, μικρότεροι ή μεγαλύτεροι, κατάφεραν, για μεγάλο χρονικό διάστημα, να καταστήσουν το Βασιλιά υποχωρητικό στη βούλησή τους. Έτσι, δημιουργήθηκε στην Ευρώπη μία καινούργια τάξη παρασίτων, που δεν είχε πια καμία στενή σχέση με το λαό, από

τη στιγμή που οι ξένοι εισβολείς δεν συνδέονταν πλέον με δεσμούς αίματος με τους υποταγμένους λαούς. Με τον πόλεμο και την κατάκτηση, δημιουργήθηκε ένα νέο σύστημα ανθρώπινης δουλείας, το οποίο άφησε για αιώνες το σημάδι του πάνω στις αγροτικές περιοχές. Λόγω της ακόρεστης πλεονεξίας των ευγενών ιδιοκτητών της γης, οι χωρικοί βυθίζονταν όλο και περισσότερο μέσα στην αθλιότητα και απώλεσαν ακόμη και τις τελευταίες ελευθερίες που τους είχαν απομείνει από τους παλαιότερους καιρούς. Μόλις και μετά βίας θεωρούνταν πλέον ανθρώπινα όντα.

Ωστόσο, η κυριαρχία πάνω σε ξένους λαούς δεν λειτούργησε καταστρεπτικά μόνο για το υποταγμένο τμήμα του πληθυσμού, αλλά υπονόμωσε και την εσωτερική σχέση μεταξύ των ίδιων των κατακτητών και κατέστρεψε τις παλιές τους παραδόσεις. Η βία, που στην αρχή είχε ασκηθεί μόνον εναντίον των υποταγμένων λαών, επεκτάθηκε βαθμιαία και στα φτωχότερα στρώματα των Γερμανικών φυλών, μέχρις ότου βυθίστηκαν κι αυτά μέσα στο τέλμα της δουλοπαροικίας. Έτσι, η βούληση για εξουσία κατέπνιξε με επίμονη σκληρότητα τη βούληση για ελευθερία και ανεξαρτησία, που κάποτε ήταν τόσο βαθειά ριζωμένη μέσα στις Γερμανικές φυλές. Με τη διάδοση του Χριστιανισμού και τη στενότερη επαφή μεταξύ των κατακτητών και της Εκκλησίας, αυτή η ολέθρια διαδικασία επεκτάθηκε ακόμη περισσότερο· η νέα θρησκεία κατέπνιξε τους τελευταίους εξεγερσιακούς σπινθήρες των ανθρώπων και τους εξοικείωσε στο συμβιβασμό με τις εκάστοτε επιβαλλόμενες συνθήκες. Όπως η βούληση για εξουσία των Ρωμαίων Καισάρων απογύμνωσε έναν ολό-

κληρο κόσμο από την ανθρωπιά του και τον βύθισε μέσα στην κόλαση της σκλαβιάς, έτσι, αργότερα, η ίδια βούληση κατέστρεψε τους ελεύθερους κοινωνικούς θεσμούς των βαρβάρων και τους πέταξε μέσα στην αθλιότητα της δουλοπαροικίας.

Μεταξύ των νεοϊδρυθέντων βασιλείων, που δημιουργήθηκαν στις διάφορες περιοχές της Ευρώπης, εκείνο των Φράγκων απέκτησε τη μεγαλύτερη σπουδαιότητα. Ο Μερβίγγειος Κλόβις, Βασιλιάς των Σαλίων Φράγκων, μετά την επίτευξη μιας συντριπτικής νίκης εναντίον του Συγάριου, του Ρωμαίου αντιβασιλιά, κυριάρχησε σε ολόκληρη τη Γαλατία χωρίς να συναντήσει καμία αξιόλογη αντίσταση. Η όρεξη του Κλόβις όσο ικανοποιούνταν μεγάλωνε, όπως και όλων των άλλων που διακατέχονταν από τον πόθο της εξουσίας. Όχι μόνον αγωνίσθηκε για να εξασφαλίσει την εσωτερική εξουσία του, αλλά επωφελήθηκε, επίσης, κάθε ευκαιρίας για να επεκτείνει τα σύνορά του. Δέκα χρόνια μετά τη νίκη του επί των Ρωμαίων, κατετρόπωσε το στρατό των Αλλεμάνων στο Ζούλπιχ και ένωσε τα εδάφη τους με το Βασίλειό του. Την ίδια στιγμή, επίσης, αποδέχθηκε το Χριστιανισμό, όχι από καμία εσωτερική πεποίθηση, αλλά απλώς για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας.

Με αυτόν τον τρόπο αναδύθηκε στην Ευρώπη μία κοσμική εξουσία νέου είδους. Η Εκκλησία, που είχε λόγους να πιστεύει ότι ο Φράγκος Βασιλιάς θα της ήταν χρήσιμος στον αγώνα εναντίον των πολλών εκθρών της, ήταν έτοιμη να συμμαχήσει με τον Κλόβις, καθώς μάλιστα η θέση της ήταν δυσχερής, εξαιτίας της αποσκίρτησης των Αρειανών, και καθώς ακόμη και η ίδια η

Ρώμη απειλούνταν από επικίνδυνους εχθρούς. Ο Κλόβις, ένας από τους πιο σκληρούς και πιο άπιστους που ανήλθαν ποτέ στο θρόνο, κατάλαβε αμέσως ότι μία τέτοια συμμαχία θα τον βοηθούσε στην επέκταση των φιλόδοξων σχεδίων του, που τα επιδίωκε με όλη την πανουργία του ύπουλου χαρακτήρα του. Έτσι, βαπτίσθηκε στο Rheims και χαρακτηρίστηκε από τον τοπικό επίσκοπο ως "ο πιο Χριστιανός των Βασιλέων", κάτι που δεν τον εμπόδισε, ωστόσο, να επιδιώξει τους σκοπούς του με τα πιο αντιχριστιανικά μέσα που μπορεί κανείς να φαντασθεί. Επί πλέον, η Εκκλησία ανεχόταν τα αιματηρά του εγκλήματα· δεν μπορούσε να αντιτεθεί σ' αυτά, από τη στιγμή που επιθυμούσε να καταστήσει τον Κλόβις χρήσιμο για τη δική της εξουσία.

Αργότερα, όταν περιορίσθηκε δραστικά η δύναμη των διαδόχων του Κλόβις και σχεδόν όλη η κρατική εξουσία περιήλθε στα χέρια των λεγόμενων "Επιστατών του Παλατιού", των οποίων το αξίωμα έγινε κληρονομικό επί Βασιλείας του Πεπίνου του Εριστάλ, ο Πάπας συνωμότησε με τον εγγονό του, τον Πεπίνο τον Βραχύ, και τον συμβούλευσε να ανακηρυχθεί Βασιλιάς. Ο Πεπίνος ο Βραχύς, τότε, έκλεισε σε μοναστήρι τον τελευταίο των Μεροβίγγειων Βασιλέων και έτσι έγινε ο θεμελιωτής μιας νέας δυναστείας του Βασιλείου των Φράγκων. Επί της Βασιλείας του υιού του, του Καρλομάγνου, η συμμαχία μεταξύ του Πάπα και του Βασιλικού Οίκου των Φράγκων απέκτησε τη μέγιστη αποτελεσματικότητά της και εξασφάλισε στο Φράγκο Βασιλιά την ηγεμονία του επί της Ευρώπης. Εκείνον τον καιρό, προσέλαβε εκ νέου συγκεκριμένο σχήμα η ιδέα μιας καθολικής Ευρωπαϊ-

κής Μοναρχίας, η ίδρυση της οποίας κατέστη ο κύριος σκοπός της ζωής του Καρλομάγνου. Η Εκκλησία, που επεδίωκε για λογαριασμό της έναν παρόμοιο σκοπό, δεν μπορούσε παρά καίρεται που έχει έναν τέτοιο σύμμαχο. Ο καθένας χρειαζόταν τον άλλον για να ολοκληρώσει τα πολιτικά εξουσιαστικά του σχέδια.

Η Εκκλησία χρειαζόταν το ξίφος του κοσμικού κυρίαρχου για να την προστατεύει από τους εχθρούς της· έτσι, υψηλότερος στόχος της Εκκλησίας κατέστη το να κατευθύνει αυτό το ξίφος σύμφωνα με τη βούλησή της και το να επεκτείνει, με τη βοήθειά του, την κυριαρχία της. Ο Καρλομάγνος, από την πλευρά του, δεν μπορούσε να προχωρήσει χωρίς την Εκκλησία, η οποία, με το να είναι η μόνη εξουσία που είχε διαφυλάξει την πνευματική και πολιτιστική κληρονομιά του Ρωμαϊκού κόσμου, προσέδιδε στην κυριαρχία του την απαιτούμενη εσωτερική θρησκευτική συνεκτικότητα. Στην Εκκλησία ήταν ενσωματωμένη όλη η κουλτούρα της εποχής. Περιελάμβανε στους κόλπους της λογίους, φιλοσόφους, ιστορικούς και πολιτικούς· τα μοναστήρια της υπήρξαν για μεγάλο χρονικό διάστημα τα μόνα κέντρα όπου μπορούσαν να ανθίζουν η κουλτούρα και η βιοτεχνία και όπου η ανθρώπινη σοφία μπορούσε να εξασφαλίζει μία μόνιμη στέγη. Συνεπώς, η Εκκλησία ήταν ο πολυτιμότερος σύμμαχος του Καρλομάγνου, δημιουργώντας την απαραίτητη πνευματική ατμόσφαιρα για τη διατήρηση του πελώριου Βασιλείου του. Γι' αυτόν το λόγο, προσπάθησε να προσδέσει τον κλήρο στο άρμα του με τη χρήση οικονομικών μέσων, υποχρεώνοντας τους υποταγμένους λαούς να πληρώνουν τη δεκάτη στην Εκκλη-

σία και εξασφαλίζοντας, τοιουτοτρόπως, στους εκπροσώπους της ένα πλούσιο εισόδημα. Ένας σύμμαχος σαν τον Πάπα ήταν πάρα πολύ ευάρεστος στον Καρλομάγνο, εφόσον το προνόμιο της εξουσίας παρέμενε σταθερά στα χέρια του, και ο Πάπας ήταν αρκετά έξυπνος ώστε να αρκείται, για κάποιο χρονικό διάστημα, στον ρόλο του υποτακτικού έναντι του Φράγκου κυρίαρχου.

Όταν ο Πάπας δέχθηκε τη μεγάλη επίθεση από τον Ντεσιντέριους, τον Λομβαρδό Βασιλιά, ο Καρλομάγνος έσπευσε με στρατό προς βοήθειά του και έθεσε τέλος στην κυριαρχία των Λομβαρδών στην Βόρεια Ιταλία. Για το λόγο αυτό, η Εκκλησία εξέφρασε την ευγνωμοσύνη της, όταν την ημέρα των Χριστουγέννων του 800, στον Καθεδρικό Ναό του Αγίου Πέτρου, ο Λέων ο Γ' τοποθέτησε το Αυτοκρατορικό Στέμμα επί της κεφαλής του γονυπετούς Καρλομάγνου και τον ανακήρυξε "Ρωμαίο Αυτοκράτορα του Φραγκικού Έθνους". Αυτή η ενέργεια σκόπευε να δείξει σ' όλη την ανθρωπότητα ότι εφεξής ο Χριστιανικός κόσμος της Δύσης όφειλε να πορεύεται υπό την καθοδήγηση ενός κοσμικού και ενός πνευματικού κυρίαρχου, προορισμένων από το Θεό να διαφυλάττουν την υλική και πνευματική ευημερία των Χριστιανικών λαών. Έτσι, ο Πάπας και ο Αυτοκράτορας, επωμιζόμενοι διακριτούς ρόλους, κατέστησαν τα σύμβολα μιας νέας αντίληψης της παγκόσμιας εξουσίας, η οποία, όμως, στην πραγματικότητα επρόκειτο να εμποδίσει, για αιώνες, την επικράτηση της ειρήνης στην Ευρώπη.

Είναι εύκολα κατανοητό ότι ήταν η ίδια εξουσιαστική βούληση, τροφοδοτημένη από τις Ρωμαϊκές παραδόσεις, που υποχρέωσε την Εκκλησία και τη Μοναρχία να συ-

νεργασθούν· ήταν, όμως, αναπόφευκτο ότι ένας έντιμος διαχωρισμός των μεταξύ τους ρόλων δεν θα μπορούσε να διαρκέσει επί πολύ. Είναι στη φύση κάθε βούλησης για εξουσία το ότι θα ανεχθεί μία άλλη εξουσία, εξίσου προνομιούχα, μόνον για όσο χρονικό διάστημα δεν μπορεί να την χρησιμοποιήσει για τους δικούς της σκοπούς ή για όσο ακόμη δεν αισθάνεται αρκετά ισχυρή ώστε να εμπλακεί σε έναν αγώνα για την πλήρη κυριαρχία. Η ενότητα Εκκλησίας και Αυτοκρατορίας θα παρέμενε άθικτη, τουλάχιστον φαινομενικά, καθ' ον χρόνον, αναγκασμένες να εδραιώσουν από κοινού την εξουσία τους, η μία εξαρτώνταν, σε έναν πολύ μεγάλο βαθμό, από την άλλη. Αλλά, ήταν αναπόφευκτο ότι, μόλις η μία ή η άλλη εκ των δύο εξουσιών θα ένοιωθε αρκετά ισχυρή ώστε να πορευθεί μόνη της, θα ξεσπούσε ανάμεσά τους ένας αδυσώπητος, μέχρις εσχάτων, αγώνας για την πλήρη κυριαρχία. Ήταν αναμενόμενο σ' αυτόν τον αγώνα να νικήσει η Εκκλησία, λαμβανομένων υπ' όψιν των συγκεκριμένων συνθηκών της εποχής. Η πνευματική της υπεροχή, στηριζόμενη σε μία παλαιότερη και, προ παντός, πολύ υψηλότερη κουλτούρα, προς την οποία οι βάρβαροι όφειλαν, με τεράστια δυσκολία, να προσαρμοσθούν, της εξασφάλιζε ένα ισχυρό πλεονέκτημα. Επί πλέον, η Εκκλησία ήταν η μόνη εξουσία που μπορούσε να ενώσει τη Χριστιανική Ευρώπη για να αντισταθεί στις επιδρομές των Μογγολικών και Ασιατικών ορδών. Η Αυτοκρατορία δεν ήταν ικανή για μία τέτοια αποστολή, διότι εμποδιζόταν από ένα πλήθος ιδιαίτερων πολιτικών συμφερόντων και, συνεπώς, δεν μπορούσε, βασισμένη μόνο στη δική της δύναμη, να παράσχει στην Ευ-

ρώπη την απαιτούμενη προστασία.

Όσο ζούσε ο Καρλομάγνος, ο Παπισμός, κάνοντας προσεκτικούς υπολογισμούς, ήταν ικανοποιημένος να επιτελεί ένα δευτερεύοντα ρόλο, παραμένοντας εξηρημένος, σχεδόν εξ ολοκλήρου, από την προστασία του Φράγκου κυρίαρχου. Αλλά, ο Λουδοβίκος ο Πίος, ο διάδοχος του Καρλομάγνου, ένας άνθρωπος προληπτικός και περιορισμένων ικανοτήτων, έγινε ένα απλό όργανο στα χέρια του κλήρου. Στερούμενος και της πνευματικής ικανότητας και της ακατάπαυστης ενεργητικότητας του προκατόχου του, δεν μπόρεσε να διατηρήσει την Αυτοκρατορία που είχε εδραιώσει ο Καρλομάγνος με ποταμούς αίματος και με ανενδοίαστη βία. Έτσι, η Αυτοκρατορία σύντομα εκφυλίσθηκε, ανοίγοντας το δρόμο προς μία νέα μοίρα της Ευρώπης.

Ο Παπισμός θριάμβευσε πάνω σε κάθε κοσμική εξουσία και παρέμεινε, για εκατοντάδες χρόνια, ο κυρίαρχος θεσμός του Χριστιανικού κόσμου. Αλλά, όταν αυτός ο κόσμος τελικά διαλύθηκε και παντού στην Ευρώπη κέρδιζε συνεχώς έδαφος το εθνικό κράτος, τότε εξαφανίσθηκε, επίσης, και το όνειρο μιας παγκόσμιας κυριαρχίας υπό το σκήπτρο του Πάπα, όπως το είχε οραματισθεί ο Θωμάς ο Ακινάτης. Μολονότι η Εκκλησία αντιτάχθηκε στη νέα τροπή των πραγμάτων με όλη της τη δύναμη, δεν μπόρεσε στο τέλος να εμποδίσει το μετασχηματισμό της Ευρώπης και υποχρεώθηκε να αρκεσθεί στην προσπάθεια να επιτύχει τον καλύτερο δυνατό διακανονισμό με τις πολιτικές φιλοδοξίες των αναδυόμενων εθνικών κρατών.

* * * * *

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: **Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ**

Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΚΑΣΤΩΝ ΩΣ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ. Η ΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΣΕ ΤΑΞΕΙΣ. ΟΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΤΑΞΙΚΩΝ ΔΙΑΙΡΕΣΕΩΝ ΩΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΚΑΙ Η ΙΔΕΑ ΤΩΝ "ΥΠΟΔΕΕΣΤΕΡΩΝ". Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΣΤΕΙΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ. ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΑΝΤΙΤΙΘΕΜΕΝΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ. ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ. Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΩΣ ΠΡΟΝΟΜΙΟ ΤΗΣ ΜΕΙΟΨΗΦΙΑΣ. ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΟΣ. ΦΥΣΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ ΚΑΙ "ΘΕΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ". Ο ΔΙΠΛΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ. Ο ΝΟΜΟΣ ΩΣ ΒΑΡΟΜΕΤΡΟ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ. Η ΠΑΛΗ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ.

Κάθε εξουσία προϋποθέτει κάποια μορφή ανθρώπινης δουλείας, διότι η διαίρεση της κοινωνίας σε ανώτερες και κατώτερες τάξεις αποτελεί έναν από τους πρωταρχικούς όρους της ύπαρξής της. Ο χωρισμός των ανθρώπων σε κάστες, σε νομότυπες ομαδοποιήσεις και σε τάξεις, που εκδηλώνεται σε κάθε εξουσιαστική δομή, ανταποκρίνεται σε μια εσώτερη αναγκαιότητα διάκρισης από το λαό εκείνων που κατέχουν τα προνόμια. Ο μύθος και

η παράδοση προμηθεύουν τα μέσα της τροφοδότησης και της εμβάθυνσης, μέσα στις ανθρώπινες συνειδήσεις, της πίστης στον αναπόφευκτο χαρακτήρα αυτής της διάκρισης. Μία νεοανερχόμενη εξουσία μπορεί να θέσει τέλος στην κυριαρχία των παλαιών προνομιούχων τάξεων, αλλά μόνο δημιουργώντας, αμέσως, μία καινούργια προνομιούχα τάξη, ικανή να πραγματοποιεί τα σχέδιά της. Γι' αυτό ακριβώς, οι ιδρυτές της λεγόμενης "δικτατορίας του Προλεταριάτου" στη Ρωσία ήταν υποχρεωμένοι να δημιουργήσουν την αριστοκρατία των Κομμισσάριων, που διαφοροποιείται τόσο πολύ από τις μεγάλες μάζες των εργαζομένων όσο ακριβώς διαφοροποιούνται από τον πληθυσμό και οι άλλες προνομιούχες τάξεις όλων των χωρών.

Ήδη ο Πλάτων επιθυμούσε να εναρμονίσει, προς όφελος του Κράτους, το ηθικό αίσθημα του ατόμου με την επίσημα καθιερωμένη έννοια της αρετής. Απογυμνώνοντας την πολιτική από κάθε ηθική και θέτοντας έτσι, για πρώτη φορά, τις πνευματικές προϋποθέσεις των αποκαλούμενων "λόγων του Κράτους", κατανόησε, επίσης, με σαφήνεια ότι η ταξική διαίρεση αποτελούσε μια εξυπακουόμενη αναγκαιότητα για τη διατήρηση του Κράτους. Για το λόγο αυτό, παρουσίασε τη συμμετοχή του κάθε ανθρώπου σε μία εκ των τριών τάξεων της ουτοπικής του Πολιτείας ως απορρέουσα από το πεπρωμένο, επί του οποίου το άτομο δεν μπορεί να ασκήσει καμία επιρροή. Όμως, για να ενσταλάξει στους ανθρώπους την πίστη στο "φυσικό τους πεπρωμένο", ο μεγαλόπνοος πολιτικός επιστρατεύει ένα "γενναίον ψεύδος", λέγοντάς τους:

"Ο θεός, όταν σας έπλατε, σε όσους από σας είναι ικανοί να κυβερνούν, ανακάτωσε χρυσάφι μέσα στα συστατικά τους· γι' αυτό και είναι οι πιο πολύτιμοι απ' όλους. Σε όσους είναι επίκουροι ανακάτωσε ασήμι και σε όσους είναι γεωργοί και τεχνίτες σίδηρο και χαλκό".

Στο ερώτημα πώς ήταν δυνατόν να πιστέψουν σ' αυτόν το μύθο οι πολίτες, ο Πλάτων έδωσε την εξής απάντηση:

"Νομίζω ότι είναι αδύνατο να πείσει κανείς αυτούς τους ίδιους, αλλά δεν είναι αδύνατο να πεισθούν οι γιοί τους, οι απόγονοί τους και όλες οι επερχόμενες γενιές"⁵.

Μ' αυτόν τον τρόπο, η μοίρα του κάθε ανθρώπου καθορίζεται από ένα σύνολο ικανοτήτων και χαρακτηριστικών, δοσμένο από το θεό, που προδιαγράφει εάν θα γίνει κύριος ή δούλος κατά τη διάρκεια της ζωής του. Η βαθύτερη εμφύτευση μέσα στη φαντασία των ανθρώπων αυτής της πίστης σε μία αναπόφευκτη μοίρα και ο προσδιορισμός της με τον μυστικό καθαγιασμό μιας θρησκευτικής πεποίθησης ήταν μέχρι σήμερα ο κύριος στόχος κάθε εξουσιαστικής πολιτικής.

Όπως μέσα στα σύνορά του το Κράτος προσπαθεί πάντοτε να καταργήσει την ισότητα μεταξύ των υπηκόων του και να διαιωνίσει το διαχωρισμό μέσα από τις διαφορές των καστών και των τάξεων, έτσι και στο εξωτερικό πρέπει να φροντίζει να διακρίνεται από τα άλλα κράτη και να ενσταλάζει στους πολίτες του την πίστη στην εθνική τους ανωτερότητα απέναντι σ' όλους τους

5. Πλάτων: "Πολιτεία", Βιβλίο Γ'.

άλλους λαούς. Ο Πλάτων, ο μόνος μεταξύ των Ελλήνων στοχαστών στον οποίον η ιδέα της εθνικής ενότητας όλων των Ελλήνων είναι ολοφάνερη, αισθανόταν αποκλειστικά Έλληνας και περιφρονούσε απροκάλυπτα τους "βαρβάρους". Η ιδέα ότι οι βάρβαροι θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως ίσοι ή ως έχοντες πολλές ομοιότητες με τους Έλληνες του φαινόταν τόσο αλαζονική όσο και ακατανόητη. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίον στην ιδανική του Πολιτεία όλες οι βαρειές και υποτιμητικές εργασίες έπρεπε να εκτελούνται από ξένους και από δούλους. Έβλεπε σ' αυτό ένα όφελος όχι μόνο για την κυρίαρχη Ελληνική κάστα αλλά και για τους ίδιους τους δούλους. Σύμφωνα με την άποψή του, από τη στιγμή που αυτοί ήταν, σε κάθε περίπτωση, προορισμένοι να εκτελούν τις ταπεινές δουλικές εργασίες, το γεγονός ότι θα τους επιτρεπόταν να υπηρετούν τους Έλληνες θα τους φαινόταν ως μία ευμενής προσταγή της μοίρας.

Ο Αριστοτέλης υποστήριξε με μεγαλύτερη ακόμη σαφήνεια την ιδέα του "φυσικού πεπωμένου" όλων των ανθρώπων. Και γι' αυτόν, υπήρχαν τάξεις και λαοί προορισμένοι εκ φύσεως να εκτελούν τις ταπεινές εργασίες. Τέτοιοι λαοί ήταν οι μη-Έλληνες και οι βάρβαροι. Είναι αλήθεια ότι ο Αριστοτέλης προέβη στη διάκριση μεταξύ "δούλων κατά φύσιν" και "δούλων κατά νόμον". Μεταξύ των πρώτων, τοποθετούσε εκείνους που εκ φύσεως είναι προορισμένοι να υπακούουν άλλους, λόγω του ότι στερούνται της απαραίτητης αυτοπεποίθησης. Μεταξύ των δεύτερων, τοποθετούσε εκείνους που είχαν χάσει την ελευθερία τους, συλλαμβανόμενοι ως αιχμάλωτοι πολέμου. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις, ο δούλος δεν είναι

παρά μόνον "μία ζωντανή μηχανή" και ως τέτοια "ένα κτήμα του κυρίου του". Σύμφωνα με τις βασικές απόψεις του Αριστοτέλη, τις διατυπωμένες στα "Πολιτικά" του, η δουλεία είναι ευεργετική και για τον κυρίαρχο και για τον κυριαρχούμενο. Κι' αυτό γιατί η ίδια η φύση έχει προικίσει τον πρώτο με ανώτερες ικανότητες και τον δεύτερο μόνο με την τραχειά δύναμη του κτήνους και απ' αυτόν τον φυσικό καταμερισμό ικανοτήτων απορρέουν εντελώς αυθόρμητα οι αντίστοιχοι ρόλοι του κυρίου και του δούλου.

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ο άνθρωπος είναι "πολιτικό ζώο", που όλη η φύση του το προορίζει να είναι πολίτης υπό την εξουσία μιας κυβέρνησης. Πάνω σ' αυτή τη βάση, ο Αριστοτέλης καταδίκασε την αυτοκτονία, διότι αρνούνταν στο άτομο το δικαίωμα να θέτει τον εαυτό του εκτός πολιτείας. Μολονότι ο Αριστοτέλης έκρινε μάλλον αρνητικά την ιδανική πολιτεία του Πλάτωνα, ειδικά την υποστηριζόμενη από τον Πλάτωνα κοινοκτημοσύνη, ως "αντιπιθέμενη στους νόμους της φύσης", το ίδιο το κράτος αποτελούσε γι' αυτόν το κέντρο γύρω από το οποίο περιστρεφόταν κάθε επίγεια ύπαρξη. Πίστευε, όπως και ο Πλάτων, ότι η διεύθυνση των υποθέσεων του κράτους έπρεπε πάντοτε να αναλαμβάνεται από μία μειοψηφία εκλεκτών ανθρώπων, προορισμένη από την ίδια της τη φύση γι' αυτήν την αποστολή. Συνεπώς, ήταν λογικά υποχρεωμένος να δικαιώσει το προνόμιο των εκλεκτών μέσω της δήθεν κατωτερότητας των μεγάλων μαζών του λαού και να αναγάγει αυτή τη συνθήκη σε σιδηρούν κανόνα της φυσικής πορείας. Είναι σ' αυτήν την ιδέα που έχει τις ρίζες της, σε τελευταία ανά-

λυση, κάθε "ηθική δικαίωση" της τυραννίας. Από τη στιγμή που θα αποδεχθούμε το διαχωρισμό των πλησίων μας σε μία κατώτερη πνευματικά μάζα και σε μία μειοψηφία, προορισμένη από την ίδια της τη φύση για δημιουργική δραστηριότητα, καταλήγουμε εντελώς αυθόρμητα να πιστέψουμε στην ύπαρξη "κατώτερων" και "εκλεκτών" εθνοτήτων και φυλών, ιδιαίτερα όταν οι "εκλεκτοί" καρπύονται το όφελος από τη δουλικά εργασία των "κατώτερων" και απαλλάσσονται από τη φροντίδα για την ύπαρξή τους, φορτώνοντάς την στις πλάτες των "κατώτερων".

Η πίστη στη δήθεν δημιουργική ικανότητα της εξουσίας στηρίζεται σε μία τεράστια αυταπάτη. Η εξουσία, αυτή καθεαυτή, είναι εντελώς ανίκανη να δημιουργήσει οτιδήποτε, επειδή στηρίζεται εξ ολοκλήρου στη δημιουργική δραστηριότητα των υπηκόων της, αν υποθέσουμε ότι αυτή υπάρχει. Τίποτε δεν είναι περισσότερο εσφαλμένο από τη διαδεδομένη αντίληψη περί του κράτους ως του πραγματικού δημιουργού της προόδου του πολιτισμού. Η αλήθεια βρίσκεται προς την ακριβώς αντίθετη κατεύθυνση. Το κράτος λειτούργησε από τις απαρχές του αναχαιτιστικά και με φοβερή καχυποψία απέναντι στην ανάπτυξη κάθε ανώτερης μορφής πολιτισμού. Τα κράτη δεν δημιουργούν κανέναν πολιτισμό· αντιθέτως, συχνά καταστρέφονται από ανώτερες μορφές πολιτισμού. Η εξουσία και ο πολιτισμός είναι, στην πιο βαθιά τους σημασία, ασυμφιλίωτοι εχθροί· η δύναμη της μιας συμβαδίζει πάντοτε με την αδυναμία του άλλου. Μία ισχυρή κρατική μηχανή αποτελεί το μεγαλύτερο εμπόδιο στην ανάπτυξη κάθε πολιτισμού. Όπου τα κράτη πεθαίνουν ή όπου η εξουσία τους είναι ακόμη περιορισμένη στο ελάχιστο,

εκεί ο πολιτισμός ανθίζει κατά τον καλύτερο τρόπο.

Αυτή η ιδέα θα φανεί τολμηρή στους περισσότερους από εμάς, επειδή μία σαφής σύλληψη των πραγματικών αιτιών των πολιτιστικών γεγονότων έχει πλήρως εμποδιστεί από μία ψευδολόγο εκπαίδευση. Για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του Κράτους, τα μυαλά μας έχουν παραγεμίσει με ένα σωρό ψευδών ιδεών και ανόητων υποθέσεων, έτσι ώστε να είμαστε, ως επί το πλείστον, ανίκανοι να προσεγγίσουμε τα ιστορικά γεγονότα χωρίς προκατάληψη. Χαμογελάμε μπροστά στην απλοϊκότητα των Κινέζων χρονικογράφων, που σημειώνουν για τον Fu-hi, τον μυθικό ηγεμόνα, ότι δώρισε στους υπηκόους του τις τέχνες του κυνηγιού, του ψαρέματος και της κτηνοτροφίας, ότι εφφύρε τα πρώτα μουσικά όργανα και ότι τους δίδαξε τη χρήση της γραφής. Αλλά, επαναλαμβάνουμε με πλήρη απερισκεψία ότι μας έχουν κώσει μέσα στο μυαλό σχετικά με τον πολιτισμό των Φαραώ, τη δημιουργική δραστηριότητα των Βαβυλώνιων Βασιλέων, τα δήθεν πολιτιστικά επιτεύγματα του Αλέξανδρου του Μακεδόνα ή του Φρειδερίκου του Μεγάλου. Δεν υποψιαζόμαστε καθόλου ότι όλα αυτά είναι ένας καθαρός μύθος, ένας σωρός ψευδολογιών, χωρίς κανένα ίχνος αλήθειας, που έχει επαναληφθεί τόσο συχνά ώστε για τους περισσότερους από εμάς να αποτελεί μία ακλόνητη βεβαιότητα.

Ο πολιτισμός δεν δημιουργείται κατ' εντολήν. Δημιουργείται μόνος του, αναβλύζοντας αυθόρμητα από τις ανάγκες των ανθρώπων και από την κοινωνική τους συνεργασία. Κανένας ηγεμόνας, κανένας κυρίαρχος δεν διέταξε ποτέ τους ανθρώπους να διαμορφώσουν τα πρώτα

εργαλεία, να ανάψουν την πρώτη φωτιά, να εφεύρουν το τηλεσκόπιο και την ατμομηχανή ή να συνθέσουν την Ιλιάδα. Οι πολιτιστικές αξίες δε δημιουργούνται με τις ντιρεκτίβες των υψηλών εξουσιών. Δεν μπορούν να επιβληθούν με διατάγματα ούτε να γεννηθούν με αποφάσεις των νομοθετικών συνελεύσεων.

Ούτε στην Αίγυπτο ούτε στη Βαβυλώνα ούτε σε καμία άλλη χώρα δε δημιουργήθηκε πολιτισμός από τους κατόχους της πολιτικής εξουσίας. Αυτοί απλώς οικειοποιήθηκαν έναν ήδη υπαρκτό και αναπτυγμένο πολιτισμό και τον έθεσαν στην υπηρεσία των ιδιαίτερων πολιτικών τους στόχων. Αλλά, μ' αυτόν τον τρόπο, έκοψαν τις ίδιες τις ρίζες κάθε μελλοντικής πολιτιστικής προόδου, διότι από τη στιγμή που η πολιτική εξουσία εδραιώθηκε και υπέταξε όλη την κοινωνική ζωή, εμφανίστηκε μία εσωτερική ατροφία των παλιών μορφών του πολιτισμού, που δεν μπορούσαν πλέον να δώσουν τίποτε καινούργιο.

Η πολιτική εξουσία πάντοτε λαχταρά την ομοιομορφία. Βάσει αυτής της ηλίθιας επιθυμίας για διευθέτηση και έλεγχο όλων των κοινωνικών γεγονότων σύμφωνα με μία καθορισμένη αρχή, η πολιτική εξουσία ανυπομονεί πάντοτε να περιστείλει όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες μέσα σε μία και μόνο φόρμα. Τοιοιτοτρόπως, έρχεται σε ασυμφιλίωτη αντίθεση με τις δημιουργικές δυνάμεις κάθε ανώτερου πολιτισμού, ο οποίος χαρακτηρίζεται από τη διπνεκή αναζήτηση νέων μορφών και νέων οργανωτικών σχημάτων και ως εκ τούτου στηρίζεται σαφέστατα στην ποικιλία και την ιδιαιτερότητα των ανθρώπινων εγχειρημάτων, εν αντιθέσει με την πολιτι-

κή εξουσία που στηρίζεται σε ακινητοποιημένα σχήματα. Υπάρχει πάντοτε μία εσωτερική σύγκρουση μεταξύ της διαμάχης των προνομιούχων μειοψηφιών για πολιτική και οικονομική εξουσία και των πολιτιστικών δραστηριοτήτων του λαού. Πρόκειται για δύο εντελώς αντιτιθέμενες διαδικασίες που δε συγχωνεύονται ποτέ εκουσίως και που μόνο μέσω του εξωτερικού καταναγκασμού και της πνευματικής καταπίεσης μπορεί να προσλάβουν μία επίφαση ενότητας. Ο Λάο Τσε, ο Κινέζος σοφός, είχε κατά νου αυτή την αντίθεση, όταν έγραφε:

"Η εμπειρία διδάσκει ότι κανείς δεν μπορεί να καθοδηγεί την κοινότητα·

*Η κοινότητα είναι συνεργασία δυνάμεων·
σαν συνεργασία, η απλή σκέψη το φανερώνει,
δεν μπορεί να καθοδηγείται
από τη δύναμη ενός ανδρός.*

*Η επιβολή μιας τάξης στην κοινότητα δημιουργεί
αταξία·*

*Η επιβολή της σταθερότητας φέρνει αναστάτωση.
Γιατί η συμπεριφορά του ατόμου μεταβάλλεται και
δεν μένει σταθερή:*

*Εδώ προχωρά μπροστά, εκεί οπισθοχωρεί·
Εδώ είναι ζεστή, εκεί είναι κρύα·*

*Εδώ ασκεί δύναμη, εκεί εκδηλώνει αδυναμία·
Εδώ είναι παθιασμένη, εκεί είναι γαλήνια.*

Γι' αυτό:

*Το τέλειο άτομο αποφεύγει την επιθυμία για εξουσία,
αποφεύγει τα θέλητρα της εξουσίας*

αποφεύγει την αίγλη της εξουσίας.⁶

Ο Νίτσε, επίσης, είχε συλλάβει βαθύτατα αυτή την αλήθεια, μολονότι η εσωτερική του δυσαρμονία και η αδιάκοπη ταλάντευσή του μεταξύ των ασυνεπών εξουσιαστικών αντιλήψεων και των αληθινών ελευθεριακών ιδεών τον εμπόδισαν, σε όλη του τη ζωή, να οδηγηθεί στα σωστά συμπεράσματα. Παρ' όλα αυτά, τα όσα έχει γράψει σχετικά με την παρακμή του πολιτισμού στη Γερμανία είναι πάρα πολύ μεγάλης σπουδαιότητας και έχουν μία γενική ισχύ για την παρακμή κάθε πολιτισμού.

"Κανείς δεν μπορεί τελικά να δαπανά περισσότερα απ' όσα έχει. Και αυτό είναι αληθινό τόσο για τα άτομα όσο και για τους λαούς. Εάν κάποιος ξοδεύει τις δυνάμεις του εαυτού του στην εξουσία, την υψηλή πολιτική, την περιουσία, το εμπόριο, τον Κοινοβουλευτισμό, τα στρατιωτικά ενδιαφέροντα, εάν κάποιος κατασπαταλά για ένα πράγμα μία τεράστια ποσότητα λόγου, πάθους, βούλησης, αυτοκυριαρχίας, συστατική της πραγματικής του εαυτότητας, τότε δεν μπορεί πλέον να τη χρησιμοποιήσει για κάτι άλλο. Πολιτισμός και Κράτος -ας μην ανταπατώμαστε- είναι ανταγωνιστές. Το "Πολιτισμένο Κράτος" είναι απλώς και μόνο μία μοντέρνα ιδέα. Πολιτισμός και Κράτος δεν εναρμονίζονται· το καθένα ζει εις βάρος του άλλου· το καθένα ευδοκιμεί επί ζημιά του άλλου. Όλες οι μεγάλες περίοδοι του πολιτισμού είναι περίοδοι πολιτικής παρακμής. Οτιδήποτε είναι μεγάλο

6. Λάο-Τσε: "Η Πορεία και ο Ορθός Δρόμος", από τη Γερμανική μετάφραση του Alexander Ular, που εκδόθηκε στη Λειψία.

από πολιτιστικής απόψεως είναι μη-πολιτικό, ακόμη και αντιπολιτικό".⁷

Εάν το Κράτος δεν κατορθώσει να διοχετεύσει προς ευνοϊκές για τους σκοπούς του κατευθύνσεις τις πολιτιστικές δυνάμεις που βρίσκονται μέσα στη σφαίρα της εξουσίας του και να αναχαιτίσει την ανάπτυξη ανώτερων μορφών πολιτισμού, τότε αυτές ακριβώς οι ανώτερες πολιτιστικές μορφές θα καταστρέψουν, αργά ή γρήγορα, το πολιτικό σύστημα που δικαίως το θεωρούν ως ένα εμπόδιο. Αλλά εάν η πολιτική μηχανή είναι αρκετά ισχυρή ώστε να μπορεί να περιστείλει μέσα σε καθορισμένες φόρμες, για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα, την πολιτιστική ζωή, τότε αυτή βαθμιαία θα αναζητήσει άλλους διαύλους, μην αντέχοντας τα δεσμά κανενός πολιτικού περιορισμού. Κάθε ανώτερη μορφή πολιτισμού, εάν δεν εμποδίζεται σοβαρά στη φυσική της ανάπτυξη από τους πολιτικούς περιορισμούς, προσπαθεί σταθερά να ανανεώνει την ορμή της για δημιουργική ανοικοδόμηση. Κάθε επιτυχές έργο αφυπνίζει την ανάγκη για μεγαλύτερη τελειότητα και για βαθύτερη πνευματικότητα. Ο πολιτισμός είναι πάντοτε δημιουργικός, πάντοτε αναζητά νέες μορφές δραστηριότητας. Είναι σαν τα δένδρα της τροπικής ζούγκλας που όταν τα κλαδιά τους φθάνουν στη γη βγάζουν πάντοτε καινούργιες ρίζες.

Η εξουσία δεν είναι ποτέ δημιουργική. Χρησιμοποιεί τη δημιουργική δύναμη ενός δεδομένου πολιτισμού για να σκεπάσει τη γύμνια της και να αυξήσει το κύρος της. Η εξουσία είναι πάντοτε ένα αρνητικό στοιχείο μέσα

7. Νίτσε: "Το Λυκόφως των Ειδώλων".

στην ιστορία. Διακοσμείται με ψευδείς τίτλους τιμής για να προσδώσει στην ανικανότητά της μία επίφαση δημιουργικότητας. Και εδώ επίσης, τα λόγια του Νίτσε στον Ζαρατούστρα είναι ευστοχότατα:

"Οπουδήποτε ένας λαός εξακολουθεί να υπάρχει, δεν δείχνει κατανόηση για το Κράτος, αλλά το μισεί σαν το μάτι του διαβόλου και σαν ένα έγκλημα εναντίον των νόμων και των εθίμων. Σας φέρνω αυτό το μήνυμα: κάθε λαός έχει τη δική του γλώσσα του καλού και του κακού, που οι γειτονικοί λαοί δεν την καταλαβαίνουν. Κάθε λαός επινόπησε τη δική του γλώσσα για τους νόμους και για τα έθιμα. Αλλά το Κράτος ψεύδεται σ' όλες τις γλώσσες του καλού και του κακού· και ψεύδεται, οτιδήποτε και αν λέει. Και οτιδήποτε κατέχει, το έχει κλεμμένο. Τα πάντα γύρω από το Κράτος είναι ψευδή. Δαγκώνει λυσσασμένα με ψεύτικα δόντια. Ακόμη και το θάρρος του είναι ψεύτικό".

Η εξουσία πάντοτε ενεργεί καταστροφικά, διότι οι κάτοχοί της προσπαθούν συνεχώς να περισφίγξουν όλα τα φαινόμενα της κοινωνικής ζωής μέσα στον κορσέ των νόμων της και να της προσδώσουν ένα οριστικό σχήμα. Το νεκρό δόγμα είναι η πνευματική έκφραση της εξουσίας και η κτηνώδης βία η φυσική εκδήλωσή του είναι της. Αυτή η έλλειψη ευφυΐας στις επιδιώξεις της εξουσίας αφήνει ένα ανάλογο σημάδι πάνω στα πρόσωπα των εκπροσώπων της, καθιστώντας τους, βαθμιαία, πνευματικά κατώτερους και κτηνώδεις, ακόμη και εάν αρχικά ήταν προικισμένοι με εξαιρετα χαρίσματα. Τίποτε δεν αποβλακώνει το πνεύμα και την ψυχή του

ανθρώπου όσο η ατέλειωτη μονοτονία της ρουτίνας· και η εξουσία είναι κατ' ουσίαν ρουτίνα.

Από τότε που ο Χομπς δημοσίευσε την εργασία του "Περί του Πολίτου", οι ιδέες του δεν έχουν απωλέσει ποτέ τη δημοτικότητά τους. Σε μία διαδρομή τριών αιώνων δεν σταμάτησαν, με τη μία ή με την άλλη μορφή, να κινούν το ενδιαφέρον και σήμερα, περισσότερο από ποτέ, να είναι κυρίαρχες μέσα στη σκέψη των ανθρώπων. Όσο και αν ο υλιστής Χομπς δεν στήριξε τις ιδέες του πάνω στα δόγματα της Εκκλησίας, αυτό δεν τον εμπόδισε να οικειοποιηθεί τη μοιραία ρήση: "Ο άνθρωπος είναι θεμελιωδώς κακός". Όλος ο φιλοσοφικός του στοχασμός βασίζεται πάνω σ' αυτήν την προϋπόθεση. Για τον Χομπς, ο άνθρωπος ήταν απλώς ένα γεννημένο κτήνος, που κατευθυνόταν από εγωϊστικά ένστικτα, χωρίς καμία έγνοια για τους συνανθρώπους του. Μόνον το Κράτος έθεσε ένα τέλος σ' αυτήν τη συνθήκη του "πολέμου όλων εναντίον όλων" και αποτέλεσε μία επίγεια Πρόνοια, της οποίας η διατάσσουσα και τιμωρούσα χείρ εμπόδιζε τον άνθρωπο από την απέλπιδα καταβύθισή του μέσα στο βούρκο της κτηνωδίας. Έτσι, σύμφωνα με τον Χομπς, το Κράτος υπήρξε ο πραγματικός δημιουργός του πολιτισμού, εξαναγκάζοντας με τη σιδηρά του χείρα τον άνθρωπο να ανυψωθεί σε ένα ανώτερο επίπεδο υπάρξεως, αδιαφορώντας για το πόσο αυτό θα μπορούσε να αντίκειται στην ίδια τη φύση του ανθρώπου. Από τότε, αυτός ο μύθος του πολιτιστικού δημιουργικού ρόλου του Κράτους έχει επαναληφθεί ακατάπαυστα και έχει δήθεν επαληθευτεί από καινούργια γεγονότα.

Και όμως, αυτή η αθεμελίωτη ιδέα αντιφάσκει προς όλη την ιστορική εμπειρία. Στην πραγματικότητα, είναι το ίδιο το Κράτος που έχει επιμελώς διατηρήσει μέσα στο πέρασμα των αιώνων και έχει έξυπνα καλλιεργήσει τα κατάλοιπα της κτηνωδίας, κληρονομιά του ανθρώπου από τους αρχαίους προγόνους του. Ο Παγκόσμιος Πόλεμος με τις ειδικούς μεθόδους των μαζικών ανθρωποκτονιών, οι σημερινές συνθήκες στην Ιταλία του Μουσολίνι και στο Τρίτο Ράιχ του Χίτλερ θα έπρεπε να πείσουν ακόμη και τους πιο τυφλούς για το τι πραγματικά είναι το αποκαλούμενο "πολιτισμένο κράτος".

Κάθε ανώτερη πνευματική σύλληψη, κάθε νέα φάση της πνευματικής ανάπτυξης, κάθε σκέψη μιας συγκεκριμένης εποχής, που άνοιξαν νέους ορίζοντες στις πολιτιστικές δραστηριότητες των ανθρώπων, κατάφεραν να επικρατήσουν μέσα από σθεναρούς αγώνες με την εξουσία της Εκκλησίας και του Κράτους και αφού οι υποστηρικτές τους είχαν για ολόκληρες εποχές υποστεί, λόγω των πεποιθήσεών τους, τεράστιες θυσίες στην περιουσία τους, την ελευθερία και τη ζωή τους. Όταν η Εκκλησία και το Κράτος αναγνώριζαν, τελικά, τέτοιου είδους ανανεώσεις της πνευματικής ζωής, αυτό γινόταν πάντοτε επειδή ήταν πλέον ακαταμάχητες και οι κάτοχοι της εξουσίας δεν μπορούσαν πια να τις αποφύγουν. Αλλά ακόμη και αυτή η αναγνώριση, η κατακτημένη μόνο μετά από βίαιη αντίσταση, οδήγησε, στις περισσότερες περιπτώσεις, σε μία σχεδιασμένη δογματοποίηση των νέων ιδεών, οι οποίες, κάτω από την πνευματοκτόνο κηδεμονία της εξουσίας, βαθμιαία

απώλεσαν πλήρως την ζωντανία τους, όπως συνέβη και με όλες τις προηγούμενες απόπειρες να δημιουργηθούν νέες πνευματικές προοπτικές.

Το ίδιο το γεγονός ότι κάθε σύστημα κυριαρχίας θεμελιώνεται πάνω στη βούληση μιας προνομιάς μειωμένης, που έχει υποτάξει το λαό με την πανουργία ή με την κτηνώδη βία, ενώ κάθε ιδιαίτερη φάση του πολιτισμού εκφράζει απλώς την ανώνυμη ζωτικότητα της κοινότητας, είναι ενδεικτικό του εσωτερικού ανταγωνισμού μεταξύ του κράτους και του πολιτισμού. Η εξουσία πάντοτε είναι στην κατοχή ατόμων ή μικρών ομάδων ατόμων, ενώ ο πολιτισμός έχει τις ρίζες του μέσα στην κοινότητα. Η εξουσία αποτελεί πάντοτε το στείο στοιχείο μέσα στην κοινωνία, που αρνείται κάθε δημιουργική δύναμη. Ο πολιτισμός, αντίθετα, περιλαμβάνει τη γονιμοποιό βούληση, τη δημιουργική ορμή, τη διαπλαστική παρόρμηση, που κάθε στιγμή λαχταρούν να εκφραστούν. Η εξουσία μπορεί να συγκριθεί με την πείνα, που η ικανοποίησή της διατηρεί το άτομο ζωντανό μέχρις ενός συγκεκριμένου ορίου ηλικίας. Ο πολιτισμός, αντίθετα, στην πιο βαθιά του σημασία, είναι σαν τη γονιμοποιό ορμή που διατηρεί ζωντανά τα είδη. Το άτομο πεθαίνει, ενώ η κοινωνία ποτέ. Τα κράτη εξαφανίζονται, ενώ οι πολιτισμοί απλώς αλλάζουν τα πεδία δράσεώς τους και τις μορφές εκφράσεώς τους.

Το Κράτος υποστηρίζει μόνον εκείνες τις μορφές πολιτιστικής δραστηριότητας που το βοηθούν να διατηρεί την εξουσία του. Καταδιώκει με αμείλικτο μίσος κάθε δραστηριότητα που υπερβαίνει τα όρια, τα τεθειμένα από

αυτό, και που αμφισβητεί την ύπαρξή του. Συνεπώς, είναι και ανόητο και αναληθές το να μιλά κανείς για "πολιτισμό του Κράτους", διότι είναι ακριβώς το κράτος που ζει σε διαρκή πόλεμο με κάθε ανώτερη μορφή πνευματικού πολιτισμού και που πάντοτε προσπαθεί να αποφεύγει τη δημιουργική βούληση του πολιτισμού.

Η εξουσία και ο πολιτισμός, όσο και αν είναι οι αντίθετοι πόλοι της ιστορίας, έχουν, εν τούτοις, ένα κοινό πεδίο δράσεως μέσα στην κοινωνική συνεργασία των ανθρώπων και πρέπει, κατ' ανάγκην, να εύρουν ένα *modus vivendi*. Όσο πιο ολοκληρωτικά η πολιτιστική δραστηριότητα του ανθρώπου υπάγεται στον έλεγχο της εξουσίας, με τόση μεγαλύτερη σαφήνεια διαβλέπουμε την ακαμψία των μορφών του πολιτισμού, την ακρωτηρίαση της δημιουργικής και επινοητικής τους ενεργητικότητας, τη βαθμιαία ατροφία της παραγωγικής τους βούλησης. Από την άλλη, με όσο μεγαλύτερο σφρίγος ο πολιτισμός της κοινωνίας διαρρηγνύει τους περιορισμούς, τους τεθειμένους από την πολιτική εξουσία, τόσο λιγότερο παρεμποδίζεται η φυσική του ανάπτυξη από τη θρησκευτική και την πολιτική καταπίεση. Σ' αυτήν την περίπτωση, ο πολιτισμός καθίσταται γενικά ένας άμεσος κίνδυνος για τη μονιμότητα της εξουσίας.

Οι πολιτιστικές δυνάμεις της κοινωνίας επαναστατούν αυθόρμητα εναντίον του εξαναγκασμού των θεσμών της πολιτικής εξουσίας, που πάνω στις αιχμηρές της γωνίες συνεχώς πληγώνονται. Προσπαθούν, συνειδητά ή ασυνείδητα, να θραύσουν τις άκαμπτες φόρμες που εμποδίζουν τη φυσική τους ανάπτυξη, εγείροντας συνεχώς

μπροστά τους νέους φραγμούς. Γι' αυτό, οι κάτοχοι της εξουσίας πρέπει συνεχώς να επαγρυπνούν μην τύχουν και ο πνευματικός πολιτισμός της εποχής τους παρεκτραπεί προς απαγορευμένα μονοπάτια και έτσι διαταράξει ή και παραλύσει εντελώς τις πολιτικές τους δραστηριότητες. Από αυτήν τη διαρκή πάλη των δύο ανταγωνιστικών τάσεων, που η μία πάντοτε αντιπροσωπεύει τα ταξικά συμφέροντα της προνομιάς μειοψηφίας και η άλλη τα συμφέροντα της κοινότητας, αναδύεται βαθμιαία μία συγκεκριμένη νομική σχέση, επί τη βάση της οποίας τα όρια της επιρροής του κράτους και της κοινωνίας, της πολιτικής και της οικονομίας -εν ολίγοις, της εξουσίας και του πολιτισμού- αναπροσαρμόζονται περιοδικά και επικυρώνονται από νομικές διατάξεις.

Αυτό που εμείς σήμερα ονομάζουμε "δίκαιο" ή "σύμβαση" δεν είναι τίποτε άλλο παρά το πνευματικό ίζημα αυτής της ακατάπαυστης πάλης, που κλίνει τότε προς τη μία και τότε προς την άλλη πλευρά, ανάλογα με το ποιά από τις δύο τάσεις, η εξουσία ή ο πολιτισμός, επιτυγχάνει μία προσωρινή υπεροχή μέσα στη ζωή της κοινότητας. Από τη στιγμή που δεν μπορεί να υπάρξει ούτε για μία στιγμή κράτος χωρίς κοινωνία, πολιτική χωρίς οικονομία, εξουσία χωρίς πολιτισμό και από τη στιγμή που, από την άλλη πλευρά, ο πολιτισμός δεν στάθηκε ικανός μέχρι στιγμής να εξαφανίσει την εξουσιαστική αρχή από τη συλλογική κοινωνική ζωή των ανθρώπων, το δίκαιο επωμίζεται το ρόλο του προφυλακτήρα μεταξύ αυτών των δύο ανταγωνιστικών τάσεων, που εξασθενίζει τους κραδασμούς και προστατεύει την

κοινωνία από μία κατάσταση συνεχούς καταστροφής.

Κατ' αρχάς, είναι αναγκαίο να διακρίνουμε τις δύο μορφές του δικαίου: το "φυσικό δίκαιο" και το λεγόμενο "θετικό δίκαιο". Το φυσικό δίκαιο υπάρχει όταν η κοινωνία δεν έχει ακόμη οργανωθεί πολιτικά, δηλαδή προτού εμφανιστεί το Κράτος με το σύστημα των καστών και των τάξεων. Σ' αυτήν την περίπτωση, το δίκαιο είναι το αποτέλεσμα αμοιβαίων συμφωνιών μεταξύ των ανθρώπων, που αλληλοσυμπεριφέρονται ως ελεύθεροι και ίσοι, παρακινημένοι από τα ίδια συμφέροντα και απολαμβάνοντας εξ ίσου κάθε αξιοπρέπεια που αρμόζει στα ανθρώπινα όντα. Το θετικό δίκαιο αναπτύσσεται, κατ' αρχάς, μέσα στην πολιτική δομή του κράτους και αφορά ανθρώπους που αλληλοδιαχωρίζονται εξ αιτίας των διαφορετικών οικονομικών τους συμφερόντων και που ανήκουν, μέσα στο γενικό πλαίσιο της κοινωνικής ανισότητας, σε διάφορες κάστες και τάξεις.

Το θετικό δίκαιο καθίσταται αποτελεσματικό, προσδίδοντας, από τη μια πλευρά, ένα νόμιμο χαρακτήρα στο κράτος (το οποίο παντού μέσα στην ιστορία έχει τις ρίζες του στην κτηνώδη βία, στην κατάκτηση και στην υποδούλωση των κατακτημένων) και προσπαθώντας, από την άλλη πλευρά, να επιτύχει μία διευθέτηση μεταξύ των δικαιωμάτων, των υποχρεώσεων και των προνομίων των διαφόρων τάξεων της κοινωνίας. Όμως, αυτή η διευθέτηση διαρκεί μόνο για όσο χρονικό διάστημα οι μάζες των κατακτημένων υποτάσσονται στους υπάρχοντες νόμους ή δεν αισθάνονται αρκετά ισχυρές ώστε να τους ανατρέψουν. Αντίθετα, μεταβάλλεται όταν η απαίτηση

του λαού για μεταρρύθμιση των νόμων καθίσταται τόσο πιεστική και ακαταμάχητη ώστε η κυρίαρχη εξουσία, εξωθούμενη από την ανάγκη και όχι από μία εσωτερική παρόρμηση, να υποχρεωθεί να λάβει υπ' όψιν της αυτή την επιθυμία του λαού, εάν δεν θέλει να διατρέξει τον κίνδυνο να συντριβεί εξ ολοκλήρου από μία βίαιη επανάσταση. Σ' αυτήν τη δεύτερη περίπτωση, η νέα κυβέρνηση δημιουργεί καινούργιους νόμους, που θα είναι τόσο περισσότερο φιλελεύθεροι όσο περισσότερο ενεργητικά θα υπάρχει και θα εκφράζεται μέσα στο λαό η επαναστατική βούληση.

Στα δεσποτικά Βασίλεια της Αρχαίας Ασίας, όπου όλη η εξουσία ενσαρκωνόταν στο πρόσωπο του δεσπότη, που οι αποφάσεις του δεν επηρεαζόταν καθόλου από τη διαμαρτυρία της κοινότητας, η εξουσία δημιουργούσε από μόνη της το νόμο με την πλήρη σημασία της λέξης. Από τη στιγμή που ο δεσπότης λατρευόταν ως άμεσος απόγονος της θεότητας, η βούλησή του κυριαρχούσε ως ύψιστος νόμος μέσα στη χώρα, που δεν ανεχόταν καμία άλλη αξίωση. Επί παραδείγματι, ο περίφημος Κώδικας του Χαμμουραμί βασιζόταν εξ ολοκλήρου πάνω στο "θεϊκό νόμο", τον αποκεκαλυμμένο στους ανθρώπους διά της ιερής εντολής, και κατά συνέπεια δεν μπορούσε να υπόκειται, εξ αιτίας της ίδιας του της προέλευσης, στην ανθρώπινη κρίση.

Εν τούτοις, οι νομικές ιδέες που εκφράζονται μέσα στους κώδικες ενός Αυτοκράτορα δεν εκφράζουν ποτέ απλώς και μόνον τη βούληση του δεσπότη. Είναι πάντοτε συνδεδεμένες με τα αρχαία ήθη και τα παραδοσιακά

έθιμα, με τα οποία οι άνθρωποι έχουν ζήσει μέσα στο πέρασμα των αιώνων, και αποτελούν απόρροια της συλλογικής κοινωνικής τους ζωής. Ο Κώδικας του Χαμμουραμπί δεν αποτελεί εξαίρεση σ' αυτόν τον κανόνα, διότι όλοι οι πρακτικοί κανόνες του Βαβυλωνιακού νόμου, εκπηγάζοντας από τις ανάγκες της κοινωνικής ζωής, ίσχυαν ήδη μεταξύ του λαού πολύ πριν ο Χαμμουραμπί θέσει τέλος στην κυριαρχία των Ελαμιτών και πολύ πριν τοποθετήσει τα θεμέλια μιας ενοποιημένης μοναρχίας μέσω της κατάκτησης της Λάρσα και του Τζαμούτμπαλ.

Πρόκειται, λοιπόν, για ένα διπλό χαρακτήρα του δικαίου, που δεν μπορεί να ξεπεραστεί ακόμη και μέσα στις πιο ευνοϊκές συνθήκες. Από τη μια πλευρά, ο νόμος προσδίδει ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο στο παλιό έθιμο, που έχει τις ρίζες του μέσα στο λαό από την αρχαιότητα και αποκαλείται "κοινό δίκαιο". Από την άλλη πλευρά, παρέχει μία νομιμοφάνεια στα προνόμια των ανώτερων καστών, που αποκρύπτει την ανίερη προέλευσή τους. Μόνο μέσα από μία προσεκτική διερεύνηση αυτής της προφανούς παραπλάνησης μπορούμε να κατανοήσουμε τη βαθειά πίστη των ανθρώπων στην ιερότητα του νόμου, που ικανοποιεί το περί δικαίου αίσθημά τους και συγχρόνως επικυρώνει την εξάρτησή τους από μία ανώτερη εξουσία.

Αυτή η εσωτερική ασυμφωνία καθίσταται σαφέστερη όταν έχει παρέλθει η περίοδος του απόλυτου δεσποτισμού και η κοινότητα συμμετέχει, περισσότερο ή λιγότερο, στην επεξεργασία του δικαίου. Όλοι οι μεγάλοι πολιτικοί αγώνες αναπτύχθηκαν στο εσωτερικό του δικαίου,

διότι οι άνθρωποι προσπαθούσαν να επικυρώσουν διά των νόμων του κράτους τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που αποκτούσαν κάθε φορά, γεγονός που οδηγούσε, φυσικά, σε καινούργιες δυσκολίες και απογοητεύσεις. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίον μέχρι στιγμής κάθε αγώνας για δικαιώματα έχει μετατραπεί σε αγώνα για την εξουσία, για τον οποίον η επαναστατικότητα του χθες έχει μετατραπεί σε αντιδραστικότητα του σήμερα· διότι η ρίζα του κακού δεν είναι η μορφή της εξουσίας αλλά η εξουσία αυτή καθεαυτή. Κάθε εξουσία, οποιουδήποτε είδους, τείνει πάντοτε να περιορίζει στο ελάχιστο τα δικαιώματα της κοινότητας για να διασφαλίζει την ύπαρξή της. Η κοινωνία, από την πλευρά της, αγωνίζεται για μία συνεχή επέκταση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών της μέσω του περιορισμού των λειτουργιών του κράτους. Αυτό είναι ιδιαίτερα σαφές κατά τις επαναστατικές περιόδους, όταν οι άνθρωποι πλημμυρίζονται από τη λαχτάρα για νέες μορφές κοινωνικού πολιτισμού.

Κατά συνέπεια, ο αγώνας μεταξύ του κράτους και της κοινωνίας, μεταξύ της εξουσίας και του πολιτισμού, μπορεί να συγκριθεί με την κίνηση του εκκρεμούς: προχωρά, δηλαδή, αργά-αργά από τον έναν πόλο, την εξουσία, προς τον αντίθετο πόλο, την ελευθερία. Και όπως κάποτε η εξουσία και το δίκαιο ταυτιζόταν, σήμερα βαδίζουμε σίγουρα προς μία εποχή όπου κάθε μορφή κυριαρχίας θα εξαφανιστεί, ο νόμος θα παραχωρήσει τη θέση του στη δικαιοσύνη και οι ελευθερίες στην ελευθερία.

Κάθε νομική μεταρρύθμιση, επιτελούμενη είτε διά της

ενσωματώσεως στο συγκεκριμένο δίκαιο νέων δικαιωμάτων και ελευθεριών είτε διά της επεκτάσεως των ήδη υπάρχοντων δικαιωμάτων, προέρχεται από το λαό και ποτέ από το κράτος. Τις ελευθερίες που απολαμβάνουμε σήμερα δεν τις χρωστάμε ούτε στην καλή θέληση ούτε στην ιδιαίτερη εύνοια της κυβέρνησης. Αντιθέτως, οι κάτοχοι της δημόσιας εξουσίας δεν έχουν αφήσει αχρησιμοποίητο κανένα μέσο είτε για να εμποδίσουν τη θέσμιση νέων δικαιωμάτων είτε για να τα καταστήσουν ανενεργά. Τα μεγάλα κινήματα των μαζών, καθώς και οι επαναστάσεις, ήταν απαραίτητα για την ύπαρξη ακόμη και της ελάχιστης παραχώρησης εκ μέρους των κατόχων της εξουσίας· αυτοί ποτέ δεν θα προέβαιναν εκουσίως σε καμία παραχώρηση.

Γι' αυτό, είναι εντελώς εσφαλμένη η άποψη εκείνη περί των ιστορικών γεγονότων που εκφράζεται από έναν στομφώδη ριζοσπαστισμό και που διακηρύσσει ότι οι πολιτικές ελευθερίες και τα δικαιώματα τα καταγεγραμμένα στα συντάγματα των διαφόρων κρατών είναι άνευ σημασίας, επειδή έχουν διατυπωθεί και επικυρωθεί από την κυβέρνηση. Οι κάτοχοι της εξουσίας θέσμισαν αυτά τα δικαιώματα όχι επειδή τα έβλεπαν με συμπάθεια, αλλά επειδή αναγκάστηκαν από την πίεση του λαού. Ο πνευματικός πολιτισμός κάθε εποχής θραύει σε κάποιο σημείο τα δεσμά της πολιτικής δομής και οι κυρίαρχες δυνάμεις υποχρεώνονται να υποκύψουν σε δυνάμεις που προς στιγμήν δεν μπορούν να αγνοήσουν.

Πολιτικά δικαιώματα και ελευθερίες δεν θεσπίστηκαν ποτέ από τις νομοθετικές συνελεύσεις παρά μόνον κάτω

από τη λαϊκή πίεση. Επί πλέον, ακόμη και η νομική κατοχύρωση δεν διασφαλίζει, κατά κανέναν τρόπο, αυτά τα δικαιώματα. Οι κυβερνήσεις είναι πάντοτε έτοιμες να τα συρρικνώσουν ή να τα καταργήσουν εντελώς, εάν εκτιμήσουν ότι δεν θα υπάρξει αντίσταση. Είναι αλήθεια ότι τέτοιες προσπάθειες έχουν ορισμένες φορές αποβεί καταστροφικές για τους κατόχους της εξουσίας, που δεν εκτίμησαν σωστά τη δύναμη των αντιπάλων τους ή που δεν επέλεξαν την κατάλληλη για δράση στιγμή. Ο Κάρολος ο Α΄ πλήρωσε γι' αυτή του την προσπάθεια με την ζωή του· άλλοι με την απώλεια της εξουσίας τους. Αλλά αυτό δεν εμπόδισε να λαμβάνουν χώρα συνεχώς νέες προσπάθειες προς αυτήν την κατεύθυνση. Ακόμη και σ' εκείνες τις χώρες όπου έχουν από αιώνες θεσπιστεί συγκεκριμένες ελευθερίες του λαού, όπως η ελευθερία του τύπου, η ελευθερία του συνέρχεσθαι, η ελευθερία του συνδικαλιζέσθαι, και ούτω καθ' εξής, οι κυβερνήσεις δράττονται κάθε ευνοϊκής ευκαιρίας για να περικόψουν αυτά τα δικαιώματα ή να τους προσδώσουν μία στενότερη ερμηνεία μέσω της δικαστικής στρεψοδικίας. Η Αμερική και η Αγγλία μας παρέχουν πολλά παραδείγματα για να μπορέσουμε να σκεφτούμε πάνω σ' αυτό το ζήτημα. Δεν αξίζει τον κόπο να αναφερθούμε στο περίφημο Γερμανικό σύνταγμα της Βαϊμάρης που καθίσταται ανενεργό σ' όλες τις δύσκολες περιστάσεις.

Δικαιώματα και ελευθερίες δεν ισχύουν επειδή είναι νόμιμα καταγεγραμμένα πάνω σ' ένα κομμάτι χαρτί. Ισχύουν και έχουν μία διάρκεια μόνον όταν έχουν καταστεί ζωτική ανάγκη του λαού, μόνον όταν έχουν διεισ-

δύσει, ούτως ειπείν, μέσα στο αίμα και τη σάρκα του. Θα απολαμβάνουν σεβασμού για όσο χρονικό διάστημα αυτή η ανάγκη θα είναι ζωντανή μέσα στο λαό. Όταν εκλείψει από τη ζωή του λαού, τότε δεν ωφελεί καμία κοινοβουλευτική αντιπολίτευση και καμία έκκληση, όσο ένθερμη και αν είναι, στο σεβασμό του συντάγματος. Η πρόσφατη ιστορία της Ευρώπης μας παρέχει εντυπωσιακά παραδείγματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΦΕΝΤΕΡΑΛΙΣΜΟΥ. ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ. Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣΥΝΗΣ. Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ. Η ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ. ΜΕΡΚΑΝΤΙΛΙΣΜΟΣ. ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΑΝΑΚΑΛΥΨΕΙΣ. Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΠΑΠΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ. Η ΔΙΠΛΗ ΥΠΟΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ. Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ. "Ο ΚΥΡΙΑΡΧΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ". Ο ΛΑΟΣ ΓΙΝΕΤΑΙ ΟΧΛΟΣ. ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ. Ο ΗΓΕΜΟΝΑΣ ΤΟΥ ΜΑΚΙΑΒΕΛΛΙ. Η ΕΘΝΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΤΗΣ ΚΟΣΜΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ. ΟΙ ΑΡΧΙΕΡΕΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ.

Κάθε πολιτική εξουσία προσπαθεί να θέσει υπό τον έλεγχό της όλες τις ομάδες της κοινωνικής ζωής και, εάν κρίνει ότι ευνοείται το συμφέρον της, να τις εξαλείψει παντελώς. Και τούτο διότι μία από τις βασικές της αρχές συνίσταται στο ότι όλες οι ανθρώπινες σχέσεις πρέπει να ρυθμίζονται από τους φορείς της κυβερνητικής εξουσίας. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίον κάθε σπουδαία φάση πολιτισμικής αναδημιουργίας της κοινωνικής ζωής κατόρθωσε να επικρατήσει μόνον όταν οι

εσωτερικές κοινωνικές σχέσεις ήταν αρκετά ισχυρές ούτως ώστε να εμποδίζουν τους σφετερισμούς της εξουσίας ή, προσωρινώς, να τους εξαλείφουν.

Μετά την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας δημιουργήθηκαν σχεδόν παντού στην Ευρώπη βαρβαρικά κράτη, που σκέπασαν όλες τις χώρες με φόνους και λεηλασίες και κατεδάφισαν όλα τα θεμέλια του πολιτισμού. Το γεγονός ότι η Ευρωπαϊκή ανθρωπότητα εκείνης της εποχής δεν βυθίστηκε εξ ολοκλήρου μέσα στο τέλμα της πλήρους βαρβαρότητας οφειλόταν σ' εκείνο το ισχυρό επαναστατικό κίνημα που εξαπλώθηκε με εντυπωσιακή ομοιομορφία σ' όλα τα μέρη της Ευρωπαϊκής Ηπείρου και που είναι γνωστό στην ιστορία ως "η εξέγερση των κοινοτήτων". Παντού οι άνθρωποι εξεγείρονταν εναντίον της τυραννίας των ευγενών, των επισκόπων και της κυβερνητικής εξουσίας και διεξήγαγαν ένοπλο αγώνα για την τοπική ανεξαρτησία των κοινοτήτων τους και για τη μετατροπή των συνθηκών της κοινωνικής τους ζωής.

Με αυτόν τον τρόπο, οι νικηφόρες κοινότητες κατέκτησαν τους "Καταστατικούς τους Χάρτες" και δημιουργήθηκαν τα πολιτικά συντάγματα όπου εκφραζόταν η καινούργια νομική κατάσταση. Αλλά, ακόμη και εκείνες οι κοινότητες που δεν ήταν αρκετά ισχυρές ούτως ώστε να επιτύχουν την πλήρη ανεξαρτησία εξανάγκαζαν την κυρίαρχη εξουσία να προβαίνει σε σημαντικές παραχωρήσεις. Έτσι, αναπτύχθηκε, από τον 10^ο έως τον 15^ο αιώνα, εκείνη η μεγάλη εποχή των ελεύθερων πόλεων και του φεντεραλισμού, κατά την οποία ο Ευρωπαϊκός πολιτισμός διασώθηκε από την πλήρη καταστροφή και η

πολιτική επιρροή της ανερχόμενης Βασιλείας παρέμεινε, επί μεγάλο χρονικό διάστημα, περιορισμένη στις εκτός-των-πόλεων αγροτικές περιοχές των διάφορων χωρών. Η μεσαιωνική κοινότητα υπήρξε ένα από εκείνα τα δημιουργικά συστήματα μέσα στα οποία η ζωή, με τις αναρίθμητες μορφές της, κυλούσε από την κοινωνική περιφέρεια προς το κοινό κέντρο και κατέληγε, συνεχώς μεταβαλλόμενη, στην πραγμάτωση ενός πολύτροπου συνόλου σχέσεων, διανοίγοντας πάντοτε νέες προοπτικές για την ανθρώπινη κοινωνική οντότητα. Σε τέτοιες περιόδους, το άτομο αισθάνεται τον εαυτό του ως ανεξάρτητο μέλος της κοινωνίας. Και είναι αυτό ακριβώς το συναίσθημα που καθιστά δημιουργική την εργασία του, που δίνει φτερά στο πνεύμα του και που αποτρέπει το πνευματικό του λήνασμα. Και αυτό το κοινοτικό πνεύμα, που είναι διαρκώς εν ενεργεία σε χιλιάδες μέρη και που, εξ αιτίας αυτής της ίδιας της πληθώρας των εκδηλώσεών του σε όλα τα πεδία του ανθρωπίνου πράττειν, αυτοδιαμορφώνεται σε έναν ενωτικό πολιτισμό, έχει τις ρίζες του μέσα στην κοινότητα και εκφράζεται σε όλες τις όψεις της κοινωνικής ζωής.

Μέσα σε ένα τέτοιο κοινωνικό περιβάλλον, ο άνθρωπος αισθάνεται ελεύθερος στη λήψη των αποφάσεών του, μολονότι είναι δεμένος, με αναρίθμητους τρόπους, με την κοινότητα. Είναι ακριβώς αυτή η ελευθερία-εντω-κοινωνείν που προσδίδει δύναμη και χαρακτήρα στην προσωπικότητά του και ηθικό περιεχόμενο στη βούλησή του. Ο άνθρωπος αυτού του τύπου φέρει μέσα στα στήθη του το "νόμο του κοινωνείν" και, ως εκ τούτου, κάθε εξωτερική επιβολή του φαίνεται άσκοπη και ακατανόη-

τη. Ταυτοχρόνως, αισθάνεται πλήρως την υπευθυνότητα, την απορρέουσα από τις κοινωνικές σχέσεις με τους συνανθρώπους του, και επ' αυτής στηρίζει την προσωπική του συμπεριφορά.

Σε εκείνη τη μεγάλη περίοδο του φεντεραλισμού, όταν η κοινωνική ζωή δεν είχε ακόμη σκληρυνθεί υπό την επίδραση της αφηρημένης θεωρίας και ο καθένας διέπραττε ό,τι η εσωτερική αναγκαιότητα των περιστάσεων απαιτούσε απ' αυτόν, όλες οι χώρες καλύφθηκαν από ένα πυκνό δίκτυο αδελφικών ενώσεων, συντεχνιών των τεχνιτών, εκκλησιαστικών ενοριών, ενώσεων των κομητειών, συνομοσπονδιών των πόλεων και άλλων αναρίθμητων συμμαχιών που δημιουργούνταν επί τη βάση της ελεύθερης συμφωνίας. Κάθε φορά που υπαγορευόταν από τις συγκεκριμένες αναγκαιότητες των καιρών, αυτές οι συμμαχίες μεταβάλλονταν ή ανασυγκροτούνταν εντελώς –ή και εξαφανίζονταν ακόμη– προκειμένου να αντικατασταθούν από τελείως νέες συμμαχίες, χωρίς να πρέπει να περιμένουν την πρωτοβουλία μιας κεντρικής εξουσίας, που καθοδηγεί και κατευθύνει τα πάντα εκ των άνω. Η μεσαιωνική κοινότητα υπήρξε, σε όλους τους τομείς της πλούσιας και ζωντανής κοινωνικής της δραστηριότητας, οργανωμένη επί τη βάση, προ παντός, κοινωνικών –και όχι κυβερνητικών– κριτηρίων. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίον οι σημερινοί άνθρωποι, οι οποίοι από την κούνια τους μέχρι τον τάφο τους υποτάσσονται συνεχώς στη "διατάσσουσα χείρα" του Κράτους, θεωρούν συχνά αυτή την εποχή εντελώς ακατανόητη. Στην πραγματικότητα, η ομοσπονδιακή (φεντεραλιστική) θέσμιση της κοινωνίας εκείνης της εποχής

διακρίνεται από τους μεταγενέστερους τύπους οργάνωσης της κοινωνίας και από τις συγκεντρωτικές τάσεις, τις αναδύομενες από την ανάπτυξη του συγχρόνου Κράτους, όχι μόνον εξ αιτίας της μορφής που είχε προσλάβει η οργάνωσή της, αλλά κυρίως εξ αιτίας των πνευματικών στάσεων των ανθρώπων, που εκφράζονταν μέσα στους διάφορους κοινωνικούς δεσμούς.

Η παλιά πόλη δεν ήταν απλώς και μόνον ένας ανεξάρτητος πολιτικός οργανισμός· αποτελούσε, επίσης, και μία ξεχωριστή οικονομική μονάδα, που η διοίκησή της ανήκε στις συντεχνίες. Μία τέτοια οργάνωση έπρεπε, κατ' ανάγκην, να θεμελιώνεται επί της συνεχούς εναρμονίσεως των οικονομικών συμφερόντων. Αυτό υπήρξε, στην πραγματικότητα, ένα από τα σπουδαιότερα χαρακτηριστικά του πολιτισμού της παλιάς πόλης. Εξ άλλου, ήταν κάτι το φυσιολογικό, από τη στιγμή που από τις παλιές πόλεις απουσίαζαν, επί μεγάλο χρονικό διάστημα, οι έντονες ταξικές διακρίσεις και, κατά συνέπεια, όλοι οι πολίτες ενδιαφέρονταν για τη σταθερότητα της κοινότητας. Η εργασία δεν προσέφερε καμία ευκαιρία για συσσώρευση του πλούτου, εφ' όσον το μεγαλύτερο μέρος των προϊόντων της χρησιμοποιούνταν από τους ίδιους τους κατοίκους της πόλης και των περιχώρων. Η παλιά πόλη γνώρισε ελάχιστα την κοινωνική αθλιότητα και τους βαθείς εσωτερικούς ανταγωνισμούς. Για όσο χρονικό διάστημα επικρατούσε αυτή η κατάσταση, οι κάτοικοι μπορούσαν εύκολα να αυτοδιοικούνται, από τη στιγμή που δεν υπήρχε καμία έντονη κοινωνική αντίθεση ικανή να διαταράξει την εσωτερική ενότητα των πολιτών. Γι' αυτό, ο φεντεραλισμός, θεμελιωμένος πάνω

στην ανεξαρτησία και στην ισότητα των δικαιωμάτων όλων των ατόμων, υπήρξε η αποδεκτή μορφή κοινωνικής οργάνωσης των μεσαιωνικών κοινοτήτων, με την οποία το Κράτος, στο βαθμό που αυτό υπήρχε, υποχρεούτο να έλθει σε συμφωνία. Η Εκκλησία, επίσης, επί μεγάλο χρονικό διάστημα, δεν τολμούσε να παρενοχλήσει αυτή τη μορφή οργάνωσης, εφ' όσον οι ηγέτες της κατανοούσαν με σαφήνεια ότι αυτή η πλούσια ζωή, με την απεριόριστη ποικιλία των κοινωνικών δραστηριοτήτων της, ήταν βαθειά ριζωμένη μέσα στο γενικό πολιτισμό της συγκεκριμένης περιόδου.

Ακριβώς επειδή οι άνθρωποι εκείνης της περιόδου ήταν τόσο βαθειά ριζωμένοι μέσα στις αδελφικές ενώσεις και μέσα στους τοπικούς θεσμούς τους δεν διακατέχονταν από τη σύγχρονη αντίληψη του "έθνους" και της "εθνικής συνείδησης", που επρόκειτο να διαδραματίσουν, κατά τους επόμενους αιώνες, έναν αρκετά ολέθριο ρόλο. Ο άνθρωπος της φεντεραλιστικής περιόδου χαρακτηριζόταν αναμφιβόλως από ένα ισχυρό συναίσθημα για τη γενέτειρά του, διότι ήταν πολύ στενότερα δεμένος μ' αυτήν απ' ό,τι είναι οι σημερινοί άνθρωποι. Όμως, όσο στενά και αν αισθάνονταν δεμένοι με την κοινωνική ζωή του χωριού ή της πόλης τους, ποτέ δεν υπήρξαν μεταξύ των πολιτών διαφορετικών κοινοτήτων εκείνοι οι αυστηροί και αξεπέραστοι φραγμοί, που δημιουργήθηκαν με την εμφάνιση των εθνικών κρατών στην Ευρώπη. Ο Μεσαιωνικός άνθρωπος αισθανόταν τον εαυτό του ενταταγμένο μέσα σε έναν ενιαίο και ομοειδή πολιτισμό, στους κόλπους του οποίου είχαν θέση όλοι οι άνθρωποι. Επρόκειτο για την κοινότητα της Χρι-

στιανοσύνης, που περιελάμβανε όλες τις διασκορπισμένες ομάδες του Χριστιανικού κόσμου και τις ενοποιούσε πνευματικά.

Η Εκκλησία καθώς και η Αυτοκρατορία είχαν ρίζες σ' αυτή την καθολική ιδέα της Χριστιανοσύνης, μολονότι παρακινούνταν από διαφορετικά κίνητρα. Για τον Πάπα και για τον Αυτοκράτορα, η Χριστιανοσύνη αποτελούσε την απαραίτητη ιδεολογική βάση για την πραγματοποίηση μιας νέας παγκόσμιας κυριαρχίας. Για τον μεσαιωνικό άνθρωπο αποτελούσε το σύμβολο μιας μεγάλης πνευματικής κοινότητας, εντός της οποίας ενσαρκώνονταν τα ηθικά ενδιαφέροντα της εποχής. Η ιδέα της Χριστιανοσύνης ήταν μια αφηρημένη έννοια, όπως και εκείνη της πατρίδας καθώς και εκείνη του έθνους. Όμως, μεταξύ τους υπήρχε η εξής διαφορά: ενώ η ιδέα της Χριστιανοσύνης ενοποιούσε τους ανθρώπους, η ιδέα του έθνους τους διαχώρισε και τους οργάνωσε σε διαφορετικά στρατόπεδα. Όσο βαθύτερες ρίζες είχε μέσα στους ανθρώπους η ιδέα της Χριστιανοσύνης, τόσο ευκολότερα υπερπηδούσαν τους διάφορους φραγμούς και τόσο περισσότερο δυνάμωνε μέσα τους η συνείδηση του συνανήκειν σε μία μεγάλη κοινότητα και του ενεργείν προς έναν κοινό σκοπό. Αλλά, όσο περισσότερο διείσδυε ανάμεσά τους η "εθνική συνείδηση", τόσο περισσότερο διαλυτικές καθίσταντο οι μεταξύ τους διαφορές και τόσο πιο αδίστακτα παραμέριζαν κάθε τι που είχαν κοινό, προκειμένου να ανοίξουν δρόμο προς άλλες κατευθύνσεις.

Ένα πλήθος διαφορετικών αιτιών συνέβαλε στην παρακμή του πολιτισμού της μεσαιωνικής πόλης. Οι επιδρομές των Μογγόλων και των Τούρκων στις χώρες

της Ανατολικής Ευρώπης και ο Επτακονταετής Πόλεμος των μικρών Χριστιανικών κρατών εναντίον των Αράβων στα βόρεια της Ιβηρικής Χερσονήσου ευνόησαν την ανάπτυξη ισχυρών κρατών στην Ανατολική και στη Δυτική πλευρά της Ευρωπαϊκής Ηπείρου. Κυρίως, όμως, μέσα στις ίδιες τις πόλεις έλαβαν χώρα βαθιές αλλαγές που υπονόησαν τις ομοσπονδιακές κοινότητες και άνοιξαν το δρόμο για μία πολύ διαφορετική οργάνωση των συνθηκών της ζωής. Η παλιά πόλη ήταν μια κοινότητα που δύσκολα μπορούσε, επί μεγάλο χρονικό διάστημα, να χαρακτηρίζεται ως ένα κράτος. Η σπουδαιότερη αποστολή της συνίστατο στην καθιέρωση ενός δίκαιου διακανονισμού των κοινωνικών και οικονομικών συμφερόντων εντός των ορίων της. Ακόμη και όπου δημιουργήθηκαν ευρύτερες ενώσεις, όπως για παράδειγμα ήταν οι πολυάριθμοι Συνασπισμοί των διάφορων πόλεων για την περιφρούρηση της κοινής τους ασφάλειας, η αρχή του δίκαιου διακανονισμού και της ελεύθερης ένωσης διαδραμάτιζε έναν αποφασιστικό ρόλο. Και καθώς κάθε κοινότητα απολάμβανε μέσα στην ομοσπονδία τα ίδια δικαιώματα με όλες τις άλλες, καμία πολιτική εξουσία δεν μπορούσε, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, να διατηρηθεί.

Όμως, αυτή η κατάσταση μετεβλήθη εντελώς λόγω της βαθμιαίας αύξησης της δύναμης του εμπορικού κεφαλαίου, που οφειλόταν πρωτίστως στο εξωτερικό εμπόριο. Η δημιουργία μιας οικονομίας βασισμένης στο χρήμα και στην ανάπτυξη ορισμένων μονοπωλίων εξασφάλιζε στο εμπορικό κεφάλαιο μία συνεχώς αυξανόμενη επιρροή τόσο εντός όσο και εκτός των ορίων των πόλεων,

που οδηγούσε, κατ' ανάγκην, σε σημαντικές αλλαγές. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η εσωτερική ενότητα της κοινότητας χαλάρωσε, καθιστώντας δυνατή την ανάπτυξη ενός συστήματος καστών και οδηγώντας, κατ' ανάγκην, σε μία αυξανόμενη κοινωνική ανισότητα. Οι προνομιούχες μειοψηφίες πίεζαν όλο και περισσότερο ανοικτά για να υπάρξει μία συγκεντροποίηση των πολιτικών δυνάμεων της κοινότητας και βαθμιαία αντικατέστησαν τις αρχές του αμοιβαίου διακανονισμού και της ελεύθερης ένωσης με την αρχή της εξουσίας.

Κάθε εκμετάλλευση της δημόσιας οικονομίας από μικρές μειοψηφίες οδηγεί αναπόφευκτα στην πολιτική καταπίεση, όπως ακριβώς, από την άλλη πλευρά, κάθε είδος πολιτικής κυριαρχίας οδηγεί, κατ' ανάγκην, στη δημιουργία νέων οικονομικών μονοπωλίων και, συνεπώς, στην αυξανόμενη εκμετάλλευση των ασθενέστερων στρωμάτων της κοινωνίας. Τα δύο φαινόμενα βαδίζουν πάντοτε χέρι-χέρι. Η βούληση για εξουσία είναι πάντοτε βούληση για εκμετάλλευση των ασθενέστερων και κάθε μορφή εκμετάλλευσης βρίσκει τη συγκεκριμένη έκφρασή της μέσα σε μία πολιτική δομή, που χρησιμοποιείται υποχρεωτικά ως εργαλείο αυτής της εκμετάλλευσης. Όπου εμφανίζεται η βούληση για εξουσία, εκεί η διοίκηση των δημοσίων υποθέσεων μετατρέπεται σε κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο· εκεί η κοινότητα προσλαμβάνει τη μορφή του κράτους.

Πράγματι, ο μετασχηματισμός της παλιάς πόλης επήλθε, ακολουθώντας αυτή την κατεύθυνση. Ο Μερκαντισμός, μέσα στις ψυχορραγούσες δημοκρατίες των πόλεων, οδήγησε λογικά στην απαίτηση για ευρύτε-

ρες οικονομικές μονάδες· και έτσι, διαρκώς δυνάμωνε η επιθυμία για ισχυρότερες πολιτικές οργανωτικές μορφές. Για την προστασία των επιχειρήσεων του εμπορικού κεφαλαίου χρειαζόταν μία ισχυρή πολιτική εξουσία με τις απαραίτητες στρατιωτικές δυνάμεις, που θα αναγνώριζε τα συμφέροντά του και θα τα προστάτευε απέναντι στον ανταγωνισμό άλλων. Έτσι, η πόλη βαθμιαία μετετράπη σε ένα μικρό Κράτος, προετοιμάζοντας το δρόμο για το μελλοντικό εθνικό Κράτος. Οι ιστορίες της Βενετίας, της Γένοβας και πολλών άλλων ελεύθερων πόλεων μας δείχνουν όλες τις ιδιαίτερες φάσεις αυτής της εξέλιξης και τα αναπόφευκτα συνοδευτικά της φαινόμενα, μία εξέλιξη που αργότερα ευνοήθηκε απρόσμενα από τις ανακαλύψεις του περάσματος στην Ινδία και της Αμερικής. Έτσι, τα κοινωνικά θεμέλια της μεσαιωνικής κοινότητας, ήδη εξασθενημένα από εσωτερικές και εξωτερικές διαμάχες, κλονίστηκαν στον ίδιο τον εσωτερικό τους πυρήνα· και τα ελάχιστα απομεινάρια αυτής της κοινότητας, που ήταν ικανά να οδηγήσουν σε μία μελλοντική ανάπτυξη, κατεστράφησαν ολοκληρωτικά από την νικηφόρα Απολυταρχία. Όσο περισσότερο προχωρούσε αυτός ο εσωτερικός θρυμματισμός, τόσο περισσότερο οι παλιές κοινότητες έχαναν την πρωταρχική τους σημασία, μέχρις ότου, εν τέλει, κατάντησαν απλώς μία τεράστια έκταση πεθαμένων μορφών, που οι άνθρωποι τις αισθάνονταν ως ένα ανυπόφορο βάρος. Και γι' αυτό, αργότερα, δημιουργήθηκε η Αναγέννηση: μία εξέγερση των ανθρώπων εναντίον των κοινωνικών δεσμών του παρελθόντος, μία διαμαρτυρία του ατομισμού εναντίον της πα-

νίσχυρης επέκτασης του κοινωνικού περιβάλλοντος εις βάρος του ατόμου.

Με την Αναγέννηση μία νέα εποχή άρχισε στην Ευρώπη, προκαλώντας μία σημαντική επανάσταση σε όλες τις παραδοσιακές αντιλήψεις και θεσμούς. Η Αναγέννηση υπήρξε η έναρξη εκείνης της μεγάλης περιόδου των επαναστάσεων στην Ευρώπη, που δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη μέχρι σήμερα. Παρ' όλες τις κοινωνικές αναστατώσεις, δεν έχουμε ακόμη πραγματοποιήσει μία εσωτερική ισορροπία μεταξύ των ποικίλων επιθυμιών και αναγκών του ατόμου και των κοινωνικών δεσμών της κοινότητας, εις τρόπον ώστε να αλληλοσυμπληρώνονται και να αναπτύσσονται μαζί. Αυτή είναι η πρώτη βασική προϋπόθεση κάθε μεγάλου κοινωνικού πολιτισμού. Μέσα σε τέτοιες συνθήκες κοινωνικής ζωής απελευθερώνονται οι εξελικτικές δυνατότητες και οδηγούν στην πλήρη ανάπτυξη του ατόμου και της κοινωνίας. Ο πολιτισμός της μεσαιωνικής πόλης, προτού μολυνθεί από το μικρόβιο της αποσύνθεσης, είχε τις ρίζες του μέσα σε μία τέτοια κατάσταση.

Μία μακρά σειρά γεγονότων συνέβαλε στην επιτέλεση μιας βαθειάς επανάστασης μέσα στη σκέψη των ανθρώπων. Τα δόγματα της Εκκλησίας, διαβρωμένα από την αρνητική κριτική των νομιναλιστών, είχαν χάσει μεγάλο μέρος της προηγούμενης επιρροής τους. Παρομοίως, και ο μυστικισμός του Μεσαίωνα, θεωρημένος ήδη ως μία αίρεση εξ αιτίας της διακήρυξης μιας άμεσης σχέσης μεταξύ του Θεού και των ανθρώπων, είχε χάσει την αποτελεσματικότητά του και είχε παραχωρή-

σει τη θέση του σε περισσότερο γήινες έγνοιες. Τα μεγάλα εξερευνητικά ταξίδια των Ισπανών και των Πορτογάλων είχαν διερύνει σε μεγάλο βαθμό τη ματιά του Ευρωπαίου ανθρώπου και είχαν στρέψει εκ νέου τις σκέψεις του προς τη γη. Για πρώτη φορά, μετά τη δύση του αρχαίου κόσμου, αναγεννήθηκε το επιστημονικό πνεύμα, αν και, εξ αιτίας της απεριόριστης κυριαρχίας της Εκκλησίας, μπόρεσε να εγκατοικήσει μόνο μεταξύ των Αράβων και των Εβραίων της Ισπανίας, όπου διέρρηξε τα καταπιεστικά δεσμά ενός άψυχου σχολαστικισμού και έγινε ανεκτικό απέναντι στην ανεξάρτητη σκέψη. Από τη στιγμή που ο άνθρωπος στράφηκε προς τη Φύση και τους νόμους της, ήταν αναπόφευκτο ότι θα κλονιζόταν η πίστη του στη Θεία Πρόνοια, διότι οι περίοδοι της φυσικής επιστημονικής γνώσης δεν υπήρξαν ποτέ ευνοϊκές για τη θρησκευτική πίστη στο υπερφυσικό.

Επί πλέον, γινόταν όλο και περισσότερο σαφές ότι το όνειρο της *Respublica Cristiana*, της ενότητας, δηλαδή, ολόκληρης της Χριστιανοσύνης υπό την ποιμαντορική ράβδο του Πάπα, έπνεε τα λοίσθια. Η Εκκλησία υποχρεώθηκε να οπισθοχωρήσει στον αγώνα της εναντίον των ανερχόμενων εθνικών κρατών. Ακόμη και στο ίδιο της το στρατόπεδο, συνεχώς ενισχύονταν οι δυνάμεις της αποσύνθεσης, οδηγώντας τις Βόρειες χώρες σε ανοικτή απόσχιση. Όταν, μαζί με όλα αυτά, αναλογισθούμε τις μεγάλες οικονομικές και πολιτικές αλλαγές στο σώμα της παλιάς κοινωνίας, τότε μπορούμε να καταλάβουμε τις αιτίες εκείνης της μεγάλης πνευματικής επανάστασης, της οποίας τα αποτελέσματα είναι ακόμη σήμερα ευδιάκριτα.

Η Αναγέννηση χαρακτηρίστηκε ως η αφετηρία του σύγχρονου ανθρώπου, ο οποίος εκείνη την εποχή απέκτησε, για πρώτη φορά, συνείδηση της προσωπικότητάς του. Ουδείς μπορεί να αρνηθεί ότι αυτός ο ισχυρισμός βασίζεται εν μέρει πάνω στην αλήθεια. Πράγματι, ο σύγχρονος άνθρωπος δεν έχει κατά κανέναν τρόπον εξαντλήσει την κληρονομιά της Αναγέννησης: η σκέψη του και ο συναισθηματικός του κόσμος φέρουν ποικιλοτρόπως τη σφραγίδα εκείνης της περιόδου, μολονότι στερείται πολλών χαρακτηριστικών του Αναγεννησιακού ανθρώπου. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο Νίτσε και μαζί του οι πρωταγωνιστές ενός παροξυσμικού ατομισμού, που δυστυχώς τους λείπει η ευφυΐα του Νίτσε, είναι τόσο επιρρεπείς στην επιστροφή σ' εκείνη την περίοδο των "απελευθερωμένων παθών" και του "περιπλανώμενου ξανθού ζώου", προκειμένου να προσδώσουν στις ιδέες τους ένα ιστορικό υπόβαθρο.

Ο Γιάκομπ Μπούρκχαρντ παραθέτει στο έργο του "*Ο Πολιτισμός της Αναγέννησης στην Ιταλία*" ένα θαυμάσιο απόσπασμα από το λόγο του Πίκο ντε λα Μιράντολα για τη μεγαλοπρέπεια του ανθρώπου, στο οποίο διαφαίνεται η διπλή υπόσταση της Αναγέννησης. Ο Δημιουργός, μιλώντας προς τον Αδάμ, του λέει:

"*Σε τοποθέτησα στο κέντρο του κόσμου για να μπορείς ευκολότερα να κοιτάξεις γύρω σου και να βλέπεις όλα όσα περιέχονται μέσα στον κόσμο. Σε δημιούργησα ως ένα ον που δεν είναι ούτε ουράνιο ούτε γήινο, ούτε θνητό ούτε αθάνατο, μόνο και μόνο για να μπορείς να είσαι δημιουργός και κύριος του εαυτού σου. Δεν μπορείς να εκφυλισθείς σε ζώο ούτε να αναβιβασθείς σε θεϊκή οντότητα.*"

τα. Τα ζώα φέρουν μαζί τους, ήδη από την κοιλιά της μάνας τους, όλα όσα πρόκειται να αποκτήσουν· τα ανώτερα πνεύματα είναι από την αρχή, ή λίγο μετά, ό,τι θα παραμείνουν εις τους αιώνας των αιώνων. Εσύ μόνον έχεις τη δύναμη της εξέλιξης, της ανάπτυξης σύμφωνα με την ελεύθερη βούληση. Εσύ φέρεις εντός σου το σπέρμα μιας ζωής ικανής να συμπεριλάβει το παν".

Η εποχή της Αναγέννησης έχει, πράγματι, τη διπλή όψη της κεφαλής του Ιανού και μεταξύ των δύο αυτών όψεων εκτυλίσσεται μία συγκρουση ιδεών, από την οποία χαράσσονται διαφορετικές κατευθύνσεις. Από τη μία πλευρά, κήρυξε τον πόλεμο εναντίον των νεκρών κοινωνικών δομών μιας υπό εξαφάνισιν περιόδου και ελευθέρωσε τον άνθρωπο από το σύνολο των συγκεκριμένων κοινωνικών δεσμών, που είχαν απωλέσει τη λειτουργικότητά τους και που γίνονταν αισθητά ως τροχοπέδη. Από την άλλη, έθεσε τα θεμέλια των σημερινών εξουσιαστικών πολιτικών, των αποκαλούμενων πολιτικών "των εθνικών συμφερόντων" και ανέπτυξε το σύστημα των δεσμών του σύγχρονου κράτους. Αυτό το σύστημα λειτούργησε πάρα πολύ αρνητικά, εφ' όσον δεν αναπήδησε από την ελεύθερη ένωση για την προστασία των κοινών συμφερόντων, αλλά επεβλήθη επί των ανθρώπων εκ των άνω για να προστατεύσει και να επαυξήσει τα προνόμια μικρών μειοψηφιών μέσα στην κοινωνία.

Η Αναγέννηση έθεσε ένα τέλος στο σχολαστικισμό του Μεσαίωνα και ελευθέρωσε την ανθρώπινη σκέψη από τα δεσμά των θεολογικών εννοιών. Όμως, την ίδια στιγμή, φύτεψε τους σπόρους ενός νέου πολιτικού σχολαστικισμού και έδωσε την αρχική ώθηση στη σύγχρονη Θεολογία-του-Κράτους, της οποίας ο δογματισμός

δεν υπολείπεται, κατά κανέναν τρόπον, εκείνου της Εκκλησίας και, εξ ίσου μ' αυτήν, συνθλίβει και υποδουλώνει το πνεύμα του ανθρώπου. Καταστρέφοντας τους παλιούς θεσμούς της κοινότητας, κατέστρεψε, επίσης, και την ηθική τους αξία, χωρίς να είναι ικανή να προμηθεύσει ένα αποτελεσματικό υποκατάστατο. Έτσι, η Αναγέννηση εξελίχθηκε απλώς σε μία εξέγερση του ανθρώπου εναντίον της κοινωνίας και θυσίασε την ψυχή της κοινότητας προς χάριν μιας αφηρημένης έννοιας της ελευθερίας, η οποία βασίζοταν αυτή καθεαυτή πάνω σε μία εσφαλμένη αντίληψη. Η ελευθερία για την οποία αγωνίσθηκε η Αναγέννηση δεν υπήρξε παρά μία ολέθρια ψευδαίσθηση, διότι της έλειπαν εκείνες οι κοινωνικές αρχές διά μέσου των οποίων και μόνον μπορούσε να διατηρείται ζωντανή.

Η αληθινή ελευθερία υπάρχει μόνον όταν ευνοείται από το πνεύμα της προσωπικής ευθύνης. Η ευθύνη έναντι των συναθρώπων μας είναι ένα ηθικό αίσθημα, που εκπηγάζει από τις ανθρώπινες σχέσεις και που έχει ως βάση τη δικαιοσύνη προς όλους τους ανθρώπους και προς τον καθέναν ξεχωριστά. Μόνον όπου είναι παρούσα αυτή η αρχή, η κοινωνία αποτελεί μια πραγματική κοινότητα, που αναπτύσσει σε όλα τα μέλη της εκείνον τον πολύτιμο προσανατολισμό προς την αλληλεγγύη, που συνιστά την ηθική βάση κάθε υγιούς ανθρώπινης ομαδοποίησης. Μόνον όταν το αίσθημα της αλληλεγγύης συζεύγνυται με την εσωτερική ορμή για δικαιοσύνη, η ελευθερία καθίσταται πανενωτικός ανθρώπινος δεσμός· μόνον μέσα σε μία τέτοια κατάσταση, η ελευθερία των συναθρώπων μου δεν αποτελεί έναν περιορισμό, αλλά μία επιβεβαίωση και μία εγγύηση της προσωπικής μου ελευθερίας.

Όταν αυτές οι προϋποθέσεις είναι απύσες, η προσωπική ελευθερία οδηγεί στον απεριόριστο δεσποτισμό και στην καταπίεση του αδυνάτου από το δυνατό, του οποίου η υποτιθέμενη ισχύς θεμελιώνεται, στις πλείστες των περιπτώσεων, λιγότερο πάνω στην πνευματική ανωτερότητα και περισσότερο πάνω στην κτηνώδη βαναυσότητα και στην ανοικτή περιφρόνηση κάθε κοινωνικού αισθήματος. Στην πραγματικότητα, η επανάσταση της Αναγέννησης οδήγησε σε μια τέτοια κατάσταση. Από τη στιγμή που οι γνωστοί ηγέτες ξεφορτώθηκαν κάθε ηθική αναστολή του παρελθόντος και περιφρόνησαν κάθε σκέψη για την ευημερία της κοινότητας σαν προσωπική αδυναμία, ανέπτυξαν εκείνη της ακραία εγωλατρεία, που θεωρεί ότι δεν δεσμεύεται από κανέναν κανόνα κοινωνικής ηθικής και εκτιμά την προσωπική επιτυχία περισσότερο από κάθε αληθινό ανθρώπινο αίσθημα. Έτσι, από την αποκαλούμενη "ανθρώπινη ελευθερία" δεν μπορούσε να προέλθει τίποτε άλλο παρά μόνον η ελευθερία του Κυρίαρχου Ανθρώπου, για τον οποίον ήταν ευπρόσδεκτο κάθε μέσο που υποσχόταν την κατάκτηση της εξουσίας. Περιφρονητικός απέναντι σε κάθε αίσθημα δικαιοσύνης, ο Κυρίαρχος Άνθρωπος ήταν έτοιμος να βαδίζει το δρόμο του, πατώντας ακόμη και επί πτωμάτων.

Η ιδέα της ιστορικής σπουδαιότητας του Μεγάλου Ανδρός, που σήμερα προσλαμβάνει εκ νέου απειλητικές διαστάσεις, αναπτύχθηκε από τον Μακιαβέλλι με μία αμείλικτη λογική. Το σύγγραμμά του για τον Ηγεμόνα αποτελεί το πνευματικό καταστάλαγμα μιας εποχής, στον πολιτικό ορίζοντα της οποίας έλαμπαν τα ανατριχιαστικά λόγια των Ασσασιώνων: *"Τίποτε δεν είναι αληθινό! Όλα επιτρέπονται!"*. Το ειδικότερο έγκλημα, η πλέον

αξιοκαταφρόνητη ενέργεια, μετατρέπονται σε μεγάλο κατόρθωμα, καθίστανται μία πολιτική αναγκαιότητα, από τη στιγμή που εμφανίζεται ο "Κυρίαρχος Άνθρωπος". Οι ηθικές έγνοιες αξίζουν μόνο για να τις χρησιμοποιούν στην προσωπική τους ζωή τα ανθρωπάκια, διότι στην πολιτική δεν υπάρχουν ηθικές αντιλήψεις, παρά μόνον ζητήματα εξουσίας, για την επίλυση των οποίων κάθε μέσο που υπόσχεται επιτυχία δικαιώνεται. Ο Μακιαβέλλι ανήγαγε σε σύστημα την ανηθικότητα της κρατικής εξουσίας και προσπάθησε να τη δικαιώσει με τέτοια κυνική ειλικρίνεια, ώστε συχνά υποστηρίχθηκε, και ορισμένες φορές υποστηρίζεται ακόμη και σήμερα, ότι ο "Ηγεμόνας" του είναι απλώς μία καυστική σάτιρα των δεσποτών εκείνης της εποχής, παραβλέποντας το γεγονός ότι αυτό το έργο εγράφη μόνο για την προσωπική χρήση ενός εκ των Μεδίκων και όχι για το κοινό. Εξ άλλου, αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίον δεν δημοσιεύθηκε παρά μόνο μετά το θάνατο του συγγραφέα.

Ο Μακιαβέλλι δεν ανέσυρε τις ιδέες του από την εσωτερική του συνείδηση. Απλώς ανήγαγε σε σύστημα την κοινή πρακτική της εποχής του Λουδοβίκου ΙΑ', του Φερδινάνδου του Καθολικού, του Αλεξάνδρου του ΣΤ', του Καίσαρα Βοργία, του Φραντσέσκο Σφόρτσα και άλλων. Αυτοί οι Κυρίαρχοι ήταν εξ ίσου εξοικειωμένοι με το δηλητήριο και με το μαχαίρι καθώς και με το κομποσκοίνι και το σκήπτρο και δεν επέτρεπαν στους εαυτούς τους να επηρεάζονται, ούτε κατ' ελάχιστον, από ηθικές έγνοιες, κατά την επιδίωξη των εξουσιαστικών πολιτικών σχεδίων τους. "Ο Ηγεμόνας" αποτελεί μία αληθινή προσωπογραφία καθενός εξ αυτών. Γράφει ο Μακιαβέλλι:

"Ένας ηγεμόνας δεν χρειάζεται να κατέχει τις προα-

ναφερόμενες αρετές, αλλά θα πρέπει να έχει τη φήμη ότι τις κατέχει. Θα τολμήσω, μάλιστα, να πω ότι είναι πολύ επιβλαβές να τις κατέχει και συνεχώς να τις τηρεί· όμως, είναι πολύ χρήσιμο να φαίνεται ότι είναι ευσεβής, αληθινός, ανθρωπίνος, Θεοφοβούμενος, Χριστιανός. Είναι αναγκαίο να είναι έτσι διαμορφωμένος ο χαρακτήρας του, ώστε να μπορεί, όταν χρειασθεί, να κινείται προς την αντίθετη κατεύθυνση απ' αυτήν που φαίνεται ότι είναι. Συνεπώς, πρέπει να γίνει κατανοητό ότι δεν μπορεί να απαιτείται από έναν ηγεμόνα, και ιδιαίτερα από έναν καινούργιο ηγεμόνα, να σέβεται ό,τι θεωρείται καλό από τους άλλους ανθρώπους, διότι, προκειμένου να διατηρήσει τη θέση του, πρέπει να παραβαίνει συχνά την αλήθεια, την πίστη, τον ανθρωπισμό, την ευσπλαχνία και τη θρησκεία. Άρα, πρέπει να έχει μία συνείδηση, ικανή να περιστρέφεται σύμφωνα με τους ανέμους και τα γυρίσματα της τύχης και, όπως έχουμε πει, να μην αγνοεί το καλό, οσάκις είναι βολικό, αλλά, επίσης, να διαπράττει το κακό, οσάκις είναι αναγκαίο. Ένας ηγεμόνας, λοιπόν, πρέπει να είναι πολύ προσεκτικός, ώστε κάθε του λόγος και κάθε του μήνυμα να είναι γεμάτα με τις πέντε προαναφερόμενες αρετές. Όλα όσα κανείς ακούει από τον ηγεμόνα πρέπει να αποπνέουν συμπόνοια, αλήθεια, ανθρωπισμό, ευσπλαχνία και ευσέβεια· και τίποτε δεν είναι περισσότερο αναγκαίο από το να διαφυλάσσει το φαίνεσθαι των αρετών του, διότι οι άνθρωποι, εν γένει, κρίνουν περισσότερο με τα μάτια παρά με το αίσθημα. Και ενώ όλοι μπορούν να βλέπουν, μόνο λίγοι μπορούν να αισθάνονται. Ο καθένας βλέπει ό,τι εσύ φαίνεσαι πώς είσαι· λίγοι αισθάνονται αυτό που πραγματικά είσαι. Αλλά και αυτοί οι τελευταίοι δεν τολ-

μούν να αντιτεθούν στη γνώμη της μάζας, που προστατεύεται από τη μεγαλειότητα του Κράτους. Από τις πράξεις των ανθρώπων, και ιδιαίτερα από εκείνες των ηγεμόνων που δεν επιδέχονται κριτικής, δεν λαμβάνουμε υπ' όψιν μας παρά μόνον το αποτέλεσμα. Ας αφήσουμε, λοιπόν, τον ηγεμόνα να υιοθετεί αυτό που διαφυλάσσει τη μεγαλοπρέπειά του. Τα μέσα που χρησιμοποιεί θα θεωρούνται πάντοτε έντιμα και γενναία από τον καθένα, διότι ο όχλος δεν λαμβάνει υπ' όψιν του παρά μόνον το φαίνεσθαι και το αποτέλεσμα· και ο κόσμος μας ξεχειλίζει από όχλο".⁸

Ό,τι ο Μακιαβέλλι διατύπωσε με ειλικρινή λόγια (έξω απ' τα δόντια, μόνο και μόνο επειδή προοριζόταν για το αυτί ενός συγκεκριμένου ηγεμόνα) υπήρξε απλώς η αποκάλυπτη ομολογία πίστεως των φορέων πασών των εξουσιαστικών πολιτικών. Είναι, συνεπώς, επιπόλαιο να μιλάμε για "Μακιαβελλισμό". Ό,τι ο Φλωρεντίνος πολιτικός εξέθεσε με τόση διεισδυτικότητα και σαφήνεια είναι αυτό που τόσο απερίφραστα εφαρμοζόταν πάντοτε και συνεχώς θα εφαρμόζεται, στο βαθμό που μέσα στην κοινωνία οι προνομιούχες μειοψηφίες θα έχουν την απαραίτητη εξουσία να υποδουλώνουν τη μεγάλη πλειοψηφία των ανθρώπων και να ληστεύουν τους καρπούς της εργασίας τους. Μήπως υπάρχει κάτι που να μπορεί να κάνει κάποιον να πιστεύει ότι η σημερινή μυστική διπλωματία μας διέπεται από διαφορετικές αρχές; Έως ότου η βούληση για εξουσία θα διαδραματίζει κάποιο ρόλο μέσα στην κοινωνική ζωή των ανθρώπων, θα δικαιώνονται εκείνα τα μέσα που είναι τα καλύτερα για

8. Μακιαβέλλι: "Ο Ηγεμόνας".

την κατάκτηση και τη διατήρηση της εξουσίας. Ενώ οι εξωτερικές μορφές της εξουσιαστικής πολιτικής πρέπει να αυτοπροσαρμόζονται, τώρα και πάντοτε, στους καιρούς και στις περιστάσεις, οι σκοποί που επιδιώκει παραμένουν εσαεί οι ίδιοι και καθαγιάζουν κάθε μέσο που τους εξυπηρετεί. Διότι η εξουσία είναι εγγενώς ανήθικη και παραβαίνει κάθε αρχή της ανθρώπινης δικαιοσύνης, που αισθάνεται ότι κάθε προνόμιο των ατόμων ή των ξεχωριστών καστών αποτελεί μία διαταραχή της κοινωνικής ισορροπίας και, άρα, μία ανηθικότητα. Θα ήταν, λοιπόν, ανόητο να υποθέσουμε ότι οι μέθοδοι της εξουσίας είναι καλύτερες από τους σκοπούς που υπηρετούν.

Ό,τι ο Μακιαβέλλι ανήγαγε σε σύστημα ήταν η απροκάλυπτη και αναίσχυνη λογική του Κράτους. Ήταν εντελώς σαφές ότι η κτηνώδης εξουσιαστική πολιτική δεν καθοδηγούνταν από ηθικές αρχές. Συνεπώς, ο Μακιαβέλλι απαίτησε, με τη θρασεία ειλικρίνεια που τον χαρακτήριζε (ένα χαρακτηριστικό που στην πραγματικότητα δεν συμβιβάζεται με τις αρχές του δικού του "Μακιαβελλισμού"), ότι εκείνοι οι άνθρωποι που δεν μπορούν να ζουν χωρίς την περιττή πολυτέλεια της προσωπικής συνείδησης θα ήταν καλύτερο να αφήσουν την πολιτική κατά μέρος. Το γεγονός ότι ο Μακιαβέλλι εξέθεσε με τέτοια πληρότητα τις εσωτερικές λειτουργίες της εξουσιαστικής πολιτικής, και μάλιστα σιχαινόμενος να συγκαλύψει τις δυσάρεστες λεπτομέρειες με κενές φράσεις και υποκριτικά λόγια, αποτελεί την πρωτεύουσα αξία του.

Ο Λεονάρντο ντα Βίντσι χάραξε στη βάση του έφιππου αγάλματος του Φραντσέσκο Σφόρτσα τα λόγια: *Ιδού ένας Θεός! Σ'* αυτές τις λέξεις αποκαλύπτονται οι θε-

μελιώδεις αλλαγές που εμφανίζονται παντού μετά την εξαφάνιση της κοινωνικής οργάνωσης του Μεσαίωνα. Η λάμψη της θεότητας έσβησε και προικίσθηκε με νέες τιμές ο Κυρίαρχος-Άνθρωπος, επιστρέφοντας πάλι στη Ρωμαϊκή λατρεία των Καισάρων. Ο "ήρωας" έγινε ο εκτελεστής του ανθρώπινου πεπρωμένου, ο δημιουργός των πάντων επί της γης. Κανένας δεν προώθησε αυτή την ηρωολατρεία περισσότερο από τον Μακιαβέλλι. Κανένας δεν λιβάνισε περισσότερο απ' αυτόν το "ισχυρό άτομο". Όλοι οι ζηλωτές του ηρωισμού και της ηρωολατρείας έχουν απλώς πιεί από το ποτήρι του.

Η πίστη στην υπέροχη ιδιοφυία του Κυρίαρχου-Άνθρώπου είναι πάντοτε ιδιαίτερα αισθητή σε καιρούς εσωτερικής αποσύνθεσης, όταν οι κοινωνικοί δεσμοί που συνδέουν τους ανθρώπους χαλαρώνουν και τα συμφέροντα της κοινότητας καταρρέουν μπροστά στα ιδιαίτερα συμφέροντα των προνομιούχων μειοψηφιών. Η διαφοροποίηση των κοινωνικών φιλοδοξιών και στόχων, που πάντοτε οδηγεί σε οξύτερες συγκρούσεις μέσα στην κοινότητα και στον κατακερματισμό της σε αντίπαλες κάστες και τάξεις, υποσκάπτει συνεχώς τα θεμέλια του κοινοτικού αισθήματος. Όμως, όπου το κοινωνικό ένστικτο συνεχώς διαταράσσεται και εξασθενίζει από τη μεταβολή των εξωτερικών συνθηκών της ζωής, εκεί το άτομο χάνει βαθμιαία την ισορροπία του και ο λαός μετατρέπεται σε όχλο. Ο όχλος δεν είναι τίποτε άλλο παρά ο ξεριζωμένος λαός που οδηγείται τήδε κακείσε από το εκάστοτε κυρίαρχο ρεύμα των καταστάσεων. Πρέπει όσοι αποτελούν τον όχλο να συνενωθούν πάλι - όχι ως όχλος, αλλά ως λαός- σε μία καινούργια κοινότητα, ούτως ώστε να αναδυθούν νέες δυνάμεις και οι

κοινωνικές δραστηριότητες να κατευθυνθούν εκ νέου προς έναν κοινό σκοπό.

Όπου ο λαός μετατρέπεται σε όχλο, ο καιρός είναι ευνοϊκός για την ανάπτυξη του "Μεγάλου Ανδρός" ή του "διακεκριμένου Κυρίαρχου-Ανθρώπου". Μόνο σε τέτοιες περιόδους κοινωνικής αποσύνθεσης είναι δυνατόν ο "ήρωας" να επιβάλλει τη βούλησή του πάνω στους άλλους και να υποτάσσει τον όχλο στο ζυγό των ατομικών του επιθυμιών. Η αληθινή κοινότητα δεν επιτρέπει να αναδυθεί καμία κυριαρχία, ακριβώς επειδή ενώνει τους ανθρώπους με τους εσωτερικούς δεσμούς των κοινών συμφερόντων και του αμοιβαίου σεβασμού, χωρίς να απαιτείται κανένας εξωτερικός καταναγκασμός. Η κυριαρχία και ο εξωτερικός καταναγκασμός παρουσιάζονται πάντοτε εκεί όπου οι εσωτερικοί δεσμοί της κοινότητας παρακμάζουν και το κοινοτικό αίσθημα πεθαίνει. Όταν ο κοινωνικός δεσμός κινδυνεύει να συντριβεί, τότε εμφανίζεται η κυριαρχία του καταναγκασμού για να συγκρατήσει, διά της βίας, ενωμένο αυτό που κάποτε, διά της ελεύθερης συμφωνίας και της προσωπικής υπευθυνότητας, διατηρούσε την ενότητά του.

Η Αναγέννηση υπήρξε περίοδος μιας τέτοιας αποσύνθεσης. Ο λαός μετετράπη σε όχλο και από τον τελευταίο σχηματίσθηκε το έθνος, το οποίο επρόκειτο να χρησιμοποιηθεί ως σκαλοπάτι για το καινούργιο κράτος, που η συγκεκριμένη προέλευσή του είναι πολύ διδακτική: δείχνει ότι ολόκληρος ο εξουσιαστικός μηχανισμός του εθνικού κράτους και η αφηρημένη ιδέα του έθνους υπήρξαν καρποί ενός και του αυτού δένδρου. Δεν είναι τυχαίο που ο Μακιαβέλλι, ο θεωρητικός της σύγχρονης εξουσιαστικής πολιτικής, υπήρξε, συγχρόνως, και ο θερμό-

τερος υπερασπιστής της εθνικής ενότητας, η οποία έκτοτε διαδραμάτισε για το νέο κράτος τον ίδιο ρόλο που είχε διαδραμάτισει για την Εκκλησία η ενότητα του Χριστιανισμού.

Δεν ήταν ο λαός που προκάλεσε αυτή την καινούργια κατάσταση, διότι καμία εσωτερική αναγκαιότητα δεν τον οδηγούσε σ' αυτόν το διαμελισμό και ούτε μπορούσε να αποκομίσει απ' αυτόν κάποιο όφελος. Το εθνικό κράτος είναι το σαφές αποτέλεσμα της βούλησης για κοσμική εξουσία, η οποία, κατά την επιδίωξη των στόχων της, συνάντησε έναν ισχυρό σύμμαχο στο πρόσωπο του εμπορικού κεφαλαίου, το οποίο χρειαζόταν τη βοήθεια της κοσμικής εξουσίας. Οι ηγεμόνες επέβαλαν τη βούλησή τους πάνω στο λαό και προσέφυγαν σε κάθε είδους απάτη για να τον κρατήσουν υπάκουο, με αποτέλεσμα, αργότερα, να φανεί ότι ο διαμελισμός της Χριστιανοσύνης σε έθνη προήλθε από τους ίδιους τους λαούς, ενώ στην πραγματικότητα οι λαοί δεν ήταν παρά τα ασυνείδητα όργανα των ιδιαίτερων συμφερόντων των ηγεμόνων.

Η εσωτερική αποσύνθεση της παπικής εξουσίας, και ιδιαίτερα το μεγάλο σχίσμα της Εκκλησίας στις χώρες του Βορρά, έδωσε στους κοσμικούς ηγεμόνες την ευκαιρία να υλοποιήσουν τα ποθητά από καιρό σχέδιά τους και να προσδώσουν στην εξουσία τους μία καινούργια θεμελίωση, ανεξάρτητη από τη Ρώμη. Όμως, αυτή η κατάσταση διέλυσε τη μεγάλη παγκόσμια ενότητα διά μέσου της οποίας η Ευρωπαϊκή ανθρωπότητα ήταν πνευματικά και ψυχικά ενωμένη και μέσα στην οποία είχε τις πιο ακλόνητες ρίζες του ο μεγάλος πολιτισμός της φεντεραλιστικής περιόδου. Είναι αποκλειστικά και μόνον επειδή ο Προτεσταντισμός θεωρήθηκε

απέναντι στον Καθολικισμό, ιδιαίτερα στις χώρες του Βορρά, ως μία μεγάλη πνευματική πρόοδος που το ολέθριο αποτέλεσμα της Μεταρρύθμισης λησμονήθηκε, σχεδόν εξ ολοκλήρου.⁹ Οι τεράστιες συνέπειες αυτού του γεγονότος, που οδήγησαν στο διαμελισμό της Ευρώπης σε έθνη, λησμονήθηκαν με μεγαλύτερη ακόμη ευκολία, στο βαθμό που η κοινωνική και πολιτική ανασυγκρότηση της Ευρώπης ακολούθησε την ίδια πορεία και στις Καθολικές χώρες και στο βαθμό που το εθνικό κράτος κατόρθωσε να επιτύχει, σ' αυτές ακριβώς τις χώρες, την ανώτερη τελειοποίησή του υπό τη μορφή της Απόλυτης Μοναρχίας.

Για την προώθηση των πολιτικών στόχων των εθνικών κρατών, οι ηγεμόνες που τα ίδρυσαν ύψωσαν φραγμούς μεταξύ του δικού τους και των ξένων λαών και προσπάθησαν να τους ενισχύσουν και να τους σταθεροποιήσουν. Διότι ολόκληρη η ύπαρξή τους στηριζόταν σ'

---

9. Ο Νοβάλις είχε συλλάβει με σαφήνεια το βαθύτερο νόημα αυτής της τρομερής πολιτικής αλλαγής, όταν έγραφε: "Δυστυχώς, οι ηγεμόνες αναμείχθηκαν σ' αυτό το σχίσμα και πολλοί το χρησιμοποίησαν για τη σταθεροποίηση και την επέκταση της κοσμικής τους εξουσίας και των εισοδημάτων τους. Ήταν πολύ ευτυχείς που απαλλάχθηκαν από την υψηλή επιρροή του Πάπα και πήραν τις νέες εκκλησιαστικές συνόδους υπό την πατρική τους προστασία. Η μεγάλη τους έγνοια ήταν να εμποδίσουν την ενότητα των Προτεσταντικών εκκλησιών και γι' αυτό η θρησκεία περιορίστηκε, κατά τρόπον αντιθρησκευτικό, μέσα στα σύνορα των Κρατών. Έτσι, στρώθηκε το έδαφος για τη βαθμιαία υπονόμευση των κοσμοπολιτικών θρησκευτικών συμφερόντων και η θρησκεία έχασε τη

αυτούς τους τεχνητά δημιουργημένους λαούς. Γι' αυτό έδωσαν μεγάλη σημασία στην ανάπτυξη διαφορετικών γλωσσών μέσα στις διάφορες χώρες και προσκολλήθηκαν σε συγκεκριμένες παραδόσεις, τις οποίες περιτύλιξαν μ' ένα μυστικιστικό πέπλο και προσπάθησαν να τις διατηρήσουν ζωντανές ανάμεσα στο λαό. Διότι η ανικανότητα να ξεχνά είναι μία από τις πρώτες προϋποθέσεις της "εθνικής συνείδησης". Και από τη στιγμή που μέσα στο λαό μπορούσε να διατηρείται με ακλόνητες τις ρίζες του μόνον αυτό που ήταν "ιερό", ήταν επιβαλλόμενο να προσδοθεί στους εθνικούς θεσμούς μία όψη ιερότητας και ιδιαίτερα να περιβληθεί το πρόσωπο του ηγεμόνα με τη λάμψη της θεότητας.

Ακόμη και σ' αυτό το ζήτημα, ο Μακιαβέλλι υπήρξε πρωτοπόρος, διότι κατάλαβε ότι είχε φθάσει μία καινούργια εποχή και διότι μπόρεσε να δείξει το γενικό της προσανατολισμό. Υπήρξε ο πρώτος δυναμικός υπερασπιστής του εθνικού κράτους εναντίον των πολιτικών φιλοδοξιών της Εκκλησίας. Επειδή η Εκκλησία υπήρξε το ισχυρότερο εμπόδιο στο δρόμο της εθνικής ενοποίησης της Ιταλίας και, συνεπώς, στην προσπάθεια "απελευθέρωσης της χώρας από τους Βαρβάρους", ο Μακιαβέλλι αγωνίσθηκε με τη μέγιστη αποφασιστικότητα και προώθησε το διαχωρισμό Εκκλησίας και Κράτους. Ταυτοχρόνως, προσπάθησε να ανυψώσει το κράτος στο βάθρο της θεότητας, μολονότι δεν υπήρξε καθόλου Χρι-

---

μεγάλη της ειρηνοποιό πολιτική επιρροή της, την ιδιαίτερη λειτουργία της ως χαρακτηριστική και ενοποιητική αρχή του Χριστιανισμού". (Νοβάλις: "Χριστιανισμός ή Ευρώπη", Απόσπασμα γραμμένο το 1799).

σιανός και ήταν πλήρως απομακρυσμένος από κάθε πίστη προς το υπερφυσικό. Όμως, διαισθάνθηκε βαθειά την εσώτερη σχέση θρησκείας και πολιτικής και ήξερε ότι η κοσμική εξουσία μπορεί να ευδοκιμήσει μόνον όταν παραμένει προσκεκολλημένη στην πηγή της κάθε εξουσίας, που είναι η μόνη που της προσδίδει τη λάμψη της θεότητας. Μόνο για το καλό του κράτους, λοιπόν, ο Μακιαβέλλι επιθυμούσε να διατηρείται η θρησκεία μέσα στο λαό: όχι ως μία εξουσία εξωτερική ως προς το κράτος, αλλά ως ένα *instrumentum regni*, ως ένα εργαλείο εξουσίασης στα χέρια των πολιτικών. Γι' αυτό, έγραψε, με ψυχρή ρεαλιστική λογική, στο ενδέκατο κεφάλαιο του δεύτερου βιβλίου των "Λόγων" του:

Στην πραγματικότητα, κανείς ποτέ δεν εισήγαγε καινούργιους νόμους στο λαό, χωρίς αναφορά στο Θεό, επειδή μόνον έτσι θα γίνονταν αποδεκτοί. Διότι ένας σοφός άνθρωπος καταλαβαίνει ότι με την αρετή του και μόνο δεν μπορεί να πείσει τους άλλους ανθρώπους. Συνεπώς, οι κυβερνήσεις πρέπει να ζητούν προστασία στην θεική εξουσία.

Οι αρχιερείς της Μοναρχίας συνέχισαν να εργάζονται προς αυτή την κατεύθυνση. Δημιούργησαν ένα καινούργιο πολιτικό-θρησκευτικό αίσθημα, το οποίο, γονιμοποιούμενο από την εσωτερική παρότρυνση του ανθρώπου προς απόκτηση μιας σταθερής μορφής, στερεοποιήθηκε ως "εθνική συνείδηση" και γέννησε, αργότερα, τον ίδιο παράξενο καρπό που είχε παραγάγει, παλαιότερα, η πίστη στην αιώνια πρόνοια του Θεού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Η ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΝΕΟ ΚΡΑΤΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Η ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΝΕΟ ΚΡΑΤΟΣ

Η ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΚΑΙ ΤΑ ΛΑΪΚΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ. Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΗΓΕΜΟΝΕΣ ΣΤΟ ΒΟΡΡΑ. Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΛΟΥΘΗΡΟΥ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ. Ο ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΦΑΣΗ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΚΗΣ ΑΠΟΛΥΤΑΡΧΙΑΣ. ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΔΟΥΛΕΙΑ. Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΩΝ ΧΩΡΙΚΩΝ. Ο ΓΟΥΗΚΛΙΦ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ. ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΩΝ ΟΥΣΣΙΤΩΝ. ΚΑΛΙΕΤΙΝΟΙ ΚΑΙ ΘΑΒΩΡΙΤΕΣ. Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΩΣ ΠΗΓΗ ΤΟΥ ΔΕΣΠΟΤΙΣΜΟΥ. Chelcicky : ΕΝΑΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΗΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ. Ο ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΣΟΥΗΔΙΑ. Ο ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ. Ο ΚΑΛΒΙΝΙΣΜΟΣ. ΤΟ ΔΟΓΜΑ ΤΟΥ ΠΡΟΚΑΘΟΡΙΣΜΟΥ. ΤΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΤΟΥ ΤΡΟΜΟΥ ΣΤΗ ΓΕΝΕΥΗ. ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ.

Στη Μεταρρύθμιση των Βόρειων χωρών, που διακρίνεται εύκολα, λόγω των θρησκευτικών της ιδεών, από την Αναγέννηση του Λατινικού κόσμου, της οποίας οι ιδέες ήταν κυρίως παγανιστικές, πρέπει να διαχωρίζονται προσεκτικά δύο διαφορετικές τάσεις: η μαζική επανάσταση των χωρικών και των κατώτερων στρωμάτων των πό-

λεων και ο αποκαλούμενος Προτεσταντισμός, ο οποίος στη Βοημία, την Αγγλία, τη Γερμανία και τις Σκανδιναβικές χώρες αγωνίσθηκε για το διαχωρισμό της Εκκλησίας και του Κράτους και προσπάθησε να συγκεντρώσει όλη την εξουσία στα χέρια του Κράτους. Η μνήμη της λαϊκής επανάστασης, που κατεπνίγη στο αίμα από τον ανερχόμενο Προτεσταντισμό και τους εκπροσώπους του, ηγεμόνες και ιερείς, αργότερα συκοφαντήθηκε και υποτιμήθηκε, ως συνήθως, από τους νικητές. Και επειδή η επιτυχία ή η αποτυχία μιας υπόθεσης είναι οι καθοριστικοί παράγοντες για τη συγγραφή της επίσημης ιστορίας, ήταν αναπόφευκτο ότι, κατά τις μεταγενέστερες εποχές, η Μεταρρύθμιση δεν θα θεωρούνταν τίποτε άλλο εκτός από το κίνημα του Προτεσταντισμού.

Η επαναστατική ορμή του λαού δεν κατευθυνόταν μόνον εναντίον του Ρωμαϊκού Παπισμού, αλλά σκόπευε να καταργήσει τις κοινωνικές ανισότητες και τα προνόμια των πλουσίων και των ισχυρών. Οι ηγέτες των λαϊκών κινημάτων θεωρούσαν αυτά τα προνόμια ως μία διακωμώδηση της γνήσιας Χριστιανικής διδασκαλίας για την ισότητα των ανθρώπων. Ακόμη και μετά τη συγκέντρωση στα χέρια της Εκκλησίας μεγάλης εξουσίας, ο λαός δεν είχε ποτέ λησμονήσει εξ ολοκλήρου το πνεύμα των πρώτων Χριστιανικών κοινοτήτων με το συλλογικό τρόπο ζωής και το αίσθημα αδελφосύνης που τις ενέπνεε. Απ' αυτό το πνεύμα αντλούσε την καταγωγή του ο μοναχισμός καθώς και το πνεύμα του χιλιασμού, η πίστη στη χιλιόχρονη βασιλεία της ειρήνης, της ελευθερίας και της κοινοκτημοσύνης. Ο αντίπαλος, επίσης, του ιδίου πνεύματος υπήρχε στους λόγους του Joachim of

Floris και του Almarich of Bena.

Αυτές οι παραδόσεις παρέμειναν ζωντανές μεταξύ των Βογομίλων στη Βουλγαρία και στη Σερβία και μεταξύ των Καθάρων στις Λατινικές χώρες. Με το εσωτερικό τους φως εμφύσησαν το κουράγιο της πίστης τους μεταξύ των Βαλντενσιανών και των αιρετικών ομάδων του Λανγκντόκ καθώς και μεταξύ του Ουμιλιανών και των Αδελφών Αποστόλων της Βόρειας Ιταλίας. Τις ίδιες παραδόσεις, επίσης, συναντούμε μεταξύ των Βεγίνων και των Βεγάρδων της Φλάνδρας, μεταξύ των Αναβαπτιστών της Ολλανδίας και της Ελβετίας καθώς και μεταξύ των Λολλάρντων της Αγγλίας. Αυτές ζούσαν μέσα στα λαϊκά κινήματα της Βοημίας και μέσα στις συνομοσπονδίες των Γερμανών χωρικών, που συνενώθηκαν στο Bundschuh και στο Roor Conrad για να συντρίψουν τον ζυγό της δουλείας. Ήταν το πνεύμα αυτών των παραδόσεων που ενέπνευσε τους Ευθουσιαστές του Ζβικάου της Ανατολικής Σαξονίας και προσέδωσε μια τόσο δυνατή ορμή στην επαναστατική δραστηριότητα του Τόμας Μύντσερ.

Εναντίον ορισμένων εξ αυτών των κινημάτων η Εκκλησία, με τη βοήθεια των κοσμικών εξουσιών, οργάνωσε συστηματικές σταυροφορίες, όπως εναντίον των Βογομίλων και των Αλβιγνών, που για δεκαετίες έσπειραν το θάνατο και τη λεηλασία σε ολόκληρες χώρες και σφαγίασαν χιλιάδες ανθρώπων. Όμως, αυτοί οι αιματηροί διωγμοί βοήθησαν με τη σειρά τους την εξάπλωση αυτών των κινημάτων. Χιλιάδες φυγάδων περιπλανώταν σε άλλες χώρες και μετέδιδαν τη διδασκαλία τους σε καινούργιες ομάδες. Η ιστορική έρευνα έχει πλήρως

αποδείξει ότι μεταξύ των αιρετικών ομάδων του Μεσαίωνα υπήρχαν διεθνείς σχέσεις, όπως μεταξύ των Βογόμελων και κάποιων θρησκευτικών αιρέσεων της Ρωσίας και της Βόρειας Ιταλίας, μεταξύ των Βαλντενσιανών και ανάλογων θρησκευτικών αιρέσεων της Γερμανίας και της Βοημίας, μεταξύ των Βαππιστών της Ολλανδίας, της Αγγλίας, της Γερμανίας και της Ελβετίας.

Όλες οι εξεγέρσεις των χωρικών στη Βόρεια Ιταλία, τη Φλάνδρα, τη Γαλλία, την Αγγλία, τη Γερμανία, τη Βοημία, από τον 13^ο μέχρι τον 16^ο αιώνα, εμπνέονταν απ' αυτά τα κινήματα και μας παρέχουν, σήμερα, μία αρκετά σαφή εικόνα των αισθημάτων και των σκέψεων μεγάλων τμημάτων του λαού εκείνης της περιόδου. Μολονότι δεν μπορούμε να μιλήσουμε για ένα ενοποιημένο κίνημα, παρατηρούμε μία σειρά κινήματων που προηγήθηκαν της μεγάλης Μεταρρύθμισης και που την προκάλεσαν. Το πασίγνωστο σκωπτικό τραγούδι των Άγγλων Λολλάρδων

*"Όταν ο Αδάμ έσκαβε και η Εύα έγενεθε
Ποιός ήταν τότε ο ευγενής;"*

θα μπορούσε κάλλιστα να χρησιμεύσει ως λάιτ μοτίβ των περισσότερων εξ αυτών των κινήματων. Το πραγματικό λαϊκό κίνημα της περιόδου της Μεταρρύθμισης δεν αναζητούσε καμία συμμαχία με τους ηγεμόνες και τους ευγενείς, διότι οι ηγέτες του, με το αλάνθαστο ένστικτό τους, τους θεωρούσαν αμείλικτους εχθρούς του λαού, που δεν μπορούσαν να βαδίσουν μαζί τους αλλά εναντίον τους. Και επειδή οι περισσότεροι από τους μεγάλους Μεταρρυθμιστές, όπως ο Γουίκλιφ, ο Ους, ο Λούθηρος και άλλοι, είχαν κυρίως τις ρίζες τους μέσα στα

κινήματα του λαού, ο ανερχόμενος Προτεσταντισμός συνδέθηκε, αρχικά, πολύ στενά μ' αυτά τα κινήματα. Όμως, η κατάσταση αυτή άλλαξε πολύ γρήγορα, καθώς οι κοινωνικές αντιθέσεις μεταξύ των δύο διαφορετικών σκοπεύσεων οξύνονταν όλο και περισσότερο και καθώς γινόταν φανερό ότι μεγάλα τμήματα του λαού δεν θα ικανοποιούνταν απλώς με το σύνθημα "Μακριά από τη Ρώμη".

Η απόσχιση από την Εκκλησία της Ρώμης θα μπορούσε να είναι επιθυμητή από τους ηγεμόνες των Βορείων χωρών, στο βαθμό που δεν περιείχε περαιτέρω συνέπειες και που άφηνε άθικτα τα πολιτικά και οικονομικά τους προνόμια. Η ρήξη με τη Ρώμη δεν ενίσχυε απλώς την δική τους εξουσία, αλλά, συγχρόνως, έθετε τέλος στη συστηματική εξαγωγή από τις χώρες τους μεγάλων χρηματικών ποσών, που επιθυμούσαν διακαώς να τα καρπώνονται οι ίδιοι. Επί πλέον, τους δινόταν η ευκαιρία να οικειοποιηθούν την περιουσία της Εκκλησίας και να προσθέσουν τα πλούσια εισοδήματά της στο δικό τους θησαυροφυλάκιο. Ήταν αυτοί οι υπολογισμοί που οδήγησαν τους ηγεμόνες και τους ευγενείς των Βόρειων χωρών να ηγηθούν της Μεταρρύθμισης. Οι μικροδιαμάχες των θεολόγων πολύ ελάχιστα τους ενδιέφεραν, αλλά η απόσχιση από τη Ρώμη τους παρείχε συγκεκριμένα πλεονεκτήματα, που δεν ήταν δυνατόν να τα περιφρονήσουν. Ως εκ τούτου, ήταν επικερδές γι' αυτούς να ακολουθήσουν "τη φωνή της συνειδήσεως" και να υποστηρίξουν τους νέους προφήτες. Επί πλέον, οι θεολογικοί εκπρόσωποι της Μεταρρύθμισης δεν είχαν υπερβολικές απαιτήσεις από τους ηγεμόνες. Αντιθέτως, πάσχιζαν με θέρμη να πείσουν τους κυρίαρχους για τα κοσμικά πλεονεκτή-

ματα της υπόθεσης. Έτσι, ο Ους τους μιλούσε στη γλώσσα που καταλάβαιναν καλύτερα: "Ω, εσείς ευσυνείδητοι Βασιλείς, Ηγεμόνες, Λόρδοι και Ιππείς, ξυπνήστε από τα ληθαργικά όνειρα με τα οποία σας μάγευσαν οι παπάδες. Αφανίστε από τις επικράτειές σας την αίρεση των Σιμονιστών· μην τους επιτρέψετε να αποσπούν, προς ζημίαν σας, χρήματα μέσα στα εδάφη σας".¹⁰

Οι πνευματικοί ηγέτες του Προτεσταντισμού στράφηκαν, ευθύς εξ αρχής, προς τους κοσμικούς κυρίαρχους των χωρών τους, των οποίων η βοήθεια τους φάνηκε απολύτως αναγκαία για τη διασφάλιση της νίκης τους. Όμως, καθώς έπρεπε να φροντίζουν ώστε να μην έλθουν σε ρήξη με τον εξαγριωμένο λαό, προσπάθησαν, αν και μάταια, να συμφιλιώσουν το λαϊκό κίνημα με τους εγωϊστικούς στόχους των ηγεμόνων και των ευγενών. Αυτή τους η προσπάθεια κατέληξε να αποτύχει, καθώς η κοινωνική ρωγμή είχε διαπλατυνθεί τόσο πολύ, που δεν μπορούσε να γεφυρωθεί με ελάχιστες μικροπαραχωρήσεις. Όσο πιο ενδοτικοί εμφανίζονταν οι Μεταρρυθμιστές απέναντι στους ηγεμόνες και στους ευγενείς, τόσο περισσότερο απομακρύνονταν από το λαϊκό επαναστατικό κίνημα και, τελικά, τάχθηκαν σαφώς εναντίον του. Τέτοια υπήρξε ιδιαίτερα η περίπτωση του Λούθηρου, ο οποίος μεταξύ όλων των Μεταρρυθμιστών διακατεχόταν από τα πιο πενιχρά κοινωνικά αισθήματα και του οποίου το πνευματικό όραμα ήταν τόσο πολύ περιορισμένο, που φανταζόταν ότι ήταν δυνατόν να τεθεί ένα

10. Karl Vogt: *Peter Chelcicky: Ένας προφήτης στη Στροφή του Αιώνα*, Ζυρίχη-Λειψία 1926.

τέλος στο μεγαλειώδες λαϊκό κίνημα μέσω της ίδρυσης μιας νέας Εκκλησίας.

Ο Λούθηρος, όπως και ο Γιαν Ους, μνημόνευε τον Παύλο για να δείξει ότι οι ηγεμόνες δεν υπόκεινται στην κηδεμονία της Εκκλησίας, αλλά διορίζονται από το Θεό για να κυβερνούν τους ιερείς και τους επισκόπους. Στην έκκλησή του "Προς τους Χριστιανούς Ευγενείς του Γερμανικού Έθνους", προσπάθησε να δείξει ότι, σύμφωνα με τα δόγματα της Αγίας Γραφής, δεν μπορεί να υπάρχει καμία ιερατική κάστα, παρά μόνον μία ιερατική λειτουργία, στην οποία μπορεί να αφοσιωθεί οποιοσδήποτε έχει την απαραίτητη ικανότητα και την εμπιστοσύνη της κοινότητας των πιστών. Συνεπώς, η Εκκλησία δεν έχει κανένα δικαίωμα να ασκεί κοσμική εξουσία· αυτή ανήκει στο Κράτος. Σύμφωνα με την αντίληψη του Λούθηρου, όλη η εξουσία θα έπρεπε να παραχωρηθεί στο Κράτος, το οποίο ορίστηκε από τον ίδιο τον Θεό για την διασφάλιση της δημοσίας τάξεως. Στην πραγματικότητα, σ' αυτήν την αντίληψη εξαντλούνταν ολόκληρη η πολιτική σημασία του Προτεσταντισμού.

Ο Προτεσταντισμός απελευθέρωσε τη συνείδηση του ανθρώπου από την κηδεμονία της Εκκλησίας για να την θέσει υπό την κηδεμονία του Κράτους. Σ' αυτό το καθήκον εξαντλούνταν πλήρως η "Προτεσταντική αποστολή" του Μαρτίνου Λούθηρου, ο οποίος αποκαλούσε τον εαυτό του υπηρέτη του Θεού, αλλά, στην πραγματικότητα, δεν ήταν παρά μόνον υπηρέτης του Κράτους και των ευνοουμένων του. Ήταν αυτή η εγγενής δουλοφροσύνη του που τον κατέστησε ικανό να προδώσει τον γερ-

μανικό λαό προς χάριν των ηγεμόνων και μαζί τους να τοποθετήσει το θεμέλιο λίθο μιας νέας Εκκλησίας, η οποία, με ιδιαίτερες συμφωνίες, πουλήθηκε στο Κράτος ψυχή τε και σώματι και αναγόρευσε τη βούληση των ηγεμόνων και των ευγενών σε Θεϊκή εντολή. Ο Λούθηρος έφερε εις πέρας την ανίερη ένωση της θρησκείας με τα συμφέροντα του Κράτους. Περιέφραξε το ζωντανό πνεύμα μέσα στη φυλακή της Αγίας Γραφής και έτσι έγινε ο κήρυκας εκείνης της διδασκαλίας του νεκρού γράμματος, που ερμηνεύει τις αποκαλύψεις του Χριστού σύμφωνα με τις ανάγκες του Κράτους και μεταμορφώνει τους ανθρώπους σε απλούς δεσμώτες του κάτεργου, που κατευθύνονται προς την πύλη του Παραδείσου για να αποζημιωθούν με την αιώνια ζωή για τη δουλεία σ' αυτόν τον κόσμο.

Ο άνθρωπος του Μεσαίωνα δεν είχε ακόμη γνωρίσει το Κράτος, με την πραγματική σημασία της λέξης. Ήταν άγνωστη σ' αυτόν η ιδέα μιας κεντρικής εξουσίας που συνθλίβει κάθε ζωντανή δραστηριότητα μέσα σε καθορισμένες φόρμες και που οδηγεί τους ανθρώπους προς διευθύνσεις χαραγμένες από μία ανώτερη εξουσία. Οι ιδέες του για την δικαιοσύνη βασίζονταν πάνω στα έθιμα και τις προσελάμβανε μέσω της παράδοσης. Το θρησκευτικό του αίσθημα αναγνώριζε την ελαττωματικότητα όλων των ανθρώπινων συστημάτων και τον προδιέθετε να ακολουθεί τη δική του γνώμη, να βοηθά τον εαυτό του και να διαμορφώνει τις σχέσεις με τους συνανθρώπους του σύμφωνα με τα παλιά έθιμα της ελεύθερης συμφωνίας. Όταν το ανερχόμενο Κράτος άρχισε

να υπονομεύει αυτά τα κοινοτικά δικαιώματα, ανυψώνοντας σε σκοπό του Θεού το δικό του σκοπό, ο άνθρωπος του Μεσαίωνα αγωνίσθηκε εναντίον αυτής της αδικίας που διαπραττόταν εις βάρος του. Αυτό είναι το αληθινό νόημα των μεγάλων λαϊκών κινημάτων της εποχής της Μεταρρύθμισης, που προσπαθούσαν να προσδώσουν μια κοινωνική σημασία στην "ελευθερία του Ευαγγελιστή Χριστιανού", για την οποία μιλούσε ο Λούθηρος.

Μόνον όταν το λαϊκό κίνημα κατεπνίγη μέσα σε μία θάλασσα αίματος, ενώ ο Λούθηρος, "ο αγαπημένος άνθρωπος του Θεού", ευλόγησε τους σφαγείς των εξεγερμένων Γερμανών χωρικών, μόνον τότε ο νικηφόρος Προτεσταντισμός σήκωσε το κεφάλι του και προσέδωσε στο Κράτος και στον κρατικό-νομικό έλεγχο των δημόσιων υποθέσεων μία θρησκευτική δικαίωση, εξαγορασμένη αιματηρά με την φρικιώδη σφαγή 130.000 ανθρώπων. Έτσι, πραγματοποιήθηκε αυτό που ο Χέγκελ, αργότερα, ονόμασε "συμφιλίωση της θρησκείας και του νόμου". Η νέα θεολογία διδασκόταν από τους νομομαθείς. Η διδασκαλία του νεκρού γράμματος του νόμου σκότωσε τη συνείδηση ή επινόησε ένα φθινό υποκατάστατο. Ο θρόνος μεταμορφώθηκε σε ένα βωμό πάνω στον οποίον ο άνθρωπος θυσιαζόταν στα νέα είδωλα. Το "θετικό δίκαιο" έγινε θεϊκή αποκάλυψη και το Κράτος ο αντιπρόσωπος του Θεού επί της γης.

Εκτός από την Γερμανία, και στις άλλες χώρες ο Προτεσταντισμός είχε τις ίδιες επιδιώξεις: παντού πρόδωσε τον λαό και υποβίβασε την Μεταρρύθμιση σε απλή υποθήση των ηγεμόνων και των προνομιούχων τμημάτων

της κοινωνίας. Το κίνημα που ξεκίνησε από τον Γουήκλιφ στην Αγγλία, και που κατόπιν διαδόθηκε και σε άλλες χώρες, ιδιαίτερα στην Βοημία, είχε πρωτίστως πολιτικό χαρακτήρα. Ο Γουήκλιφ πολέμησε τον Πάπα, επειδή αυτός αποδεχόταν τους στόχους της Γαλλίας, του θανάσιμου εχθρού της Αγγλίας, και είχε απαιτήσει από την Αγγλική κυβέρνηση να συνεχίσει να θεωρεί το Βασίλειο υποτελές στην Αγία Έδρα και να καταβάλλει σ' αυτήν εισφορές, όπως ακριβώς κατέβαλε ο Ιωάννης ο Ακτήμων προς τον Ιννοκέντιο Γ'. Όμως, εκείνες οι εποχές είχαν παρέλθει. Από τη στιγμή που ο Φίλιππος Γ' της Γαλλίας αφήφισε τον αφορισμό του Βονιφάτιου Η', αναγκάζοντας το διάδοχό του να μεταφερθεί στην Αβινιόν, η απεριόριστη κυριαρχία του Παπισμού δέχθηκε ένα πλήγμα από το οποίο δεν συνήλθε ποτέ. Και μόνο μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, μπορεί να εξηγηθεί το γεγονός ότι το Αγγλικό κοινοβούλιο τόλμησε να δηλώσει, απαντώντας στην απαίτηση του Πάπα, ότι κανένας Βασιλιάς δεν είχε ποτέ την εξουσιοδότηση να παραδώσει την ανεξαρτησία της χώρας στον Πάπα.

Ο Γουήκλιφ, κατ' αρχάς, υπερασπιζόταν απλώς την πλήρη ανεξαρτησία της κοσμικής εξουσίας από την Εκκλησία και προέβη σε κριτική των δογμάτων της Εκκλησίας, όταν είχε πεισθεί ότι το ζήτημα δεν μπορούσε να διευθετηθεί χωρίς μία γενναία ρήξη με τον Παπισμό. Αλλά, όταν ξέσπασε η μεγάλη αγροτική εξέγερση της Αγγλίας και τα εξεγερμένα πλήθη του Γουάτ Τίλερ και του Τζων Μπωλ έφεραν το Βασιλιά και την κυβέρνηση ενώπιον σοβαρότατων κινδύνων, οι αντίπαλοι του Γουή-

κλιφ επωφελήθηκαν της ευκαιρίας για να τον κατηγορήσουν δημοσίως. Ο Γουήκλιφ δήλωσε ότι δεν ενέκρινε τη δράση των εξεγερμένων χωρικών. Η δήλωσή του, όμως, έγινε με μία ευγενική κατανόηση για τα βάσανα των φτωχών, με αποτέλεσμα να λειτουργήσει ευνοϊκά γι' αυτόν, συγκρινόμενη με την ακραία εξαλλοσύνη της γνωστής επιστολής του Λούθηρου "Εναντίον των Ληστρικών και Δολοφονικών Συμμοριών των Αγροτών", που ενθάρρυνε τους ηγεμόνες να τους κατασφάζουν ανηλεώς.

Αργότερα, όταν ο Ερρίκος Η' ολοκλήρωσε τη ρήξη με την Παπική Εκκλησία και κατέσχεσε την περιουσία της, ανακηρύχθηκε ο ίδιος επικεφαλής της νέας Εκκλησίας του Κράτους, που ετέθη πλήρως υπό την κυριαρχία της κοσμικής εξουσίας. Το γεγονός ότι ο ίδιος ο Ερρίκος Η' εκσφενδόνισε μία φαρμακερή επιστολή εναντίον του Λούθηρου και λίγο αργότερα τοποθετήθηκε εναντίον του Πάπα για να υπερασπίσει τα "εθνικά συμφέροντα" απέδειξε ότι και στην Αγγλία τα κοσμικά πλεονεκτήματα ενδιέφεραν τους κατόχους του θρόνου περισσότερο από το "γνήσιο λόγο του Θεού" του νέου δόγματος.

Στη Βοημία, όπου η γενική κατάσταση ήταν ήδη πολύ τεταμένη, οξύνθηκε ακόμη περισσότερο από τους εθνικούς ανταγωνισμούς μεταξύ των Τσέχων και των Γερμανών, με αποτέλεσμα να προσλάβει η Μεταρρύθμιση μία εξαιρετικά βίαιη έκφραση. Το πραγματικό κίνημα των Ουσιπών προσέλαβε τεράστιες διαστάσεις μόνο μετά τον διά πυράς θάνατο του Ους και του Ιερώνυμου της Πράγας. Τα κηρύγματα του Ους ήταν, στο σύνολό τους,

απλώς τα φυλλάδια του Γουήκλιφ, που οι Τσέχοι μεταρρυθμιστές μετέφρασαν στη γλώσσα τους για τους συμπατριώτες τους. Το κήρυγμα του Ους υποστήριζε την πλήρη απελευθέρωση της κοσμικής εξουσίας από την μικρόνηση κηδεμονία της Εκκλησίας. Η Εκκλησία έπρεπε να ασχολείται μόνο με τη σωτηρία της ψυχής των ανθρώπων και να απέχει από κάθε αξίωμα κοσμικής κυριαρχίας. Μεταξύ των "δύο κητών", όπως ο Chelcicky είχε αποκαλέσει την Εκκλησία και το Κράτος, ο Ους θα παραχωρήσει στο Κράτος την εξουσία επί των κοσμικών υποθέσεων. Η Εκκλησία πρέπει να είναι φτωχή, πρέπει να απαρνείται κάθε γήινο θησαυρό και οι ιερείς πρέπει να είναι υπόλογοι μπροστά στην κοσμική κυβέρνηση, όπως ακριβώς είναι και όλοι οι άλλοι υπήκοοι. Επί πλέον, η θέση του ιερέα δεν ήταν απαγορευμένη για τους λαϊκούς, αρκεί να είχαν τις απαραίτητες ηθικές αρετές. Καταδίκασε τον ηθικό εκφυλισμό που είχε επικρατήσει μεταξύ του ιερατείου, επιτιθέμενος με ιδιαίτερη δριμύτητα εναντίον της αγοραπωλησίας των συγχωροχαρτιών, που εκείνη την εποχή εφαρμοζόταν με τρόπο εντελώς αναίσχυντο από την Εκκλησία, ιδιαίτερα στη Βοημία. Πέρα από τα σαφώς πολιτικά αιτήματα, που μας ενδιαφέρουν εδώ και που, αν κατανοηθούν σωστά, εμφανίζονται ιδιαίτερα ευνοϊκά για τους ευγενείς, ο Ους έθεσε μία σειρά θεολογικών αιτημάτων, που κατευθύνονταν εναντίον της προφορικής εξομολόγησης, των επαιτών μοναχών, του δόγματος του καθαρτηρίου και άλλων ζητημάτων. Αλλά, αυτό που κυρίως του εξασφάλισε την υποστήριξη του Τσέχικου λαού ήταν η διδασκαλία του

για το ότι δεν είχε κανένα καθήκον να πληρώνει τους φόρους της δεκάτης και ιδιαίτερα η εθνικιστική του τοποθέτηση εναντίον των Γερμανών, που θεωρούνταν από τους Τσέχους ληστές της χώρας τους.

Οι Καλιξτίνοι και οι Ουτρακουίστες¹¹, αιρέσεις στις οποίες ανήκαν κυρίως οι ευγενείς και οι πλουσιότεροι πολίτες της Πράγας, ικανοποιήθηκαν εύκολα με την πραγματοποίηση των θεολογικών μεταρρυθμίσεων και αρνήθηκαν κάθε κοινωνική μεταρρύθμιση, αφού ενδιαφέρονταν κυρίως για την οικειοποίηση της πλούσιας εκκλησιαστικής περιουσίας και από εκεί και πέρα νοιάζονταν απλώς για την ειρήνη και την τάξη μέσα στη χώρα. Αλλά, το πραγματικό λαϊκό κίνημα, που αποτελούνταν κυρίως από τους χωρικούς και τον φτωχότερο πληθυσμό της πόλης, έθετε επιπρόσθετα και επίμονα αιτήματα και ιδιαίτερος απαιτούσε την απελευθέρωση των χωρικών από το ζυγό της δουλοπαροικίας που καταπίεζε τόσο πολύ τις αγροτικές περιοχές, ώστε ακόμη και ο Κάρολος Ε΄ είχε υποχρεωθεί να απαγορεύσει στους ευγενείς να βγάζουν τα μάτια και να κόβουν τα χέρια και τα πόδια των δουλοπάροικων με αφορμή και την πιο μικρή παράβαση. Το

11. "Καλιξτίνοι" από το λατινικό *calix* (ποτήρι)· "ουτρακουίστες" από τη λατινική έκφραση "*sub utraque specie*" (με δύο μορφές), επειδή ελάμβαναν τη Θεία Ευχαριστεία με δύο μορφές, δηλαδή όχι μόνον ψωμί αλλά και κρασί. Γι' αυτόν το λόγο, το δισκοπότηρο έγινε το σύμβολο των Ουσσιτών. Ωστόσο, αυτό το έθιμο δεν εγκαινιάστηκε από τον Ους, αλλά από τον *Jacob von Mies*, τον επονομαζόμενο *Jacobellus*.

κίνημα των αποκαλούμενων Θαβωριτών¹² αποτελούνταν κυρίως από όλα τα δημοκρατικά στοιχεία του λαού μέχρι τους κοινοκτημονιστές και τους χιλιαστές και αγωνιζόταν με μία ακατασίγαστη γενναιότητα.

Ήταν αναπόφευκτο ότι μεταξύ αυτών των δύο τάσεων του κινήματος των Ουσσιτών θα δημιουργούνταν, αργά ή γρήγορα, βιαιότητες εντάσεις, που είχαν καθυστερήσει εξ αιτίας της γενικής πολιτικής κατάστασης της περιόδου. Όταν ο Γερμανός Αυτοκράτορας Σιγισμούνδος, μετά τον ξαφνικό θάνατο του αδελφού του Βενσεσλάους, φόρεσε το Βασιλικό στέμμα της Βοημίας, ολόκληρη η χώρα κυριεύθηκε από μία μεγάλη αναταραχή, εξ αιτίας της ανέντιμης αθέτησης της υπόσχεσής του που οδήγησε τον Ουσ στην πυρά. Από τότε ο Σιγισμούνδος θεωρούνταν σε ολόκληρη της Βοημία ως ο άσπονδος εχθρός κάθε μεταρρυθμιστικού κινήματος. Λίγο μετά την άνοδό του στο θρόνο, τον Μάρτιο του 1420, ο Πάπας Μαρτίνος Ε' με ένα ειδικό Παπικό διάταγμα κάλεσε τη Χριστιανοσύνη σε σταυροφορία εναντίον της Βοημικής αίρεσης και ένας στρατός 150.000 ανδρών, στρατολογημένων απ' όλα τα μέρη της Ευρώπης, κινήθηκε εναντίον των Ουσσιτών. Συγχρόνως, η εξέγερση απλώθηκε σ' ολόκληρη τη χώρα σαν μία φλόγα που κατα-

12. Ονομάσθηκαν Θαβωρίτες, επειδή είχαν δώσει το βιβλικό όνομα Θαβάρ σε μία πόλη που βρισκόταν πάνω σ' ένα λόφο κοντά στην Πράγα. Αυτή η πόλη παρέμεινε, μέχρι την καταστολή των Θαβωριτών, το πνευματικό κέντρο του κινήματος και οι κάτοικοί της εφάρμοσαν ένα είδος κοινοκτημοσύνης που θα μπορούσε να αποκληθεί πολεμικός κομμουνισμός.

βροχθίζει τα πάντα. Οι Καλιξτίνοι και οι Θαβωρίτες, απειλούμενοι από τον ίδιον άμεσο κίνδυνο, άφησαν, προς στιγμήν, κατά μέρος τις εσωτερικές τους διαφορές και ενώθηκαν γρήγορα με σκοπό την κοινή άμυνα. Υπό την ηγεσία του ηλικιωμένου Ζίτσκα, ενός πεπειραμένου πολεμιστή, το πρώτο σταυροφορικό στράτευμα ηττήθηκε αιματηρά και αποφασιστικά. Αλλά, αυτή η ήττα δεν οδήγησε στην παύση του πολέμου. Ο Πάπας και ο Αυτοκράτορας συνέχισαν τις επιθέσεις τους εναντίον της Βοημικής αίρεσης και έτσι έλαβε χώρα ένας από τους πιο αιματηρούς πολέμους, που διεξήχθη εξ αμοτέρων των πλευρών με τρομερή ωμότητα. Όταν οι Ουσσίτες εξεδίωξαν τον εχθρό από τη χώρα τους, εισέβαλαν στα γειτονικά κράτη, λεηλατώντας πόλεις και χωριά, και με την ακαταμάχητη γενναιότητά τους έγιναν ο φόβος και ο τρόμος των εχθρών τους.

Αυτή η σκληρή πολεμική αναμέτρηση διήρκεσε δώδεκα χρόνια, έως ότου οι Ουσσίτες στη μάχη του Taus έτρεψαν σε φυγή το τελευταίο μισθοφορικό στράτευμα. Αποτέλεσμα των ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων, που ολοκληρώθηκαν στη Σύνοδο της Βασιλείας, ήταν το "Κονκορδάτο της Πράγας", το οποίο παραχώρησε στους Ουσσίτες σημαντικά δικαιώματα σε ζητήματα πίστεως και, πάνω απ' όλα, διακήρυξε την παραίτηση της Εκκλησίας από κάθε δικαίωμα πάνω στην περιουσία της, που την είχαν οικειοποιηθεί οι Τσέχοι ευγενείς.

Μ' αυτόν τον τρόπο, τελείωσε ο πόλεμος εναντίον των εξωτερικών εχθρών, αλλά μόνο για να δώσει τη θέση του στον εμφύλιο πόλεμο. Οι διαφορές μεταξύ των

Καλιξτίνων και των Θαβωριτών αναζωπυρώνονταν κατά τη διάρκεια των σύντομων διαστημάτων παύσεως του πολέμου των Ουσσιτών εναντίον του Πάπα και του Αυτοκράτορα, οδηγώντας, πολλές φορές, σε αιματηρές συγκρούσεις, εξ αιτίας των οποίων οι Καλιξτινοί είχαν έλθει, επανειλημμένως, σε διαπραγματεύσεις με τον Πάπα και με τον Αυτοκράτορα. Έτσι, ήταν αναπόφευκτο ότι, μετά τη σύναψη της ειρήνης που ήταν κυρίως έργο δικό τους, οι Καλιξτινοί θα υποστηρίζονταν, με όλα τα μέσα, από τους πρώην εχθρούς τους εναντίον των Θαβωριτών. Τον Μάιο του 1434, έλαβε χώρα μεταξύ των δύο αυτών τάσεων η μάχη του Lirip, στην οποία σκοτώθηκαν 13.000 Θαβωρίτες και ο στρατός τους σχεδόν εξολοθρεύθηκε.

Με αυτήν τη μάχη, το λαϊκό κίνημα ηττήθηκε οριστικά και άρχισαν τα δύσκολα χρόνια για το φτωχό πληθυσμό των πόλεων και των χωριών. Ακόμη μια φορά, επιβεβαιώθηκε σαφέστατα ότι κάθε λαϊκό κίνημα, όταν αναμειγνύεται, με υπαιτιότητα δική του ή άλλων, σε έναν παρατεταμένο πόλεμο, υποχρεώνεται εκ των περιστάσεων να εγκαταλείψει τους αρχικούς του στόχους, επειδή οι στρατιωτικές απαιτήσεις εξαντλούν όλες τις κοινωνικές δυνάμεις και, κατά συνέπεια, εκμηδενίζουν κάθε δημιουργική δραστηριότητα ανάπτυξης νέων μορφών κοινωνικής οργάνωσης. Ο πόλεμος δεν επιδρά μόνον ολέθρια πάνω στην ανθρώπινη φύση με τη συνεχή του προσφυγή στα πιο κτηνώδη και πιο ωμά κίνητρα, αλλά, με τη στρατιωτική πειθαρχία που απαιτεί, καταπνίγει, τελικά, κάθε ελευθεριακό κίνημα του λαού και τροφοδοτεί συστηματι-

κά την εξαχρειωτική θηριωδία της τυφλής υπακοής, που υπήρξε πάντοτε ο πατήρ κάθε αντίδρασης.

Όλα αυτά υποχρεώθηκαν να τα μάθουν και οι Θαβωρίτες. Οι αντίπαλοί τους, οι προφασόροι του Πανεπιστημίου της Πράγας, τους κατηγόρησαν ότι αγωνίζονται για μία κατάσταση, στην οποία *"δεν θα υπάρχουν πλέον ούτε Βασιλιάς ούτε κυρίαρχος ούτε κυριαρχούμενοι πουθενά επί της γης, κάθε έλεγχος και χειραγώγηση θα σταματήσει να υφίσταται, κανένας δε θα μπορεί να εξαναγκάσει τον άλλον για οτιδήποτε και όλοι θα ζουν εν ισότητι ωσάν να είναι αδέρφια και αδελφές"*. Αλλά, σύντομα έγινε φανερό ότι ο πόλεμος τους απομάκρυνε, συνεχώς όλο και περισσότερο, από αυτούς τους σκοπούς, όχι μόνον επειδή οι στρατιωτικοί ηγέτες τους κατέπνιξαν με αιμοσταγή βία κάθε ελευθεριακή τάση μέσα στο κίνημα, αλλά και επειδή το εθνικιστικό πνεύμα, που τους ενέπνεε και που στην πορεία αυτού του τρομερού πολέμου προσέλαβε παροξυσμικές διαστάσεις, τους απομάκρυνε αναγκαστικά, όλο και περισσότερο, από κάθε αληθινό ανθρώπινο ενδιαφέρον, άνευ του οποίου δεν μπορεί ποτέ να ευδοκιμήσει κανένα πραγματικό επαναστατικό κίνημα. Άπαξ και οι άνθρωποι συνηθίσουν στη σκέψη ότι όλα τα προβλήματα της κοινωνικής ζωής πρέπει να διευθετούνται δια της βίας, τότε καταλήγουν λογικά στο δεσποτισμό, έστω και αν του δίνουν ένα άλλο όνομα και αποκρύπτουν τον αληθινό του χαρακτήρα πίσω από κάποιον παραπλανητικό τίτλο. Και έτσι ακριβώς συνέβη στην πόλη Θαβάρ. Ο ζυγός του δεσποτισμού βάραινε, όλο και περισσότερο, πάνω στις πλάτες των πολι-

τών και συνέθλιψε το πνεύμα που κάποτε τους είχε εμπνεύσει. Ο Chelcicky, πρόδρομος του Τολστόυ και ένας από τους λίγους εσωτερικά ελεύθερους ανθρώπους της εποχής, που αγωνίσθηκε εναντίον και της Εκκλησίας και του Κράτους, περιέγραψε, με τα ακόλουθα σκληρά λόγια, την τρομερή κατάσταση στην οποία είχε βυθίσει τη χώρα ο παρατεταμένος πόλεμος:

"... και μετά κάποιος συγκεντρώνει μέσα σε ένα πρόστυχο κρησφύγετο μία συμμορία κλεφτών και διαπράττει βιαιοπραγίες, κλοπές και φόνους και ταυτοχρόνως είναι υπηρέτης του Θεού και δεν φέρει επί ματαίω το ξίφος του. Και πράγματι δεν το φέρει επί ματαίω, διότι με αυτό επιτελεί κάθε είδους αδικία, βιαιοπραγία, κλοπή και καταπίεση του φτωχού εργαζόμενου. Και με αυτόν τον τρόπο, οι διάφοροι αυτοί αφέντες έχουν διαιρέσει τους ανθρώπους και παροτρύνουν τους μεν εναντίον των δε. Ο καθένας οδηγεί τους ανθρώπους του αγεληδόν στη μάχη εναντίον άλλων ανθρώπων. Έτσι, μέσα απ' αυτούς τους πολλούς αφέντες, όλοι οι χωρικοί έχουν εξοικειωθεί με το φόνο, διότι όλοι κυκλοφορούν οπλισμένοι και είναι πάντοτε έτοιμοι για μάχη. Συνεπώς, κάθε αδελφική αγάπη δηλητηριάζεται από ένα αιμοδιψές πάθος και μία τέτοια τάση, που δημιουργείται τόσο εύκολα, οδηγεί σε φιλονικίες και σε φόνους".¹³

13. Peter Chelcicky: "Το Δίκτυο της Πίστης", μεταφρασμένο από την παλιά Τσέχικη γλώσσα στα Γερμανικά από τον Carl Vogt, το 1925.

Στη Σουηδία, όπου η νεοϊδρυθείσα από τον Γουσταύο Βάζα δυναστεία, επέβαλε τον Προτεσταντισμό στο λαό για καθαρά πολιτικούς λόγους, η Μεταρρύθμιση προσέλαβε έναν εντελώς ιδιαίτερο χαρακτήρα. Δεν ήταν, επ' ουδενί λόγω, ο ιερός ζήλος για τα νέα θεολογικά δόγματα αυτός που προκάλεσε τη ρήξη του Γουσταύου Α' με τη Ρώμη. Απλώς, υπήρχαν πολύ σοβαροί πολιτικοί λόγοι, συνδυασμένοι με οικονομικούς στόχους υψίστης σπουδαιότητας. Ορισμένα σοβαρά λάθη της Παπικής εξουσίας ευνόησαν σε μεγάλο βαθμό την επιτυχία των σχεδίων του.

Λίγο μετά την έναρξη της βασιλείας του, ο Γουσταύος Α' έστειλε προς τον Πάπα μία επιστολή, πλήρη σεβασμού, που του ζητούσε να ορίσει νέους Σουηδούς επισκόπους που θα "ασχολούνται με τη διαφύλαξη των δικαιωμάτων της Εκκλησίας και δεν θα καταπατούν τα δικαιώματα του Στέμματος". Ο Γουσταύος Α' επιθυμούσε ιδιαίτερα να χρίσει ο Πάπας ως Αρχιεπίσκοπο της Ουψάλας τον προσφάτως αναγορευμένο σε Πριμάτο Τζοάννις Μάγκνι, του οποίου ο προκάτοχος Γουσταύος Τρόλλε είχε καταδικασθεί από το Βασιλικό Συμβούλιο ως προδότης, επειδή είχε προσκαλέσει τον Δανό Βασιλιά Χριστιανό Β' να κινηθεί προς ανατροπή του αντιβασιλιά Στεν Στούρε. Ο Γουσταύος Α' είχε υποσχεθεί στον Πάπα ότι "θα ήταν ένα πιστό τέκνο της Εκκλησίας" και θεωρούσε δεδομένο ότι το Βατικανό θα ανταποκρινόταν στις επιδιώξεις του. Ο Πάπας, όμως, λαμβάνοντας από τους συμβούλους του λανθασμένες συμβουλές, πίστεψε ότι η βασιλεία του Γουσταύου Α' δεν θα διαρκούσε για

πολύ και με πείσμονα επιμονή απαίτησε την επαναφορά στον Αρχιεπισκοπικό θρόνο του Γουσταύου Τρόλλε. Μ' αυτόν τον τρόπο, ο κύβος ερρίφθη. Ο Γουσταύος Α' δε θα μπορούσε να ενδώσει σ' αυτήν την απαίτηση, ακόμη και εάν είχε την πρόθεση να αποφύγει μία ανοικτή ρήξη με τη Ρώμη. Μολονότι η μεγάλη πλειοψηφία του Σουηδικού λαού ήταν Καθολική και δεν ήθελε καμία σχέση με τον Λούθηρο, μία αναβίωση της Δανικής κυριαρχίας θεωρούνταν ακόμη λιγότερο υποφερτή από τους ελεύθερους Σουηδούς χωρικούς. Η αιματηρή τυραννία του κενόδοξου δεσπότη Χριστιανού Β' τους έδινε αρκετούς λόγους για να φοβούνται τη Δανική κυριαρχία. Ως εκ τούτου, ο βασιλιάς Γουσταύος Α' μπορούσε να διακινδυνεύσει μία ρήξη με τον Παπισμό, την οποία, αναμφιβόλως, επιθυμούσε ενδομύχως. Αλλά, μολονότι η Σουηδία αποχωρίστηκε από την Αγία Έδρα και εφεξής ευνόησε το Προτεσταντικό κήρυγμα, η εκκλησιαστική Θεία Λειτουργία παρέμεινε απaráλλακτη.

Αυτό που κυρίως επιθυμούσε ο Γουσταύος Α' ήταν να κατασχέσει, εφευρίσκοντας ένα οποιοδήποτε πρόσχημα, την περιουσία της Εκκλησίας, που στη Σουηδία ήταν πολύ μεγάλη. Μετά από ορισμένες προσεκτικές προσπάθειες προς αυτήν την κατεύθυνση, που προκάλεσαν την αντιπαράθεση των επισκόπων του, πέταξε, τελικά, τη μάσκα της αμεροληψίας και, για να πραγματοποιήσει τα πολιτικά του σχέδια, ανακηρύχθηκε σε ανοικτό εχθρό της Εκκλησίας. Το 1526, απαγόρευσε τη λειτουργία όλων των Καθολικών εκδοτικών οίκων της χώρας και κατέσχεσε τα $\frac{2}{3}$ των εισοδημάτων της Εκκλησίας για να

εξοφλήσει τα χρέη του Κράτους. Αργότερα, όταν δημιουργήθηκε μία σοβαρή διένεξη μεταξύ του Βασιλιά και των πνευματικών αξιωματούχων των Εκκλησιών σχετικά με την περαιτέρω κατάσχεση της περιουσίας τους, ο Γουσταύος Βάζα κατήγγησε βαθμιαία όλα τα προνόμια των Εκκλησιών και τις υπέταξε στο Κράτος.

Ωστόσο, ο Βασιλιάς δεν μπορούσε να προβεί σ' αυτές τις ενέργειες, στηριζόμενος μόνον στη δική του εξουσία, διότι οι χωρικοί ήταν σαφώς αντίθετοι προς τις αποκαλούμενες "εκκλησιαστικές μεταρρυθμίσεις" και ήταν ιδιαίτερα προσβεβλημένοι από την κλοπή της εκκλησιαστικής περιουσίας. Το πόσο λίγο ο λαός ενδιαφερόταν για τον Λουθηρανισμό φαίνεται από το γεγονός ότι οι χωρικοί συχνά απειλούσαν να βαδίσουν εναντίον της Στοκχόλμης και να καταστρέψουν τα "πνευματικά Σόδομα", όπως αποκαλούσαν την Πρωτεύουσα εξ αιτίας των Προτεσταντικών της τάσεων. Η αντίθεση των χωρικών υποχρέωσε το Βασιλιά και τους διαδόχους του να στηρίζεται, όλο και περισσότερο, στους ευγενείς, που παρείχαν τη βοήθειά τους προς το Στέμμα μόνον επ' ανταλλάγματι. Όχι μόνον ένα μεγάλο μέρος της εκκλησιαστικής περιουσίας τους παραχωρήθηκε προς εξαγορά της εύνοιάς τους, αλλά και η Βασιλεία στήριζε την συνεχώς αυξανόμενη υποδούλωση των χωρικών στους ευγενείς, έτσι ώστε να διατηρείται η καλή τους διάθεση απέναντι στο Βασιλιά.

Φυσικά, η ανταγωνιστική στάση του αγροτικού πληθυσμού οδήγησε επανειλημμένως τη νεαρή δυναστεία σε πολύ επικίνδυνες καταστάσεις. Οι Σουηδοί χωρικοί,

που ποτέ δεν είχαν γνωρίσει τη δουλοπαροικία κατά τους Μεσαιωνικούς χρόνους, είχαν μια ισχυρή επιρροή μέσα στη χώρα τους. Αυτοί είχαν εκλέξει ως βασιλιά τον Γουσταύο Βάζα για να αντικρούσει τις σκοτεινές μηχανογραφίες της Δανικής παράταξης. Αλλά, όταν ο Βασιλιάς προσπάθησε να επιβάλει στη χώρα μία νέα πίστη και επιπλέον επιβάρυνε τους χωρικούς με μεγάλους φόρους, δημιουργήθηκαν συχνές και σοβαρές διαφωνίες μεταξύ του Στέμματος και του λαού. Από το 1526 έως το 1543, ο Γουσταύος υποχρεώθηκε να αντιμετωπίσει όχι λιγότερες από έξι εξεγέρσεις των χωρικών. Μολονότι αυτές δεν απέβησαν, πράγματι, εντελώς επιτυχείς, υποχρέωσαν το βασιλιά να περιορίσει, μέχρι ενός βαθμού, το συνεχώς αυξανόμενο πάθος του για απόλυτη εξουσία.

Ο Γουσταύος Βάζα γνώριζε πολύ καλά ότι η Δυναστεία του, εκούσα άκουσα, ήταν πλέον αξεδιάλυτα διαπλεγμένη με τον Προτεσταντισμό. Με την κατάσχεση της εκκλησιαστικής περιουσίας και τη δημόσια εκτέλεση στη Στοκχόλμη δύο Καθολικών επισκόπων, είχε γκρεμίσει όλες τις γέφυρες πίσω του και ήταν υποχρεωμένος να βαδίζει στο μονοπάτι που είχε πάρει. Γι' αυτό, στη διαθήκη του, ο Γουσταύος Βάζα παρότρυνε πολύ πιεστικά τους διαδόχους του να παραμείνουν προσκολλημένοι στην καινούργια πίστη, διότι μόνον έτσι θα μπορούσε να έχει συνέχεια η ευημερία της Δυναστείας.

Συνεπώς, ο Προτεσταντισμός υπήρξε στη Σουηδία, εξ αρχής, μία σαφώς Δυναστική υπόθεση, επιβεβλημένη συστηματικά πάνω στο λαό. Το ότι ο Γουσταύος Βάζα

μετεστράφη προς τον Προτεσταντισμό από εσωτερική πεποίθηση είναι ένα όμορφο παραμύθι, όπως, επίσης, και ο ισχυρισμός ότι ο τελευταίος του διάδοχος, Γουσταύος Αδόλφος, εισέβαλε στη Γερμανία, με βαρειά καρδιά και παρά τη θέλησή του, για να βοηθήσει τους σκληρά καταπιεσμένους ομοθρήσκους του. Για έναν τέτοιο σκοπό δεν θα έδιναν δεκάρα ούτε ο "χιονοβασιλιάς", όπως τον αποκαλούσαν οι εχθροί του, ούτε ο πανούργος καγκελάριος του Οξενσιέρνα. Ο σκοπός τους ήταν η απεριόριστη κυριαρχία πάνω στη Βαλτική και για την πραγμάτωσή του ήταν αποδεκτή κάθε ευσεβής ψευδολογία.

Οπουδήποτε ο Προτεσταντισμός κατόρθωσε να έχει κάποια επιρροή, αποδείχθηκε ένας πιστός υπηρέτης της αναδυόμενης Απολυταρχίας και παραχώρησε στο Κράτος όλα τα δικαιώματα που είχε αρνηθεί στην Εκκλησία της Ρώμης. Το γεγονός ότι ο Καλβινισμός πολέμησε την απολυταρχία στην Αγγλία, στη Γαλλία και στην Ολλανδία δεν είναι ενδεικτικό του χαρακτήρα του, διότι, τη εξαιρέσει αυτής της συγκεκριμένης εναντιώσεώς του, υπήρξε η λιγότερο ελεύθερη απ' όλες τις τάσεις του Προτεσταντισμού. Η εναντίωσή του προς την Απολυταρχία σ' αυτές τις χώρες ερμηνεύεται βάσει των ειδικών κοινωνικών συνθηκών τους. Ο Καλβινισμός υπήρξε, εκ θεμελίων, αφόρητα δεσποτικός και καθόριζε την ατομική πορεία των ανθρώπων πολύ περισσότερο απ' ό,τι είχε ποτέ προσπαθήσει να κάνει η Εκκλησία της Ρώμης. Καμία άλλη θρησκεία δεν άσκησε μία τόσο βαθειά και διηνεκή επιρροή πάνω στην προσωπική ζωή των ανθρώπων. Δεν ήταν η "εσωτερική μεταστροφή" ένα από τα σπουδαιότε-

ρα δόγματα του Καλβίνου; Και, πράγματι, συνέχισε το έργο της μεταστροφής, μέχρις ότου δεν του έμεινε τίποτε το ανθρώπινο.

Ο Καλβίνος υπήρξε μία από τις πιο τρομερές προσωπικότητες της ιστορίας, ένας Προτεστάντης Τορκεμάδα, ένας στενόκαρδος φανατικός, που προσπάθησε να προετοιμάσει τη Βασιλεία του Θεού με τα βασανιστήρια και τον τροχό. Πανούργος και πολυμήχανος, στερημένος κάθε βαθύτερου συναισθήματος, σαν ένας γνήσιος ιεροξεραστής, έγινε κριτής των ορατών αδυναμιών των συνανθρώπων του και εγκαθίδρυσε στη Γενεύη ένα πραγματικό βασίλειο του τρόμου. Κανένας Πάπας δεν είχε ποτέ τόσο ολοκληρωτική εξουσία. Οι εντολές της Εκκλησίας ρύθμιζαν τις ζωές των πολιτών από την κούνια μέχρι τον τάφο τους, υπενθυμίζοντάς τους σε κάθε βήμα ότι ήταν επιβαρυνμένοι με την κατάρα του προπατορικού αμαρτήματος, το οποίο μέσα στη ζοφερότητα του Καλβίνειου δόγματος του προκαθορισμού προσέλαβε έναν ιδιαιδίως αυστηρό χαρακτήρα. Κάθε χαρά της ζωής απαγορεύθηκε. Ολόκληρη η χώρα ήταν σαν ένα κελί μετανοούντων, στο οποίο υπήρχε χώρος μόνο για εσωτερική συνειδητοποίηση της ενοχής και για ταπείνωση. Ακόμη και στους γάμους απαγορεύθηκαν η μουσική και ο χορός. Στα θέατρα παρουσιάζονταν μόνον έργα θρησκευτικού περιεχομένου. Μία αφόρητη λογοκρισία φρόντιζε για να μην τυπωθεί κανένα βέβηλο κείμενο, ιδιαίτερα κανένα μυθιστόρημα. Ένας στρατός σπιούνων κατέκλυσε τη χώρα και δεν σεβόταν ούτε τα δικαιώματα της εστίας ούτε της οικογένειας. Ακόμη και οι τοίχοι

είχαν αυτιά, διότι όλοι οι πιστοί παρακινούνταν να γίνουν πληροφοριοδότες και αισθάνονταν υποχρεωμένοι να προδίδουν τους συνανθρώπους του. Από αυτήν την άποψη, η "ορθοδοξία", είτε είναι πολιτική είτε είναι θρησκευτική, πάντοτε καταλήγει στο ίδιο αποτέλεσμα.

Ο ποινικός κώδικας του Καλβίνου υπήρξε ένα μοναδικό τερατούργημα. Και η παραμικρότερη αμφισβήτηση των δογμάτων της νέας Εκκλησίας, άπαξ και γινόταν αντιληπτή από τα μαντρόσκυλα του νόμου, τιμωρούνταν με θάνατο. Συχνά, ακόμη και η απλή υποψία ήταν αρκετή για να οδηγήσει στην ποινή του θανάτου, ιδιαίτερα όταν ο κατηγορούμενος, για τον τάδε ή τον δείνα λόγο, δεν είχε καλές σχέσεις με τους γείτονές του. Μία ολόκληρη σειρά παραβάσεων, που παλιότερα τιμωρούνταν με την ποινή της σύντομης φυλάκισης, υπό την κυριαρχία του Καλβινισμού κατέληξαν να οδηγούν στο δήμειο. Οι αγχόνες, ο τροχός και η πυρά δούλευαν για τα καλά στην "Προτεσταντική Ρώμη", όπως συχνά ονομαζόταν η Γενεύη. Τα χρονικά της εποχής εκείνης καταγράφουν φρικαλέες και βδελυρές καταστάσεις. Μεταξύ των πιο αποτρόπαιων ήταν η εκτέλεση ενός παιδιού που χτύπησε τη μάνα του καθώς και η περίπτωση του δήμιου της Γενεύης Ζαν Γκρανζάτ, που υποχρεώθηκε στην αρχή να κόψει το δεξί χέρι της μάνας του και μετά να την κάψει δημοσίως, επειδή είχε εισαγάγει δήθεν την πανούκλα μέσα στη χώρα. Περισσότερο γνωστή είναι η εκτέλεση του Ισπανού γιατρού Μιγκουέλ Σερβέτους, που το 1553 σιγοψήθηκε μέχρι θανάτου πάνω σε μία μικρή φωτιά, επειδή είχε αμφισβητήσει τα Καλβίνεια δόγματα της Αγίας

Τριάδος και του προκαθορισμού. Ο δειλός και δόλιος τρόπος με τον οποίον ο Καλβίνος σχεδίασε τη θανάτωση αυτού του άτυχου γιατρού και λογίου ρίχνει ένα ανατριχιαστικό φως στον χαρακτήρα αυτού του τρομερού ανθρώπου, του οποίου ο ωμός φανατισμός είναι τόσο απάνθρωπος, επειδή είναι τόσο απαίσια ψυχρός και στερημένος κάθε ανθρώπινου συναισθήματος.¹⁴

Εν τούτοις, οι ευσεβείς επιδιώξεις δεν μπόρεσαν να εκριζώσουν την ανθρώπινη φύση και οι επιθυμίες της, έστω και με μυστικό τρόπο, συνέχισαν να αναδύονται, παρά τη μίзерη φροντίδα της εξωτερικής εμφάνισης και την αδιαστική υποκρισία, που αποτέλεσαν τα χαρακτηριστικά του Προτεσταντισμού εν γένει και του Καλβινικού Πουριτανισμού ιδιαιτέρως. Επί πλέον, η ιστορική έρευνα έχει ανακαλύψει ότι υπό την κυριαρχία του Καλβινισμού ο ηθικός εκφυλισμός και η πολιτική διαφθορά άνησε σ' έναν βαθμό άνευ προηγουμένου.

Επαινείται συχνά ο Καλβίνος για το ότι ακολούθησε τις δημοκρατικές αρχές στον τομέα της πολιτικής διοίκησης. Χρειάζεται, γι' αυτό, να υπενθυμίσουμε ότι η Γενεύη δεν ήταν ένα μεγάλο μοναρχικό Κράτος αλλά μία μικρή δημοκρατία και ότι, εξ αυτού του γεγονότος, ο Μεταρρυθμιστής ήταν υποχρεωμένος να αποδεχθεί τη

14. Ο ιστορικός της Γενεύης J. B. Galiffe στα δύο έργα του, "Μερικές σελίδες ακριβούς ιστορίας" και "Νέες σελίδες", συγκέντρωσε μια μεγάλη ποσότητα υλικού από τα παλιά χρονικά και τα αρχεία, το οποίο μας παρέχει μία αληθινά τρομακτική εικόνα των συνθηκών που επικρατούσαν εκείνη την εποχή στη Γενεύη.

δημοκρατική παράδοση. Επίσης, δεν πρέπει να παραβλέπουμε το γεγονός ότι σε μία τόσο φανατική εποχή, όπου οι άνθρωποι είχαν χάσει εντελώς κάθε εσωτερική ισορροπία και κάθε ικανότητα λογικής σκέψης, ήταν ακριβώς η τυπική δημοκρατία που μπορούσε να εξυπηρετήσει τον Καλβίνο στην εδραίωση της εξουσίας του, εφ' όσον μπορούσε να την παρουσιάσει ως έκφραση της βούλησης του λαού. Στην πραγματικότητα, η επίκληση των δημοκρατικών αρχών από την πολιτική του Καλβίνου δεν ήταν παρά μία παραπλανητική παραλλαγή, που δεν μπορούσε να αποκρύψει το θεοκρατικό χαρακτήρα της κυβέρνησής του.

Συνεπώς, ο Προτεσταντισμός δεν ύψωσε, επ' ουδενί τρόπω, τη σημαία της πνευματικής ανεξαρτησίας και δεν υπήρξε "η θρησκεία της ελευθερίας της συνείδησης", όπως συχνά υποστηρίζεται. Σε ζητήματα πίστεως υπήρξε εξίσου μισαλλόδοξος με τον Καθολικισμό και εξίσου επιρρεπής στην απηνή καταδίωξη των διαφωνούντων. Δεν έκανε τίποτε άλλο παρά να συμβάλλει στη μεταφορά της αρχής της αυθεντίας από το θρησκευτικό στο πολιτικό πεδίο, αφυπνίζοντας, τοιουτοτρόπως, τον ΚαισαροΠαπισμό και προσδίδοντάς του, μέσα από νέες μορφές, μία καινούργια ζωή. Οι Προτεστάντες ηγέτες υπήρξαν, από πολλές απόψεις, περισσότερο δογματικοί και πιο στενόμυαλοι από τους επικεφαλής της παλιάς Εκκλησίας· τους έλειπε παντελώς η πλούσια εμπειρία τους, η γνώση της ανθρώπινης φύσης και η υψηλή πνευματική καλλιέργειά τους. Το γεγονός ότι η μανία του Προτεσταντισμού είχε λιγότερα θύματα εν σχέσει με την αδιά-

κοπή μισαλλοδοδία της Παπικής Εκκλησίας οφείλεται απλώς στο ότι η δραστηριότητά του ήταν περιορισμένη σ' ένα πολύ στενότερο πεδίο και, ως εκ τούτου, δεν μπορεί να συγκριθεί με τη δραστηριότητα της Παπικής Εκκλησίας.

Απέναντι στην ανερχόμενη επιστήμη ο Προτεσταντισμός υπήρξε εγγενώς τόσο ανταγωνιστικός όσο και ο Καθολικισμός. Συχνά, εκδήλωνε ακόμη πιο σκληρότερα τον ανταγωνισμό του από τον Καθολικισμό, καθώς η πίστη των εκπροσώπων του στο νεκρό γράμμα εμπόδιζε κάθε ελευθερία στο χώρο των ιδεών. Η μετάφραση της Βίβλου σε διάφορες εθνικές γλώσσες οδήγησε σ' ένα πολύ σπάνιο αποτέλεσμα: για τους θεμελιωτές του Προτεσταντικού δόγματος, η Βίβλος δεν ήταν ένα βιβλίο ή ένα σύνολο βιβλίων, που εμπεριέχουν τη γραφή και τη σκέψη κάποιων ανθρώπων, αλλά ο αποκεκαλυμμένος λόγος του ίδιου του Θεού. Για το λόγο αυτό, η "Αγία Γραφή" ήταν, γι' αυτούς, αλάνθαστη. Ερμήνευαν τα πάντα βάσει του κειμένου της Βίβλου και καταδίκάζαν κάθε γνώση που δε συμφωνούσε με τις Γραφές. Για τους οπαδούς της νέας Εκκλησίας, το γράμμα έγινε το παν και το πνεύμα τίποτε. Δέσμευαν τη λογική με τις αλυσίδες του φετιχισμού του νεκρού γράμματος και, γι' αυτόν το λόγο, αν μη τι άλλο, ήταν ανίκανοι για επιστημονική σκέψη. Δεν ήταν άνευ λόγου που ο Λούθηρος αποκαλούσε τη λογική "πόρνη του διαβόλου". Η άποψή του για τον Κοπέρνικο αποτελεί την καλύτερη μαρτυρία για την ουσία της Προτεσταντικής σκέψης. Αποκάλεσε τρελλό τον μεγάλο επιστήμονα και αρνήθηκε την καινούργια

αντίληψη για τον κόσμο, δηλώνοντας απλώς ότι είναι γραμμένο στη Βίβλο πως ο Θεός διέταξε τον ήλιο να περιστρέφεται γύρω από τη γη και όχι το αντίστροφο.

Επίσης, η θρησκευτική πίστη στο νεκρό γράμμα υπήρξε ο άμεσος πρόδρομος της μεταγενέστερης πολιτικής πίστης στα θαύματα, η οποία ορκίζεται στο γράμμα του νόμου και είναι εξίσου καταστρεπτική ως προς τα αποτελέσματά της με την τυφλή πίστη στον "Γραπτό Λόγο του Θεού".

Ήταν η πνευματική δουλεία, χαρακτηριστική κάθε είδους Προτεσταντισμού, που οδήγησε, αργότερα, τους Ουμανιστές -οι οποίοι, αρχικά, είχαν υποδεχθεί με μεγάλη χαρά τη Μεταρρύθμιση στις Βόρειες χώρες- να απομακρυνθούν, όταν κατενόησαν με σαφήνεια το πόσο τεράστια θεολογική καταδίωξη και το πόσο ελάχιστη πνευματική ελευθερία υπήρχε μέσα σ' αυτό το κίνημα. Δεν ήταν ούτε η αναποφασιστικότητα ούτε η αβεβαιότητα που επηρέασαν τη στάση τους. Ήταν η έλλειψη πνευματικής καλλιέργειας στον Προτεσταντισμό και η συναισθηματική νωθρότητά του που απομάκρυναν τους ηγέτες του Ουμανισμού. Πέραν τούτου, ήταν οι εθνικοί περιορισμοί του Προτεσταντισμού, που κατέστρεφαν τους πνευματικούς και πολιτισμικούς δεσμούς που μέχρι τότε ενοποιούσαν τους λαούς της Ευρώπης. Αλλά, ο κυριότερος λόγος αυτής της απομάκρυνσης ήταν το γεγονός πως υπήρχαν δύο διαφορετικοί τρόποι σκέψης, που δεν μπορούσαν να έχουν κανένα σημείο αληθινής επαφής. Όταν ο Έρασμος του Ρόττερνταμ ρώτησε δημοσίως να του κατονομάσουν "τους ανθρώπους που ήταν

πιστοί στις απόψεις του Λούθηρου και που είχαν, συγχρόνως, συμβάλλει στην πρόοδο της επιστήμης", το ερώτημά του παρέμεινε αιωνίως ακατανόητο από τους περισσότερους Προτεστάντες αντιπάλους του. Αυτοί αναζητούσαν, όχι στην επιστήμη, αλλά στο γράμμα της Βίβλου, να ανακαλύψουν το μοναδικό δρόμο προς πάσαν γνώσιν. Το ερώτημα του Έρασμου δείχνει το εύρος του χάσματος που είχε ανοιχθεί μεταξύ του Προτεσταντισμού και του Ουμανισμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Η ΑΠΟΛΥΤΑΡΧΙΑ ΩΣ ΕΝΑ ΕΜΠΟΔΙΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7:
Η ΑΠΟΛΥΤΑΡΧΙΑ ΩΣ ΕΝΑ ΕΜΠΟΔΙΟ
ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΩΣ ΠΡΟΩΘΗΤΙΚΟΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ. Η ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ ΚΑΙ Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗ ΒΑΡΒΑΡΟΤΗΤΑ. ΕΜΠΟΡΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΠΟΛΥΤΑΡΧΙΑ. ΜΑΝΟΥΦΑΚΤΟΥΡΑ ΚΑΙ ΜΕΡΚΑΝΤΙΛΙΣΜΟΣ. ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΩΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΜΟΝΟΠΩΛΙΩΝ. Ο ΑΥΣΤΗΡΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΩΝ ΑΠΟ ΤΙΣ ΜΟΝΑΡΧΙΕΣ. Ο ΚΟΛΜΠΕΡΤ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ. Η ΑΓΓΛΙΚΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΜΟΝΟΠΩΛΙΑΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ. "Η ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΙΝΔΙΩΝ" ΚΑΙ Η "ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΧΑΝΤΣΟΝ ΜΠΑΙΪ". Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΩΣ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ. ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑ ΚΑΙ Η ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ. Η "ΜΕΣΤΑ" ΚΑΙ Η ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΙΣΠΑΝΩΝ ΧΩΡΙΚΩΝ. Ο ΦΙΛΙΠΠΟΣ Β' ΚΑΙ Η ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΗΣ "ΑΛΚΑΒΑΛΑ". ΒΑΛΛΕΝΣΤΑΪΝ ΚΑΙ ΓΟΥΣΤΑΥΟΣ ΑΔΟΛΦΟΣ. Ο ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΗΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ. Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΜΑΝΟΥΦΑΚΤΟΥΡΑΣ ΩΣ ΚΕΡΔΟΣΚΟΠΙΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ.

Έχει συχνά υποστηριχθεί ότι η ανάπτυξη της κοινωνικής δομής στην Ευρώπη προς την κατεύθυνση του εθνι-

κού κράτους υπήρξε ένας σπουδαίος παράγοντας πρόο-
δου. Και είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι εκείνοι που
είναι οι πιο θερμοί υπερασπιστές αυτής της αντίληψης
είναι οι πρωταγωνιστές του "ιστορικού υλισμού". Προ-
σπαθούν να αποδείξουν ότι τα ιστορικά γεγονότα της
συγκεκριμένης εποχής δημιουργήθηκαν από λόγους
οικονομικής αναγκαιότητας, η οποία απαιτούσε μία διεύ-
ρυνση των τεχνικών όρων της παραγωγής. Στην πραγ-
ματικότητα, αυτός ο μύθος δεν προέρχεται από καμία
σοβαρή εξέταση των ιστορικών γεγονότων, αλλά μάλ-
λον από τη μάταιη επιθυμία να παρουσιασθεί η κοινωνι-
κή πορεία της Ευρώπης υπό το φως μιας προοδευτικής
εξέλιξης. Αντιθέτως, στη σημαντική ανασυγκρότηση της
Ευρωπαϊκής κοινωνίας, που είναι συνδεδεμένη με την
ανάπτυξη του εθνικισμού, ο αγώνας μικρών μειοψηφιών
για την πολιτική εξουσία έχει συχνά διαδραματίσει έναν
πολύ σπουδαιότερο ρόλο από την υποτιθέμενη "οικονο-
μική αναγκαιότητα". Πέραν του γεγονότος ότι δεν υπάρχει
ούτε και ο παραμικρός λόγος για να υποθέσουμε ότι η
εξέλιξη των τεχνικών μεθόδων της παραγωγής δεν θα
προχωρούσε εξίσου καλά χωρίς τη δημιουργία του εθνι-
κού κράτους, δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί ότι η ίδρυση
των απολυταρχικών εθνικών κρατών της Ευρώπης συν-
δέθηκε με μία μακρά σειρά καταστρεπτικών πολέμων,
που ανέκοψαν εντελώς για πολύ καιρό, ακόμη και για
αιώνες, την οικονομική και πολιτισμική ανάπτυξη πολ-
λών χωρών.

Στην Ισπανία, η άνοδος του εθνικού κράτους οδήγη-
σε σε μία τεράστια φθορά των άλλοτε ακμαζουσών βιο-
τεχνιών και στην πλήρη αποσάθρωση όλης της οικονο-

μικής ζωής, που δεν έχει, ακόμη και μέχρι σήμερα, ανα-
στηλωθεί. Στη Γαλλία, οι πόλεμοι εναντίον των Ουγενό-
των, που διεξήχθησαν από τη Μοναρχία για την ενδυ-
νάμωση του ενοποιημένου κράτους, έπληξαν σοβαρότα-
τα τις Γαλλικές βιοτεχνίες. Οι καλύτεροι τεχνίτες εγκα-
τέλειψαν κατά χιλιάδες τη χώρα και μεταστάγασαν τις
βιοτεχνίες τους σε άλλες χώρες. Οι πόλεις έχασαν με-
γάλο μέρος του πληθυσμού τους και σημαντικότετοι
κλάδοι της βιομηχανίας άρχισαν να παρακμάζουν. Στη
Γερμανία, όπου οι μηχανορραφίες των πριγκιπων και
των ευγενών δεν επέτρεψαν τη δημιουργία ενός ενιαίου
εθνικού κράτους, όπως στην Ισπανία, τη Γαλλία και την
Αγγλία, και όπου, κατά συνέπεια, αναπτύχθηκε ένα ολό-
κληρο σύνολο μικρών εθνικών κρατών, ο Τριακονταε-
τής Πόλεμος ερήμωσε όλη τη χώρα, αποδεκάτισε τον
πληθυσμό και ανέκοψε κάθε πολιτισμική και οικονομι-
κή ανάπτυξη για τα επόμενα διακόσια χρόνια.

Ωστόσο, αυτά δεν ήταν τα μόνα εμπόδια που δη-
μιούργησε στην οικονομική εξέλιξη η άνοδος του εθνι-
κού κράτους. Το εθνικό κράτος, οπουδήποτε εδραιώθη-
κε, ανέκοψε τη φυσική πορεία της οικονομικής πρόο-
δου: με την απαγόρευση των εισαγωγών και των εξα-
γωγών, με την επιτήρηση των βιοτεχνιών και με τους
γραφειοκρατικούς κανονισμούς. Στους μάστορες των
συντεχνιών δίνονταν εντολές για τις μεθόδους παρα-
γωγής και δημιουργήθηκε ένας ολόκληρος στρατός
κρατικών υπαλλήλων για να επιτηρεί τις βιοτεχνίες. Με
αυτόν τον τρόπο, εμποδιζόταν κάθε βελτίωση στον το-
μέα της παραγωγής και μόνο με τις μεγάλες επαναστά-
σεις του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα απελευθερώθηκε η

βιομηχανία από αυτά τα επαχθή δεσμά. Η άνοδος των εθνικών κρατών όχι μόνο δεν προώθησε, κατά οποιονδήποτε τρόπο, την οικονομική εξέλιξη, αλλά, αντιθέτως, οι ατελείωτοι πόλεμοι εκείνης της εποχής και η παράλογη επέμβαση του δεσποτισμού στη ζωή της βιομηχανίας δημιούργησε μία κατάσταση πολιτισμικής βαρβαρότητας, μέσα στην οποία πολλά από τα καλύτερα επιτεύγματα της βιομηχανικής τεχνικής χάθηκαν, εν όλω ή εν μέρει, και έπρεπε, αργότερα, να ανακαλυφθούν εκ νέου¹⁵.

Επί πλέον, θα πρέπει να προσθέσουμε το γεγονός ότι οι Βασιλείς πάντοτε αντιμετώπιζαν με καχυποψία τους πολίτες και τους τεχνίτες των πόλεων, που αποτελούσαν τους πραγματικούς φορείς της βιομηχανίας. Οι Βασιλείς ενώθηκαν μαζί τους, μόνον όταν χρειάστηκε να διαλύσουν την αντίσταση των ευγενών, οι οποίοι δεν διέκει-

15. Ο Κροπότκιν ανέπτυξε διεξοδικότητα και πειστικότητα τον τρόπο με τον οποίον, μέσα από την κατάρρευση της Μεσαιωνικής Πόλης και τη βίαιη καταστολή όλων των ομοσπονδιακών συνεργατικών ενώσεων, η βιομηχανική εξέλιξη της Ευρώπης δέχθηκε ένα χτύπημα που εξάρθρωσε τις καλύτερες τεχνικές της δυνάμεις και τις έθεσε εκτός λειτουργίας. Το πόσο μεγάλη υπήρξε αυτή η οπισθοδρόμηση μπορεί να εκτιμηθεί από το γεγονός ότι ο Τζαίμς Βατ, ο εφευρέτης της ατμομηχανής, αδυνατούσε επί είκοσι χρόνια να εφαρμόσει την εφευρέσή του, επειδή δεν μπορούσε να βρει σε ολόκληρη την Αγγλία έστω και έναν μηχανικό για να του κατασκευάσει τον κατάλληλο κύλινδρο, ενώ θα μπορούσε να είχε βρει πολλούς τέτοιους μηχανικούς σε οποιαδήποτε μεγάλη Μεσαιωνική Πόλη. (Βλέπε το έργο του Πέτρου Κροπότκιν: "Η Αλληλοβοήθεια: Ένας παράγοντας της Εξέλιξης").

ντο ευνοϊκά απέναντι στις Μοναρχικές προσπάθειες για ενοποίηση. Αυτή η κατάσταση εμφανίζεται με ιδιαίτερη σαφήνεια μέσα στη Γαλλική ιστορία. Αργότερα, όταν η Απολυταρχία είχε εξαλείψει κάθε αντίθεση προς την εθνική ενοποίηση, προσέδωσε, μέσω του μερκαντιλισμού και του οικονομικού μονοπωλίου, στην όλη κοινωνική εξέλιξη μία κατεύθυνση που μπορούσε να οδηγήσει μόνο στον καπιταλισμό, υποβιβάζοντας σε σκλάβους της βιομηχανίας ανθρώπους που ήταν ικανοί να διευθύνουν την οικονομία.

Στα ήδη υπάρχοντα κράτη, τα θεμελιωμένα αρχικά πάνω στην ιδιοκτησία του εδάφους, το ανερχόμενο παγκόσμιο εμπόριο και η αυξανόμενη επιρροή του εμπορικού κεφαλαίου επέφεραν μία βαθειά μεταβολή, διότι διέλυσαν τα φεουδαρχικά δεσμά και εγκαινίασαν τη βαθμιαία μετάβαση από το φεουδαρχισμό στο βιομηχανικό καπιταλισμό. Το απολυταρχικό εθνικό κράτος στηριζόταν στη βοήθεια των νέων οικονομικών δυνάμεων και αντιστρόφως. Με την εισαγωγή χρυσού από την Αμερική, επιταχύνθηκε με πολύ γοργούς ρυθμούς η ανάπτυξη της χρηματικής οικονομίας στην Ευρώπη. Εφεξής, το χρήμα όχι μόνο μετετράπη σε ένα σημαντικότερο παράγοντα της ίδιας της βιομηχανίας, αλλά εξελίχθηκε σε ένα πολιτικό εργαλείο πρώτης τάξεως. Η άνευ ορίων ακολασία των Αυλών κατά την εποχή της Απόλυτης Μοναρχίας, οι στρατοί τους και οι στόλοι τους και τέλος ο τεράστιος γραφειοκρατικός μηχανισμός τους καταβρόχθιζαν τεράστια χρηματικά ποσά, τα οποία έπρεπε συνεχώς να μπορούν να προμηθεύονται. Επιπλέον, οι χωρίς τελειωμό πόλεμοι εκείνης της περιόδου κατασπα-

τάλησαν ένα τεράστιο ποσό χρημάτων. Αυτά τα ποσά δεν μπορούσαν να μαζευθούν από ημι-λιμοκτονούντες δουλοπαροίκους, παρ' όλες τις τέχνες της εκμετάλλευσης που χρησιμοποιούσαν οι ταχυδακτυλουργοί οικονομολόγοι των Αυλών. Γι' αυτό, ήταν απαραίτητο να βρεθούν άλλες πηγές. Οι πόλεμοι αυτής της εποχής υπήρξαν, κατά μέγα μέρος, το αποτέλεσμα αυτής της πολιτικο-οικονομικής εξέλιξης και του αγώνα των Απολυταρχικών Κρατών για την κατάκτηση της ηγεμονίας στην Ευρώπη. Έτσι, ο χαρακτήρας των παλιών φεουδαρχικών Κρατών άλλαξε εξ ολοκλήρου. Αφ' ενός μεν, το χρέμα έδωσε τη δυνατότητα στο Βασιλιά να καθυποτάξει πλήρως τους ευγενείς και έτσι να εδραιώσει, με τρόπο σταθερό, την ενότητα του Κράτους· αφ' ετέρου δε, η Βασιλική εξουσία εξασφάλισε στους εμπόρους την απαραίτητη προστασία, προκειμένου να αποφεύγουν τις δημεύσεις των ληστρικών βαρώνων. Από αυτή την κοινότητα συμπερόντων δημιουργήθηκε το πραγματικό θεμέλιο του αποκαλούμενου εθνικού Κράτους και η ίδια η ιδέα του έθνους γενικότερα.

Ωστόσο, η ίδια η Μοναρχία, που για πολύ βασικούς λόγους επιδίωκε την προώθηση των στόχων του εμπορικού κεφαλαίου, το οποίο με τη σειρά του ευνοούσε τη δική της ανάπτυξη, εξελίχθηκε, τελικά, σε ένα παραλυτικό εμπόδιο κάθε περαιτέρω αναδιοργάνωσης των Ευρωπαϊκών βιοτεχνιών. Με την αχαλίνωτη ευνοιοκρατία της μετέτρεψε ολόκληρους βιομηχανικούς κλάδους σε μονοπώλια, αποστερώντας έτσι το σύνολο του λαού από τα οφέλη τους. Ιδιαίτερα καταστροφικός υπήρξε ο παράλογος αυστηρός έλεγχος που επιβλήθηκε πάνω στις βιο-

τεχνίες, εξ αιτίας του οποίου ανακόπηκε βιαίως κάθε ανάπτυξη των τεχνικών ικανοτήτων και αναχαιτίσθηκε τεχνητά κάθε πρόοδος στον τομέα της βιομηχανικής δραστηριότητας.

Όσο περισσότερο εξαπλωνόταν το εμπόριο, τόσο περισσότερο συμφέρον φυσικά είχε το εμπορικό κεφάλαιο από την ανάπτυξη της βιομηχανίας. Το Απολυταρχικό Κράτος, του οποίου τα ταμεία γέμισαν από την εισροή μέσα στη χώρα άφθονου χρήματος μέσω της εξαπλώσης του εμπορίου, αρχικά ευνόησε τα σχέδια του εμπορικού κεφαλαίου. Οι στρατοί και οι στόλοι του Απολυταρχικού Κράτους, που είχαν προσλάβει αξιοσημείωτες διαστάσεις, συνέβαλαν στην επέκταση της βιομηχανικής παραγωγής, στο βαθμό που απαιτούσαν ένα πλήθος παραγόμενων αντικειμένων, για την μαζική παραγωγή των οποίων δεν επαρκούσαν πλέον τα εργαστήρια των μικρών τεχνιτών. Έτσι, δημιουργήθηκαν βαθμιαία οι ονομαζόμενες μανουφακτούρες,¹⁶ πρόδρομοι των μεταγενέστερων μεγάλων βιομηχανιών, που ωστόσο αναπτύχθηκαν μόνον όταν οι μεγάλες επιστημονικές ανακαλύψεις μιας μεταγενέστερης περιόδου είχαν προλειαίνει το δρόμο, με την εφαρμογή των νέων τεχνικών στη βιομηχανία.

Ο μανουφακτούρες αναπτύχθηκαν κατά τα μέσα του 16^{ου} αιώνα, όταν κάποιοι ιδιαίτεροι κλάδοι παραγωγής -ιδιαίτερα της ναυπηγικής και της σιδηρουργίας- είχαν ήδη ανοίξει το δρόμο για ευρύτερες βιομηχανικές δρα-

¹⁶ Η λέξη μανουφακτούρα προέρχεται από το *manu facere*, δηλαδή "να φτιάχνονται πράγματα με το χέρι".

στηριότητες. Σε γενικές γραμμές, το σύστημα της μανουφακτούρας αναπτύχθηκε προς την κατεύθυνση του εξορθολογισμού των αναπτυγμένων παραγωγικών δυνάμεων, μέσω του καταμερισμού της εργασίας και της βελτίωσης των εργαλείων, γεγονός που υπήρξε μεγάλης σπουδαιότητας για το αυξανόμενο εμπόριο.

Στη Γαλλία, την Πρωσσία, την Πολωνία, την Αυστρία και άλλες χώρες, το ίδιο το Κράτος είχε για οικονομικούς λόγους ξεκινήσει, πλάι-πλάι με την ιδιωτική μανουφακτούρα, μεγάλες επιχειρήσεις για την εκμετάλλευση σημαντικών βιομηχανιών. Οι χρηματοδότες των Μοναρχιών και οι ίδιοι οι Βασιλείς προσέδιδαν όλο και μεγαλύτερη σημασία σ' αυτές τις επιχειρήσεις και επιδίωκαν την με κάθε τρόπο ανάπτυξή τους, προκειμένου να αυξάνεται ο θησαυρός του Κράτους. Με την απαγόρευση των εισαγωγών και με τους υψηλούς δασμούς στα ξένα εμπορεύματα προσπαθούσαν να προστατεύουν την εγχώρια βιομηχανία και να διατηρούν το χρήμα μέσα στη χώρα. Για την πραγματοποίηση αυτών των στόχων, το κράτος ορισμένες φορές χρησιμοποιούσε τα πιο ασυνήθιστα μέσα. Έτσι, στην Αγγλία, ένα διάταγμα του Καρόλου Α΄ όριζε ότι οι νεκροί έπρεπε να θάβονται με μάλλινα ρούχα για να ευνοείται η αγγλική υφαντουργία. Παρόμοιος ήταν και ο στόχος του Αυστριακού "διατάγματος περί πένθους" του 1716, το οποίο με μεγάλη αυστηρότητα όριζε την απαγόρευση των μακρών περιόδων πένθους για να αποφεύγεται μία επιζήμια επίδραση πάνω στη ζήτηση των εγχρώμων υφασμάτων.

Το κάθε Κράτος, προκειμένου να καταστήσει όσο το δυνατόν επικερδέστερες τις δικές του μανουφακτούρες,

προσπαθούσε να προσελκύει τους καλούς τεχνίτες των άλλων χωρών, με αποτέλεσμα να απαγορευθεί σύντομα με αυστηρούς νόμους η μετανάστευση των τεχνιτών· και πράγματι, οι παραβάτες αυτών των νόμων απειλούνταν, ορισμένες φορές, ακόμη και με την ποινή του θανάτου, όπως συνέβη στη Βενετία. Επιπλέον, για τους κατόχους της πολιτικής εξουσίας θεωρούνταν δίκαιη κάθε μέθοδος που συνέβαλε στην εξασφάλιση όσο το δυνατόν φθηνότερης εργασίας καθώς και στην επίτευξη όσο το δυνατόν μεγαλύτερου κέρδους για τους ιδιοκτήτες της μανουφακτούρας. Έτσι, ο Κολμπέρ, ο διάσημος υπουργός του Λουδοβίκου 14^{ου}, πρόσφερε ιδιαίτερες αμοιβές στους γονείς που έστελναν τα παιδιά τους στις μανουφακτούρες. Στην Πρωσσία, ένα διάταγμα του Φρειδερίκου του Μεγάλου όριζε ότι τα παιδιά των ορφανοτροφείων του Πότσδαμ ήταν υποχρεωμένα να εργάζονται στα βασιλικά εργοστάσια μεταξωτών υφασμάτων, με αποτέλεσμα να πενταπλασιασθεί η θνησιμότητα των ορφανών. Παρόμοια διατάγματα υπήρξαν επίσης στην Αυστρία και στην Πολωνία.¹⁷

Μολταυτά, το Απολυταρχικό Κράτος, όσο και αν προσπαθούσε προς ίδιον όφελος να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του εμπορίου, έθετε αναρίθμητα προσκόμματα στη βιομηχανία, που βαθμιαία γίνονταν όλο και περισσότερο καταπιεστικά. Η ιστορία έχει δείξει ότι η ορ-

17. Πλούσιο υλικό, σχετικό με αυτήν την εποχή, περιλαμβάνεται στο μεγάλο έργο του M. Kowalewski "Η Οικονομική Ανάπτυξη της Ευρώπης μέχρι τις Αρχές της Καπιταλιστικής Εποχής", Βερολίνο 1901-1914.

γάνωση της βιομηχανίας δεν μπορεί να συνθλιβεται μέσα στις καθορισμένες φόρμες των γραφειοκρατικών προσταγμάτων χωρίς καταστρεπτικές συνέπειες. Το πρόσφατο παράδειγμα της Ρωσίας αποτελεί επίσης μία άλλη επιβεβαίωση αυτού του γεγονότος. Το Απολυταρχικό Κράτος, που προσπαθούσε να θέσει όλες τις δραστηριότητες των υπηκόων του υπό την απεριόριστη κηδεμονία του, έγινε με τον καιρό ένα αβάσταχτο βάρος, ένας βραχνάς πάνω στο λαό, που παρέλυε όλη την οικονομική και κοινωνική ζωή. Ο ανερχόμενος δεσποτισμός είχε απογυμνώσει από τα δικαιώματά τους και από την ανεξαρτησία τους τις παλιές συντεχνίες, που υπήρξαν κάποτε οι πρωτοπόροι της βιοτεχνίας και της βιομηχανίας. Ό,τι απέμεινε από αυτές ενσωματώθηκε στην πανίσχυρη κρατική μηχανή, που έπρεπε να την υπηρετούν με αυξανόμενους φόρους. Έτσι, οι συντεχνίες μετατράπηκαν σε αντιδραστικό στοιχείο, που εναντιώνονταν με πείσμα σε κάθε αλλαγή στη βιομηχανία.

Ο Κολμπέρ, ο οποίος συνήθως εξαιρείται ως ο ευφυέστερος πολιτικός άνδρας της εποχής του δεσποτισμού, μολονότι θυσιάσε τη γεωργία της Γαλλίας προς όφελος του εμπορίου και της βιομηχανίας, δεν κατανόησε ποτέ την πραγματική φύση της βιομηχανίας. Γι' αυτόν, η βιομηχανία ήταν μόνον η αγελάδα που θα της άρμεγε το γάλα η Απολυταρχία. Υπό το καθεστώς του, θεσμοθετήθηκαν συγκεκριμένοι κανονισμοί για κάθε κλάδο της βιομηχανίας, με υποτιθέμενο σκοπό τη διατήρηση της Γαλλικής βιομηχανίας στο επίπεδο που είχε κατακτήσει. Στην πραγματικότητα, πίστευε ότι είναι αδύνατη κάθε παραπέρα τελειοποίηση των βιομηχανικών μεθόδων.

Μόνον έτσι μπορεί να κατανοηθεί η αποκαλούμενη βιομηχανική του πολιτική.

Με αυτά τα τεχνητά μέσα, το εφευρετικό πνεύμα στραγγαλιζόταν και κάθε δημιουργική ορμή καταπινιγόταν εν τη γενέσει της. Η εργασιακή διαδικασία σε κάθε της φάση μετατράπηκε σε μία συνεχή και βλακώδη επανάληψη των παλιών μορφών, που ακρωτηρίαζε κάθε εσωτερικό κίνητρο. Μέχρι το ξέσπασμα της Μεγάλης Επανάστασης, διεξαγόταν στη Γαλλία με τις ίδιες ακριβώς μεθόδους που επικρατούσαν κατά το τέλος του 17^{ου} αιώνα. Μέσα σε εκατό χρόνια, δεν επισυνέβησαν έστω και ελαχιστότατες μεταβολές. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να φθάσει βαθμιαία η Αγγλική βιομηχανία να υπερτερήσει της Γαλλικής, ακόμη και στην παραγωγή εκείνων των προϊόντων όπου η Γαλλία κατείχε άλλοτε την αδιαμφισβήτητη πρωτοκαθεδρία. Δεν πρόκειται να αναφερθούμε στα αναρίθμητα διατάγματα, με τις ανόπτες λεπτομέρειες σχετικά με την ενδυμασία, την κατοικία, τις κοινωνικές δραστηριότητες και ούτω καθεξής των μελών του κάθε επαγγελματικού κλάδου. Είναι αλήθεια ότι, όταν καθίστατο εντελώς εμφανής η ανυπόφορη δυσλειτουργικότητα αυτών των επιβαλλόμενων συνθηκών, γινόταν, από καιρού εις καιρόν, μία προσπάθεια βελτίωσης των πραγμάτων με νέα διατάγματα, τα οποία όμως, κατά κανόνα, ακυρώνονταν από άλλα. Επιπλέον, η συνεχής ανάγκη των Αυλών για χρήμα ωθούσε τις κυβερνήσεις σε κάθε είδος πονηρού τεχνάσματος, προκειμένου να ξαναγεμίσουν τα άδεια ταμεία τους. Έτσι, μια ολόκληρη σειρά διαταγμάτων δημοσιεύονταν, μόνο και μόνο επειδή θα μπορούσαν οι συντεχνίες, έναντι πληρωμής ενός ανά-

λογου χρηματικού ποσού, να τα ακυρώσουν –αυτή η διαδικασία επαναλαμβανόταν συνεχώς. Επίσης, με σκοπό την εξεύρεση χρημάτων, πολλά μονοπώλια μεταβιβάζονταν σε άτομα ή σε σωματεία, επηρεάζοντας με ένα σαφώς αρνητικό τρόπο την ανάπτυξη της βιομηχανίας.

Η Γαλλική Επανάσταση σάρωσε ολόκληρη τη μάζα αυτών των καταπιεστικών βασιλικών διαταγμάτων και απελευθέρωσε τη βιομηχανία από τα δεσμά που της είχαν επιβληθεί. Βέβαια, στη δημιουργία του μοντέρνου συνταγματικού Κράτους δεν οδήγησε κανένα εθνικιστικό κίνητρο. Οι κοινωνικές συνθήκες στη Γαλλία είχαν βαθμιαία καταστεί τόσο φρικτές, που εάν συνέχιζαν να διατηρούνται θα κατακρήμνιζαν τη χώρα στην ολοκληρωτική καταστροφή. Ήταν η κατανόηση αυτού του γεγονότος που κινητοποίησε τη Γαλλική μπουρζουαζία και την υποχρέωσε να ακολουθήσει τα επαναστατικά μονοπάτια.

Ακόμη και στην Αγγλία, η βιομηχανία επιτηρούνταν, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, από τα διατάγματα του Κράτους και από τις βασιλικές διαταγές, μολονότι σ' αυτήν τη χώρα η μανία του αυστηρού ελέγχου δεν προσέλαβε τις παράξενες μορφές της Γαλλίας και ενός μεγάλου μέρους των χωρών της Ηπειρωτικής Ευρώπης. Τα διατάγματα του Εδουάρδου Δ', του Ριχάρδου Γ', του Ερρίκου Ζ' και του Ερρίκου Η' καταπίεζαν τρομερά τη βιομηχανία και παρακώλυαν σοβαρά τη φυσική της ανάπτυξη. Και αυτοί δεν ήταν οι μόνοι που έθεσαν φραγμούς στη βιομηχανία: και άλλοι βασιλιάδες και κοινοβούλια εξέδιδαν συνεχώς καινούργιες διαταγές που χειροτέρευαν όλο και περισσότερο την κατάσταση της οικονομίας. Ακόμη και οι επαναστάσεις του 1642 και

του 1648 δεν κατάφεραν να καταργήσουν αυτό το σωρό των παράλογων κανονισμών και των γραφειοκρατικών διατάξεων και χρειάστηκε να παρέλθει πολύς καιρός μέχρι να επικρατήσει ένα καινούργιο πνεύμα. Εν τούτοις, στην Αγγλία δεν υπήρξε ποτέ πάνω στο σύνολο της οικονομικής ζωής μία τόσο μεγάλη κυβερνητική επιτήρηση όσο αυτή που κατάφερε να εγκαθιδρύσει ο Κολμπέρ στη Γαλλία. Όμως, ακόμη και στην Αγγλία, αναρίθμητα μονοπώλια παρακώλυαν σοβαρά την ανάπτυξη της βιομηχανίας. Προκειμένου να γεμίσει με χρήματα τα ταμεία της, η Αυλή πουλούσε ολοκληρωμένους κλάδους της βιομηχανίας σε ντόπιους και ξένους και μοίραζε μονοπώλια στους ευνοούμενους της. Αυτό είχε ήδη αρχίσει κατά τη διάρκεια της Δυναστείας των Τυδώρ, αλλά οι Στιούαρτ και οι διάδοχοί τους συνέχισαν προς την ίδια κατεύθυνση. Η κυβέρνηση της Βασίλισσας Ελισάβετ ήταν ιδιαίτερος σπάταλη στο μοίρασμα μονοπωλίων, παρά τις συνεχείς διαμαρτυρίες του Κοινοβουλίου.

Ολόκληροι βιομηχανικοί κλάδοι παραδόθηκαν για εκμετάλλευση σε άτομα ή σε μικρές εταιρείες, έτσι ώστε κανένας άλλος δεν τολμούσε να ασχοληθεί επαγγελματικά με τους συγκεκριμένους κλάδους. Μέσα στα πλαίσια αυτού του συστήματος, δεν υπήρχε κανένας ανταγωνισμός καθώς και καμία ανάπτυξη των μορφών παραγωγής και των μεθόδων εργασίας. Το Στέμμα ενδιαφερόταν μόνο για τις εισπράξεις. Καρφί δεν του καιγόταν για τις αναπόφευκτες συνέπειες αυτής της οικονομικής πολιτικής. Έφθασε μάλιστα στο σημείο, επί Βασιλείας του Καρόλου Α', να πουλήσει σε μία εταιρεία Λονδρέζων κατασκευαστών σαπουνιού το δικαίωμα μονο-

πωλιακής παραγωγής σαπουνιών και με ειδικό Βασιλικό Διάταγμα απαγορεύθηκε στις οικογένειες να κατασκευάζουν σαπούνι προς ιδίαν χρήση. Παρομοίως, η εκμετάλλευση των κοιτασμάτων του κασσίτερου και των ανθρακωρυχείων στη Βόρεια Αγγλία ήταν, για μεγάλο χρονικό διάστημα, μονοπώλιο λίγων ατόμων. Ακριβώς το ίδιο συνέβαινε στη βιομηχανία κατασκευής γυαλιού και σε άλλες βιομηχανίες της εποχής εκείνης. Το αποτέλεσμα ήταν, ότι για ένα μεγάλο διάστημα, η βιομηχανία δεν μπόρεσε να αναπτυχθεί σε καθοριστικό παράγοντα της εθνικής οικονομίας, ακριβώς επειδή ένα μεγάλο της μέρος βρισκόταν στα χέρια προνομιούχων εκμεταλλευτών, που δεν είχαν κανένα συμφέρον από την περαιτέρω ανάπτυξή της. Το Κράτος δεν ήταν μόνον ο προστάτης αλλά και ο δημιουργός των μονοπωλίων, που αφ' ενός μεν προσπόριζαν στο Κράτος σημαντικά οικονομικά οφέλη, αφ' ετέρου δε επιβάρυναν συνεχώς τη βιομηχανία με καινούργια δεσμά.

Η χειρότερη ανάπτυξη του μονοπωλιακού συστήματος στην Αγγλία έλαβε χώρα μετά την έναρξη της περιόδου της αποικιακής της αυτοκρατορίας. Τεράστιες περιοχές περιήλθαν υπό την κατοχή μικρών μειοψηφιών, στις οποίες χορηγούνταν, με αντάλλαγμα κάποια γελοία μικροποσά, ολόκληρα μονοπώλια, από τα οποία, μέσα σε λίγα χρόνια, αντλούσαν φοβερά κέρδη. Έτσι, επί της Βασιλείας της Ελισσάβετ, δημιουργήθηκε η πολύ γνωστή "Εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών", που στην αρχή αποτελούνταν μόνον από 500 μετόχους, προς τους οποίους η κυβέρνηση παραχώρησε τα αποκλειστικά δικαιώματα του εμπορίου με τις Ανατολικές Ινδίες και με

όλες τις χώρες ανατολικά του Ακρωτηρίου της Καλής Ελπίδος και δυτικά του Πορθμού του Μαγγελάνου. Κάθε απόπειρα παραβίασης αυτού του μονοπωλίου τιμωρούνταν αυστηρά και οι πολίτες που διακινδύνευαν να ασκήσουν εμπορικές δραστηριότητες σ' αυτά τα θαλάσσια ύδατα υποβάλλονταν σε κατάσχεση των εμπορευμάτων τους. Το γεγονός ότι αυτά τα διατάγματα δεν παρέμεναν απλώς στα χαρτιά, χωρίς καμία πραγματική ισχύ, μαρτυρείται εύγλωττα από την ιστορία εκείνης της περιόδου.¹⁸

Ο Κάρολος Β' παραχώρησε προς εκμετάλλευση την Βιρτζίνια στον πεθερό του αδελφού του. Κατά τη Βασιλεία του ιδίου, ιδρύθηκε και η περίφημη "Εταιρεία Χάιτσον Μπαϊϋ", που η κυβέρνηση της παραχώρησε απί-

---

18. Μία πληρέστατη πληροφόρηση σχετικά με την ιστορία αυτής της Εταιρείας, που επρόκειτο να διαδραματίσει τόσο σπουδαίο ρόλο στο Αγγλικό εξωτερικό εμπόριο, περιλαμβάνεται στα βιβλία του Becke Wilson "Λογιστική και Ξίφος" (Λονδίνο, 1903) και του W. W. Hunter "Ιστορία της Βρετανικής Ινδίας" (Λονδίνο, 1899).

Σχετικά με τα ζητήματα της ανάπτυξης της Αγγλικής βιομηχανίας, των μονοπωλίων και των διαταγμάτων του Παλιού Καθεστώτος, αξιόλογα είναι τα βιβλία του T. E. Rogers: "Έξι Αιώνες Εργασίας και Μισθών", "Η Οικονομική Ερμηνεία της Ιστορίας" και "Ιστορία της Γεωργίας και των Τιμών στην Αγγλία". Πολύ χρήσιμο υλικό περιλαμβάνεται στο έργο του Άνταμ Σμιθ "Έρευνα περί της Φύσεως και των Αιτιών του Πλούτου των Εθνών" καθώς και στον πρώτο τόμο του "Κεφαλαίου" του Μαρξ.

στευτες εξουσίες. Με ένα ειδικό βασιλικό διάταγμα παραχωρήθηκε σ' αυτή την εταιρεία το αποκλειστικό και διαρκές μονοπώλιο του εμπορίου και της βιομηχανίας σε όλα τα παραθαλάσσια μέρη, τις φυσικές διώρυγες, τους κόλπους, τους ποταμούς και τις λίμνες του Καναδά, σε όλο το γεωγραφικό πλάτος μέχρι το Στενό του Χάντσον. Επιπλέον, παραχωρήθηκε σ' αυτήν την Εταιρεία η κατοχή όλων των εδαφών που βρίσκονταν κοντά σ' αυτά τα ύδατα υπό τον όρο ότι *"δε βρίσκονταν υπό την κατοχή υπηκόων μας ή υπηκόων κάποιου άλλου Χριστιανού ηγεμόνα ή κάποιου άλλου Χριστιανικού Κράτους"*.¹⁹

Ακόμη και υπό τη Βασιλεία του Ιακώβου Β', διαδόχου του Καρόλου Β', συνεχίσθηκε έντονα η παραχώρηση έναντι μηδαμινών ανταλλαγμάτων υπερποντίων μονοπωλίων. Ο Βασιλιάς πούλησε ολόκληρες αποικίες σε άτομα ή εταιρείες. Οι κάτοχοι αυτών των μονοπωλίων καταπίεζαν με τις πιο αποτρόπαιες μεθόδους τους ελεύθερους αποικιστές, χωρίς η βασιλική εξουσία να παρεμβαίνει καθόλου, από τη στιγμή που ελάμβανε το 20% των κερδών ως αντάλλαγμα για την παροχή της εύνοιάς της. Κατά τον ίδιο τρόπο, παραχωρούνταν ειδικά προνόμια για τις ωκεάνειες μεταφορές, για την εκμετάλλευση των αποικιακών χωρών, για την εξόρυξη πολύτιμων μετάλλων και για πάρα πολλές άλλες επιχειρή-

19. Πλούσιο υλικό σχετικά με την ιστορία της Εταιρείας Χάντσον Μπαίυ περιλαμβάνεται στο εξαιρετικό έργο του Gustavus Myers "Ιστορία του Καναδικού Πλούτου" (Σικάγο, 1914)

σεις. Γι' αυτό, για μεγάλο χρονικό διάστημα, η βιομηχανία δεν μπόρεσε να συμβαδίσει με την ισχυρή εξωτερική ανάπτυξη, που άρχισε στην Αγγλία μετά τον εμφύλιο πόλεμο του 1642. Ακόμη και το 1688, η αξία των εισαγομένων στην Αγγλία προϊόντων ήταν 7.120.000 αγγλικές λίρες, ενώ οι εξαγωγές ανέρχονταν μόνον σε 4.310.000 - μία σχέση χαρακτηριστική των συνθηκών που επικρατούσαν εκείνη την εποχή. Δεν ήταν παρά το 1689, που το νέο κοινοβούλιο, το προερχόμενο από την επανάσταση του προηγούμενου έτους, κατάφερε να περιορίσει τη χορήγηση μονοπωλίων από την Αυλή και τους αυθαίρετους περιορισμούς της πάνω στη βιομηχανία και το εμπόριο. Από αυτή την εποχή χρονολογείται η τεράστια ανάπτυξη της Αγγλικής οικονομικής και κοινωνικής ζωής, που τόσο πολύ προωθήθηκε από ένα σύνολο εφευρέσεων που άφησαν εποχή, όπως του κυτοχάλυβα, του μηχανικού αργαλειού, της ατμομηχανής, κ.λ.π. Όμως, όλα αυτά κετέστησαν δυνατά, μόνον αφού θάφτηκαν και τα τελευταία υπολείμματα του απολυταρχισμού και αφού συντρίφτηκαν τα δεσμά που είχε επιβάλλει πάνω στη βιομηχανία. Όπως αργότερα στη Γαλλία, έτσι και στην Αγγλία αυτή η ανάπτυξη επισκίασε την ίδια την επανάσταση.

Ωστόσο, μία τέτοια ανάπτυξη ήταν δυνατή μόνον όπου η κυριαρχία του Απολυταρχικού Κράτους δεν είχε ακρωτηριάσει πλήρως τις ζωτικές δυνάμεις του λαού και δεν είχε καταστρέψει, με μία παράλογη πολιτική, κάθε προοπτική για τη μελλοντική ανάπτυξη της βιομηχανίας, όπως επί παραδείγματι είχε συμβεί στην Ισπανία. Σε προηγούμενο κεφάλαιο είδαμε με ποιό τρόπο ο αδυσώπητος δε-

σοτισμός απογύμνωσε την Ισπανία από τους καλύτερους τεχνίτες της και αγρότες της, εκδιώχνοντας αμείλικτα τους Μαυριτανούς και τους Εβραίους. Με την κτηνώδη κατάργηση της κοινοτικής ελευθερίας, η οικονομική παρακμή της χώρας εντάθηκε ακόμη περισσότερο. Τυφλωμένοι από τους ποταμούς του χρυσού που από το Περού και το Μεξικό έρρεαν μέσα στη χώρα, οι Μονάρχες δεν ενδιαφέρονταν καθόλου για την ανάπτυξη της βιομηχανίας και ούτε καν για τη συντήρησή της. Είναι αλήθεια ότι ο Κάρολος Α΄ προσπάθησε να προωθήσει την Ισπανική εριουργία και μεταξουργία, απαγορεύοντας τις εισαγωγές και ρυθμίζοντας την παραγωγή, αλλά οι διάδοχοί του δεν έδειξαν κανένα ενδιαφέρον για τέτοια ζητήματα. Η θέση της Ισπανίας ως παγκόσμιας δύναμης της έδινε την πρωτοκαθεδρία στο παγκόσμιο εμπόριο, όπου όμως διαδραμάτιζε ένα ρόλο διαμεσολαβητή που εξασφάλιζε τους απαραίτητους εμπορικούς συνδέσμους μεταξύ των βιομηχανικών χωρών και των καταναλωτών των προϊόντων τους. Ακόμη και στις δικές της αποικίες δεν επιτρεπόταν η δημιουργία εμπορικών επιχειρήσεων, χωρίς την παρέμβαση της κεντρικής εξουσίας.

Επιπλέον, η ολέθρια αγροτική πολιτική του Απολυταρχικού Κράτους είχε απαλλάξει τους ευγενείς και τον κλήρο από κάθε φορολογία πάνω στη γη, με αποτέλεσμα ολόκληρο το βάρος των φόρων να το σηκώνουν οι μικροϊδιοκτήτες γης. Οι μεγαλοϊδιοκτήτες γης ήταν ενωμένοι και οργανωμένοι στην αποκαλούμενη "Μέστα", ένα συνεταιρισμό που είχε ως σκοπό του την καταλήστευση των αγροτών και την απόσπαση από την κυβέρνηση απίστευτων παραχωρήσεων. Κατά την περίοδο της

κυριαρχίας των Αράβων, υπήρχε στην Ανδαλουσία μία τάξη μικροϊδιοκτητών γης και η περιοχή ήταν μία από τις πιο παραγωγικές της Ευρώπης. Και όμως, ολόκληρη η γη αυτής της περιοχής κατέληξε υπό την κατοχή πέντε ευγενών που την καλλιεργούσαν με πρωτόγονα μέσα, χρησιμοποιώντας την εργασία ακτήμονων δουλοπάροικων, και μάλιστα ένα μεγάλο τμήμα της χρησιμοποιούνταν απλώς για βοσκότοπος προβάτων. Έτσι, η καλλιέργεια των δημητριακών συνεχώς μειωνόταν και ο αγροτικός πληθυσμός βυθιζόταν όλο και περισσότερο στη φτώχεια, παρά την εισαγωγή πολύτιμων μετάλλων.

Οι συνεχείς πόλεμοι καταβρόχθιζαν τεράστια ποσά και όταν, μετά την εξέγερση της Ολλανδίας και την καταστροφή το 1588 της Αρμάδας από την Αγγλία και την Ολλανδία, η θαλασσοκρατία της Ισπανίας διαλύθηκε και το μονοπώλιο του παγκόσμιου εμπορίου περιήλθε στα χέρια των νικητών, η χώρα βρέθηκε σε τρομερά ύψη εξάντλησης και καμία αναζωογόνηση δεν ήταν δυνατή. Η βιομηχανία της καταστράφηκε σχεδόν πλήρως και η γη της ερημώθηκε. Η μεγάλη πλειοψηφία των κατοίκων της ζούσε μέσα σε συνθήκες οικτρής εξαθλίωσης υπό την πλήρη κυριαρχία της Εκκλησίας, της οποίας οι εκπρόσωποι, αποτελώντας κατά το έτος 1700 σχεδόν το $\frac{1}{30}$ του πληθυσμού, σπαταλούσαν την πειροσύνη του λαού. Μεταξύ των ετών 1500 και 1700, η χώρα έχασε σχεδόν το ήμισυ του πληθυσμού της. Όταν ο Φίλιππος Β΄ πήρε στα χέρια του την πατρική κληρονομιά, η Ισπανία θεωρούνταν η πλουσιότερη χώρα της Ευρώπης, παρά το γεγονός ότι ήδη είχαν εμφανισθεί τα σπέρματα της παρακμής. Στο τέλος της μακράς Βασι-

λείας αυτού του σκληρού και φανατικού δεσπότη δεν παρέμεινε παρά μόνον η σκιά του παλαιότερου μεγαλείου της Ισπανίας. Και όταν ο Φίλιππος, προκειμένου να καλύψει το τεράστιο έλλειμμα του κρατικού προϋπολογισμού, θεσμοθέτησε την περιβόητη Αλκαβάλα, έναν κρατικό φόρο που υποχρέωνε κάθε κάτοικο να παραδί-δει στην κυβέρνηση το 10% των εσόδων του κάθε εί-δους, η χώρα παραδόθηκε ολοκληρωτικά στην κατα-στροφή. Όλες οι προσπάθειες των επόμενων κυβερνη-τών να χαλιναγωγήσουν τη συμφορά απέβησαν μάταιες, μολοντί μπόρεσαν να σημειώσουν, εδώ και εκεί, μερι-κές προσωρινές επιτυχίες. Οι συνέπειες αυτής της κατα-στροφικής κατάπτωσης μπορούν ακόμη και σήμερα να παρατηρηθούν στην Ισπανία.

Στη Γερμανία, η δημιουργία ενός μεγάλου εθνικού Κράτους, με ενιαία διοίκηση, ενιαίο νόμισμα και ενιαίους δημοσιονομικούς κανονισμούς, παρεμποδίσθηκε από ποι-κίλους λόγους. Η Δυναστεία των Αψβούργων είχε προ-μελετημένα κινηθεί προς την κατεύθυνση της δημιουρ-γίας ενός τέτοιου Κράτους, αλλά ποτέ δεν κατάφερε να καθυποτάξει την αριστοκρατία και τους μικρούς πρίγκι-πες της χώρας, όπως, αντίθετα, είχε καταφέρει, μέσα από μία διαρκή πάλη, η Γαλλική Μοναρχία. Στην πραγματικό-τητα, στη Γερμανία οι πρίγκιπες κατόρθωσαν να ενισχύ-σουν ακόμη περισσότερο τις εδαφικές τους εξουσίες και να ματαιώσουν όλα τα σχέδια για τη δημιουργία οποιασ-δήποτε συγκεντρωτικής εξουσίας. Και ούτε είχαν κανέ-ναν ενδοιασμό, σε κάθε ευνοϊκή περίπτωση, να προδώ-σουν τον Αυτοκράτορα και το Βασίλειο, συνεργαζόμενοι ακόμη και με τους πιο επικίνδυνους εξωτερικούς εχθρούς,

αρκεί να ικανοποιούνταν τα ιδιαίτερα συμφέροντά τους. Οι εθνικοί περιορισμοί τους ήταν εντελώς ξένοι και η ενδογενής αδυναμία της Γερμανικής βιομηχανίας ήταν πολύ ευνοϊκή για τα σχέδια τους.

Αναμφιβόλως, οι Αψβούργοι ενδιαφέρονταν για τη διασφάλιση των ιδιαίτερων δυναστικών επιδιώξεών τους, αλλά οι περισσότεροι από αυτούς στερούνταν μεγαλείου και πολιτικού οράματος, με αποτέλεσμα να θυσιάζουν συχνά τα σχέδιά τους για ενοποίηση σε προσωρινές μικροεπιτυχίες, χωρίς να έχουν σαφή συνείδηση αυτού που ακριβώς έκαναν. Αυτό έγινε περισσότερο σαφές όταν ο Βαλλενστάιν, μετά από 4 χρόνια πολέμου, υποχρέω-σε, με τη συνθήκη του Lubeck, τους Δανούς να μην παρεμβαίνουν στις Γερμανικές υποθέσεις. Προσφέρθη-κε, τότε, η πιο ευνοϊκή –και τελευταία– ευκαιρία για μία επιτυχή προσπάθεια δημιουργίας μιας συγκεντροποιη-μένης εξουσίας, με επικεφαλής τον Αυτοκράτορα. Στην πραγματικότητα, το όραμα του νικηφόρου Βαλλενστάιν συνίστατο σε ένα στόχο παρόμοιο με εκείνον που ο Ρισελιέ προσπαθούσε, εκείνη την εποχή, να πραγμάτω-σει στη Γαλλία και που ένδοξα τον πραγμάτωσε..

Αλλά ο Φερδινάνδος Β', επηρεασμένος από κοντό-φθαλμους συμβούλους, δεν ήξερε να κάνει τίποτε καλύ-τερο από το να ακολουθεί τη Συνθήκη ειρήνης, που ουσιαστικά έδινε στα χέρια του ολόκληρη τη Βόρεια Γερμανία, με το Διάταγμα της Αποκατάστασης του 1629 που διέταζε την επιστροφή ολόκληρης της εκκλησιαστι-κής και μοναστηριακής περιουσίας, η οποία κατασχέθη-κε με τη Συνθήκη του Passau. Αυτό το διάταγμα είχε, φυσικά, ένα εκρηκτικό αποτέλεσμα. Ξεσκόκωσε ολόκλη-

ρο τον Προτεσταντικό πληθυσμό της χώρας εναντίον του Αυτοκράτορα και των συμβούλων του. Αλλά, περισσότερο από όλους ξεσήκωσε τους Προτεστάντες πρίγκηπες, που ποτέ δε φαντάστηκαν πως θα έπρεπε να επιστρέψουν την παλιά εκκλησιαστική περιουσία που είχαν ιδιοποιηθεί. Και αυτό συνέβη την ίδια ακριβώς στιγμή που ο Γουσταύος Αδόλφος, ο διψασμένος για κατακτήσεις βασιλιάς της Σουηδίας, είχε τελειώσει τις προετοιμασίες του για την εισβολή στην Πομερανία.

Οι Προτεστάντες πρίγκηπες, λοιπόν, ενδιαφέρονταν για πάρα πολύ επίγεια ζητήματα, για τα οποία ο ιδεολογικός τους καλλωπισμός με τα δόγματα του Λούθηρου αποδείχθηκε πολύ κατάλληλος. Μετά την αιματηρή καταστολή της εξέγερσης των Γερμανών χωρικών το 1525, η Μεταρρύθμιση δεν ήταν πια καθόλου επικίνδυνη για τους πρίγκηπες. Αλλά ακόμη και οι "θρησκευτικές πεποιθήσεις" των ισχυρών αντιπάλων του Προτεσταντισμού δεν ήταν πλέον αγνές. Και για αυτούς, επίσης, στην πρώτη θέση βρίσκονταν το ζήτημα της εξουσίας και τα οικονομικά συμφέροντα· για όλα τα άλλα ελάχιστα ενδιαφέρονταν. Στον Ρισελιέ, που τότε καιγύθυε τα συμφέροντα της Γαλλικής Μοναρχίας, δεν προξενούσε καμία τύψη συνειδήσεως το να ενθαρρύνει τον Γουσταύο Αδόλφο να πολεμήσει εναντίον του Αυτοκράτορα, της Καθολικής Εκκλησίας και της Καθολικής Λίγκας, μολονότι ο ίδιος ήταν καρδινάλιος, δηλαδή ένας από τους κορυφαίους της Καθολικής Εκκλησίας. Αυτός ενδιαφερόταν μόνον να παρεμποδίσει τη δημιουργία ενός Γερμανικού εθνικού Κράτους, απαλλάσσοντας έτσι τη Γαλλική Μοναρχία από έναν ενοχλητικό γείτονα. Κατά τον ίδιο τρόπο, και ο

Γουσταύος Αδόλφος ελάχιστα ενδιαφερόταν για τα συμφέροντα των Γερμανών προτεσταντών. Αυτός είχε υπ' όψιν του τα δικά του Δυναστικά συμφέροντα και τα συμφέροντα του Σουηδικού Κράτους και μόνο γι' αυτά ενδιαφερόταν. Με τη σειρά του, ο Προτεσταντισμός του Σουηδού Βασιλιά δε δημιουργούσε, για το Σουλτάνο και για τον τότε Πάπα Ουρμπάνο Η', κανένα λόγο για να αποσύρουν τη διακηρυγμένη τους καλή θέληση απέναντί του, εφ' όσον αυτός πολεμούσε εναντίον του Οίκου των Αψβούργων, ο οποίος, για πολιτικούς λόγους, ήταν αγκάθι στη σάρκα και των δύο.

Κάθε προοπτική για τη δημιουργία ενός ενιαίου Γερμανικού Κράτους εξαφανίστηκε εντελώς μετά τον Τριακονταετή Πόλεμο, από τις καταστρεπτικές συνέπειες του οποίου η Γερμανία μόλις και μετά βίας ανάρρωσε μετά από δύο αιώνες. Παρά ταύτα, η πορεία των πολιτικών εξελίξεων στη Γερμανία ήταν παρόμοια με εκείνη των περισσότερων από τα άλλα Ευρωπαϊκά Κράτη. Τα ξεχωριστά εδαφικά Κράτη, και ειδικότερα τα μεγαλύτερα, όπως η Αυστρία, το Βραδεμβούργο-Πρωσσία, η Σαξωνία, η Βαυαρία, προσπαθούσαν να μιμηθούν την εσωτερική δομή των Μοναρχιών της Δύσης και να καταστήσουν αποτελεσματικά τα οικονομικά και πολιτικά τους σχέδια μέσα στα πλαίσια των δικών τους συνόρων. Φυσικά, οι ηγεμόνες τους δεν μπορούσαν να διανοηθούν ότι θα δραματίσουν τον ίδιο σπουδαίο ρόλο με εκείνον των μεγάλων γειτόνων τους στη Δύση: η οικονομική καθυστέρηση των Γερμανικών χωρών και τα τρομερά πλήγματα που επέφερε σε ολόκληρη τη χώρα ο μακροχρόνιος πόλεμος δεν επέτρεπαν τέτοιες σκέψεις. Έτσι, ανα-

γκάζονταν συχνά να θέτουν τους εαυτούς τους υπό την προστασία των υπάρχόντων μεγάλων Κρατών.

Καθώς ο καταστρεπτικός πόλεμος είχε απογυμνώσει τη Γερμανία από τα $\frac{2}{3}$ σχεδόν του πληθυσμού της και είχε ερημώσει τεράστια τμήματα της χώρας, τα ξεχωριστά Κράτη έπρεπε να ενδιαφερθούν πρωτίστως για τον πληθυσμό τους· διότι με την αύξηση των κατοίκων αναπτύσσεται και η δύναμη του Κράτους. Έτσι, με σκοπό να ξανασταθεί η χώρα πάλι στα πόδια της, επέβαλλαν φόρους στις ανύπανδρες γυναίκες και ανέχονταν ακόμη και την πολυγαμία. Κυρίως, τα Γερμανικά Κράτη προσπλώθηκαν έντονα στην ανασυγκρότηση της γεωργίας, μέσα από την οποία η εσωτερική πολιτική των περισσότερων στράφηκε προς τον φεουδαρχισμό, τον οποίον ο Μερκαντιλισμός στα Απολυταρχικά Κράτη της Δύσης είχε, αντίθετα, σε μεγάλο βαθμό θέσει στη σκιά.

Την ίδια εποχή, τα μεγαλύτερα Γερμανικά Κράτη επίδωξαν να μετασχηματισθούν σε αυτοδύναμες οικονομικές επικράτειες. Για το σκοπό αυτό, τα εμπορικά πρόνομια των πόλεων καταργήθηκαν και κάθε εμπόριο υπήχθη σε ειδικά διατάγματα. Πάνω απ' όλα, προσπάθησαν να αναπτύξουν το εμπόριο και τις μανουφакτούρες με εμπορικές συμφωνίες, με απαγόρευση των εισαγωγών και των εξαγωγών, με προστατευτικούς δασμούς, με πριμ εξαγωγών, κ.λ.π., με σκοπό να εισρεύσει καινούργιο χρήμα στα κρατικά θησαυροφυλάκια. Έτσι, ο Γουλιέλμος Α' της Πρωσίας, στην πολιτική του διαθήκη, συμβούλευε επίμονα το διάδοχό του να ασχολείται ο ίδιος με την πρόοδο της μανουφакτούρας, διαβεβαιώνοντάς τον ότι με αυτόν τον τρόπο

θα αύξανε τα εισοδήματά του και θα εισήγαγε τη χώρα σε μία κατάσταση ευημερίας.

Όμως, ενώ από τη μία πλευρά, οι ανήσυχες σκέψεις των μικρών ηγεμόνων για την αύξηση των εισοδημάτων τους βοηθούσαν την επέκταση μέχρι ενός βαθμού της ελάχιστη αναπτυγμένης μανουφакτούρας των χωρών τους, από την άλλη πλευρά, ο κατακλυσμός των παράλογων διαταγμάτων καθιστούσε βέβαιη την ανικανότητα ανάπτυξης της βιομηχανίας, που πράγματι παρέμεινε για εκατοντάδες χρόνια δεσμευμένη από αυτές τις παλιές νομικές φόρμες. Συνεπώς, προβαίνουν σε μία πλήρη διαστρέβλωση των ιστορικών γεγονότων όσοι υποστηρίζουν ότι με την δημιουργία των εθνικών Κρατών της Ευρώπης αναπτύχθηκε η παραγωγή και ότι, ειδικότερα, η ίδια η ύπαρξη των εθνικών Κρατών εξασφάλισε τους αναγκαίους όρους για την ανάπτυξη της βιομηχανίας. Στην πραγματικότητα, ισχύει το εντελώς αντίθετο: το Απολυταρχικό εθνικό Κράτος παρεμπόδιζε τεχνητά και επιβράδυνε για αιώνες την ανάπτυξη των οικονομικών θεσμών σε όλες τις χώρες. Οι βάρβαροι πόλεμοι των εθνικών Κρατών, που ερήμωσαν πολλά μέρη της Ευρώπης και προώθησαν τη λεηλασία τους, είχαν ως αποτέλεσμα να χαθούν τα καλύτερα επιτεύγματα της βιομηχανικής τεχνικής, που συχνά αντικαταστάθηκαν από πεπαλαιωμένες και κοπιώδεις μεθόδους. Τα παράλογα διατάγματα σκότωσαν το πνεύμα της οικονομίας, κατέστρεψαν κάθε ελεύθερο κίνητρο και κάθε δημιουργική δραστηριότητα, άνευ των οποίων η ανάπτυξη της βιομηχανίας και οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις είναι εντελώς αδιανότες.

Έχουμε, άλλωστε, στη σημερινή εποχή, το καλύτερο δυνατό παράδειγμα μιας τέτοιας λειτουργίας. Ακριβώς σήμερα, τη στιγμή που μία κρίση πρωτάκουστης έκτασης έχει πλήξει ολόκληρο τον καπιταλιστικό κόσμο και εξωθεί όλα τα έθνη προς την άβυσσο, η δομή του εθνικού Κράτους αποδεικνύεται ένα ανυπέρβλητο εμπόδιο για την απαλλαγή από αυτή την τρομερή κατάσταση ή για τη συγκράτηση, τουλάχιστον προσωρινά, των συμφορών. Ο εθνικός εγωϊσμός έχει μέχρι στιγμής εμποδίσει κάθε ειλικρινή προσπάθεια για αμοιβαία κατανόηση, εξωθώντας διαρκώς κάθε Κράτος να προσπαθεί να εκμεταλλευθεί πλήρως προς όφελός του τις ελλείψεις των γειτονικών του Κρατών. Ακόμη και οι πιο θερμοί υποστηρικτές του καπιταλισμού αναγνωρίζουν όλο και περισσότερο τη μοιραία κατάληξη αυτής της κατάστασης. Αλλά, "εθνικοί λόγοι" τους δένουν τα χέρια και καταδικάζουν εκ των προτέρων σε ακαρπία κάθε πρόταση και κάθε προσπάθεια επίλυσης από οπουδήποτε μπορεί να προέλθουν.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ

Κεφάλαιο 8

ΤΟ ΔΟΓΜΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΥ

Κεφάλαιο 9

**ΟΙ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΕΣ ΙΔΕΕΣ
ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΗ**

Κεφάλαιο 10

Ο ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Κεφάλαιο 11

Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Κεφάλαιο 12

Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

Κεφάλαιο 13

ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ

Κεφάλαιο 14

Ο ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Κεφάλαιο 15

Ο ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΩΣ ΜΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ